

חותם של זהב

בענין זיהוי חילזון התכלת

הודפס על ניר שאין בו חשש חילול שבת חייו

בכל עניני הקונטרס אפשר לפנות למשפ' הורביץ רח' באר מים חיים 12 ב"ב
טל': 054-8419444. פקס: 15336770709 דוא"ל: 6770709beni@gmail.com
הערות יתקבלו בברכה.

חותם של זהב

בענין זיהוי חילזון התכלת
(ע"פ דברי ה"חוות יאיר" והיעב"ץ)

תניא היה רבי מאיר אומר גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת משל למה
הדבר דומה למלך בשר ודם שאמר לשני עבדיו לאחד אמר הבא לי חותם של טיט
ולאחד אמר הבא לי חותם של זהב ופשעו שניהם ולא הביאו איזה מהן עונשו מרובה
הוא אומר זה שאמר לו הבא לי חותם של טיט ולא הביא. (מנחות מג:)
פרש"י חותם - היו עושים לבהמה ולעבד כשקונין אותן לשם סימן עבדות.
זה שאמר לו המלך הבא חותם של טיט - שמצוי הוא ולא הביא עונשו מרובה.
המשילו המושלים הציצית לחותם העבדים עבדי מלך מלכי המלכים הקב"ה,
פתילי הלבן לחותם של טיט ופתיל התכלת לחותם של זהב.
ואנן נענה אבתריהו, הכר נא מה חתמת והפתילים האלה.

סודר ונערך בעז"ה ע"י
בנימין זאב בן הרב דב הלוי הורביץ
מהדורה רביעית, בני ברק - תשע"ב

"...כללו של דבר, הכל תלוי בעשיית המצות, אם סיפק בידינו, וזהו צרי ומזור לנו, כי בעו"ה אנחנו בגולה רובי מצוות אין לנו לקיים, ובמה יתכפר ויתרצה עבד אל אדוניו, ואפילו מצות ציצית אין בידינו בשלימות בעו"ה, כי אין לנו תכלת, אבל זאת נחמתנו, כי הואיל ואין סיפק בידינו לקיים המצוות, יש לנו שכר כעושה מצוה, רק זהו למי שלבו דוי וכואב על מניעת המצוה, אבל מי שאין משגיח בזה, הלא כל לבבות דורש ה', ואיך יש לו שכר כעושה מצוה, וקמיה שמיא גליא שאינו מקפיד בזה. ולכן חובה על כל איש בשומו ציצית בבגדו, לזכור במצות תכלת, ולהתאנח בשברון מתנים על אשר אי אפשר לקיים המצוה בשלימות" (יטוח דנש ח"צ דרוש 3)

תודתי נתונה לאותו ת"ח אשר משמיא קזכו ליה ואלמלי הוא נסתלקה מצוה מישראל, ה"ה הרב הגאון אליהו טבגר שליט"א וכן להרה"ג שלמה טיטלבוים שליט"א "בעמח"ס לולאות תכלת", אשר חקרו את כל פרטי נושא זה מכל צדדיהם והשיבוני לשאלות והחקירות המרובות בסבלנות רבה מאוד. ועמהם יו"ר עמותת "פתיל תכלת" המזכה את הרבים בקיום המצוה יואל גוברמן שיחי לאו"ט, שאף הראני את כל תהליך הצביעה מפציעת החילזון ועד הצמר הצבוע.

כן נסתייעתי בספריהם, "לולאות תכלת" וקונטי' להבדיל בין תכלת לארגמן להרה"ג שלמה טיטלבוים שליט"א ובמאמרי הרה"ג אליהו טבגר שליט"א (הודפסו בספרו כליל תכלת), שמהם עיקר בנין המאמר. אף כי השתדלתי לבדוק את הדברים במקורם עד היכן שידי מגעת. והרוצה לחקור ענין זה ביתר הרחבה ימצא חפץ בספרים הנ"ל. (ניתן להשיג ע"י עמותת פתיל תכלת).

אודה גם להרב יחזקאל משה טופרוביץ' שליט"א שעזרני הרבה מניסיונו הרב בתחום זה ואף עבר על הקונטרס והעיר הערות מועילות. ועמו להרב אי"ש רפמן שליט"א שידיו רב לו בהרבה הוספות שהוכנסו בו. ולכל אותם ת"ח שעברו על הקונטי' והחכימוני בדבריהם ובפרט לחכם אחד מגדולי חכמי ירושלים שהרבה מדבריו שולבו בפנים. ולנדיב החפץ בעילום שמו, שאף העיר והאיר וסייע בנותן טעם לשבח בכמה ענינים בקונטרס.

כמו"כ הסתייעתי בספרי הגאון"ק מראדזין זצוק"ל דפתח פיתחא להאי פרשתא בכוח פלפולו ובקיאותו העצומה. וכן בספר "התכלת" (להרב מנחם בורשטיין שליט"א), בקונטרסים להגר"י ברנד שליט"א ובמאמרי הרב שמואל אריאל שליט"א, בעלון מצוות התכלת בזמנינו ובקונטרסים "תכלת לחושבי שמו" (להרב אי"ש רפמן שליט"א) ו"קרסי זהב" וכן במאמרי ד"ר ישראל זידרמן וד"ר ברוך סטרמן שיחי.

גם נעזרתי בקונטרסים "תכלת וארגמן" (להרב מנחם אדלר שליט"א) ו"בין תכלת לארגמן" שהתשובות כלפי השאלות שהעלו, שולבו בתוך הדברים.

כמו"כ נוסף במהדורה זו מהערותיהם בכתב ובע"פ של קוראי המהדורות הקודמות, ויישר כוחם. וזאת למודעי כי יש מהטענות המובאות בקונטי' הזה שאינו מן הראוי להעלותם עלי גיליון כלל, אך מ"מ כיון שראיתי ערומים בדעת אשר בענין הזה דוחקים בכל טצדקי דעלמא ראיתי לנכון לכותבם.

הסכמת הגאון רבי שמואל נדל שליט"א

בני ברק מוצש"ק י"ח באייר תשע"א

שליט"א

לכבוד הרב

עברתי על החוברת "חותם של זהב", וראיתי כי הדברים טובים ונכוחים, ואם כי יש דברים שאפשר להעיר עליהם ולא כל הראיות הם מוכרחות, מכל מקום **אין מקום להטיל ספק במסקנה כי החלזון מורקס טרונקולוס הוא המקור האמיתי לצבע התכלת**, וכי דרך הפקת הצבע הידועה לנו היום הזה היא פחות או יותר הדרך שבה הפיקו את צבע התכלת בזמן חז"ל.

אני סבור שהדבר ברור, מעבר לכל ספק שיהיה ראוי לקחת אותו בחשבון. וזאת מאחר וברור שגם בזמן חז"ל והגמרא היו הגויים משתמשים וצובעים בצבע תכלת, ובכל ספרי חכמי אומות העולם המפרטים את כל סוגי הצבעים שהיו נהוגים באותם זמנים, מופיע חלזון זה כמקור לצבע, ואין שום אזכור לחלזון אחר שמפיקים ממנו צבע תכלת. וכיון שהוברר שניתן להפיק צבע תכלת מחלזון זה - דבר שראיתי בעיני - אין טעם להטיל ספק בזיהוי החלזון. גם דרך הפקת הצבע מופיעה בספרי חכמי אוה"ע מאותה תקופה, והיא דומה לדרך ההפקה הידועה לנו היום, כך שגם מבחינה זו אין לערער על זיהוי התכלת ודרך הפקתו.

אכן אולי יש מקום לדון דשמה על אף שברור לנו שזהו התכלת שנהגו בה בזמן חז"ל, מ"מ אין לנו להטיל תכלת בטליתות שלנו, משום שכבר למעלה מאלף שנים לא נהגו בישראל להטיל תכלת, ושמה יש שום טעם שאין לנו לחדש מצוה זו גם כשאנו בטוחים באמיתות התכלת, ואם כי אינני סבור כן, מ"מ הרי זו שאלה שיש מקום לדון עליה.

אמנם לאחרונה נשמעים טענות שונות והעלאת כל מיני ספקות בזיהוי החלזון ובצורת הפקת התכלת (או בגוון הצבע), דבר המנוגד לכל הגיון ואינו ראוי להתקבל אצל כל בר דעת. וכל הראיות לכאן' שהם מביאים מהגמ' ומהמדרשים לשלול את זיהוי החלזון, הם דברים שאין בהם ממש, ואפשר לישבם בקל.

ולדעתי מה שמביאים לטענות אלו, היא ההנחה שבדורנו אין ראוי לחדש מצוה שלא נהגו בישראל למעלה מאלף שנים, **וכיון שאין כח ביד אדם לקבוע לבטל מצוה מטעם זה**, הרי הם נמנעים מלהכנס לבירור הענין, וטורחים להטיל ספק בדבר שבהגיון אין ראוי להסתפק בו.

בכל אופן אני בהחלט מסכים עם המסקנות שבחוברת, שהדברים מוכיחים שזהו חלזון התכלת ודרך הפקתו כפי הידוע לנו היא דומה פחות או יותר למה שהיה נהוג בזמן חז"ל. בכבוד הראוי, שמואל נדל

דברים אחדים

הנה אמת נכון, אשר חכמים יגידו כי מה לי ולדכוותי בענין חמור כזה לעורר על השבת מצוה שנעלמה. ועומדת היא לפתח חכמי ישראל, לפנייהם ולא לפני הדיוטות. והרי כבר נודע מכתבו של מרן רבינו הגר"ש אלישיב שליט"א שאין לחייב בזה. ואיך ישרוק הזבוב קצוץ הכנפים אל הנשר הגדול בשמי שמים.

אמנם בא וראה היאך שקל בפלס מילותיו ובדקדוק וזהירות נאמרו שלא יתפרשו כהוראה בתורת ודאי, אלא כספקות במציאות. ובפירוש מבאר כל טענותיו שהם בפרטים שלא הובררו אצלו כמ"ש שם. ומשמעות דבריו שלא הובאו בפניו פרטי הראיות בשאלה, ואין תשובתו אלא על מה שנשאל אי בעי למיחש לטענות חוקרים שטוענים שמצאו החילזון. ומסיים בדברי ה"ישועות מלכו" "על כן א"א לסמוך ולסייע מלאכתו". (הספקות שהעלה הובאו לקמן אות כ ואות כח ומש"כ בענין עשיית החוטים בצבע הטלית עיי לקמן אות כג וע"ע בהערה ב' כאן).

ומ"מ מדבריו למדנו, שאין כל חששא בעלמא מוגדר כספק דאורייתא ואי"צ להנהיג מצוות חדשות מחמת חששות רחוקים.^א אך מעולם לא שמענו שהורה שלא לעסוק בבירור הענין הזה, ככל מצוה בתורה, לראות אם אין בו צד מן הדין.^ב

ובאמת איני כדאי להורות הוראה, שאין מסורה אלא ביד החכמים. ולא באתי אלא לברר וללבן הצדדים ופרטי השאלה, להיות "יודע לשאול" ולא כסומא בארובה וכתם האומר 'מה זאת'. ואז נוכל לשאול בזה להוראתם.

ואחלה פני כל אשר עיניים לו ודעת מבינים, ליתן לבו לגופו של ענין זה, בכבוד ראש ובמתינות כראוי, בדרכי היגיון ודעת שהתורה נלמדת בהם. ויבחון הראיות בנקיות במאזני צדק וטענות המערערים אחת לאחת ותשובתה.

ודע, כי פרטים הרבה בקונט' זה, עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר ואין נכון לחרוץ משפטו עד תומו. וכבר אמר החכם מכל אדם ע"ה "משיב דבר בטרם ישמע אולת היא לו וכלימה".

^א וטעם גדול בדבר ובעי זהירות יתירה שלא תהא הנהגת ההלכה לרבים ביד קלי הדעת ותשתנה חדשים לבקרים. גם כמה חורבות דמצי למיפק מינה ובכל שינוי ודבר חדש אחריתו מי ישורנו. אך מ"מ ודאי לא ס"ל דבר זה כטעם להפקיע צד חיוב מן הדין. ולא הורה חכם מעולם דמאן דס"ל שזהו התכלת פטור מלהטילה ורשאי לבטל מ"ע וחיוב גמור מדאורייתא. (עי' הוריות ב: וכו' ש הכא דלא שמענו הוראת חכם שהעלה בבירורו שאינו החילזון). וכיון שיש שר"ל דתכלת אינו מעכב את הלבן פירושו שאין חיוב גמור אף כשמצוי תכלת, ולכאוף פשוט דאינו כן דמ"ש מכל מצוה שבתורה, מ"מ יש להוכיח כן מיבמות (ז: דסדין בציצית הוי עקירת דבר מה"ת במה שפטריוהו מתכלת [עי' או"ח (פ. ו) דאין פטורו אלא מתכלת]. ועי' במנחות (מג: ר"מ אומר גדול עונשו וכו' ובב"מ (סא:) אני הוא שעתיד ליפרע וכו' ושם תוד"ה שתולה.

^ב והנה מרן הגר"ש ועוד מחכמי זמנינו לא ראו להכנס בבירור ענין זה ובודאי ס"ל שאין חובה להם לבררו. ומרן הגר"ש ביאר טעמו, כיון דליכא למיחש לדבריהם אחר שכבר היו כמה שטענו שמצאוהו ונתבררה טעותם, כמבואר במכתבו. (וראה מש"כ בענין הזה לקמן עמ' 24)

ובודאי טעם גדול יש ביד אלו מרבתינו הרוצים למנוע עצמם מחקירת הענין הזה. אך מ"מ מי שביירר ועלתה בידו ודאי אינהו נמי ס"ל דחובה היא לו ככל מ"ע דאורייתא להשתדל בעושה ומעשה לאחרני, (עי' הגה יו"ד רמב, ג וכו' ש כאן שלא נאמרה הוראה בזה). גם יתכן שאין טעמם (שלא לברר) שייך אלא לפוסקי הדור ומנהיגיו, שמנהגם היא הוראה לכלל ויש להם לחוש דנפיק חורבא מייניהו, אך לא לכל יחיד ויחיד. (אמנם ודאי גם לדידהו אם יתעורר ספק דאורייתא שאפשר לבררו, לא ס"ל שיהא זה פטור).

2	א. העולה מן התוספתא ומהגמ'.
4	ב. במהות חילזון בדברי חז"ל
5	ג. סימנים רבים מדברי חז"ל והראשונים
6	ד. דימונו לקלא אילן
8	ה. חכמי ישראל על זהות החילזון
8	ראיה גדולה מעדותם של חכמי יוון ורומי
8	ו. חשיבות התכלת גם באוה"ע
10	ז. העולה מעדות חכמי אוה"ע
11	ח. הממצאים הארכיאולוגיים
12	ט. הסתברויות נוספות
13	י. האם בעיני חילזון מסוים
14	יא. סימני הגמ' במנחות
16	יב. גופו דומה לים
17	יג. וברייתו דומה לדג
18	יד. ועולה אחד לשבעים שנה
19	טו. לפיכך דמיו יקרים
20	סימני הרמב"ם
20	טז. והוא דג
21	יז. דמו שחור כדין
23	יח. ובים המלח הוא מצוי
23	יט. אחרית דבר

טענות פוטרי הטלת התכלת ותשובותיהם

26	בעצם אפשרות החזרת מצוות התכלת
26	כ. חיסרון המסורת (ובענין מסורת שלילית)
29	כא. גניזת התכלת
30	כב. דברי האר"י ז"ל
31	כג. ענין מין כנף
31	ובדמו צובעין תכלת (המקורות על הפקת תכלת מהפורפור"א)
31	כד. סופרי אוה"ע על התכלת
35	כה. השמטת מקור הארגמן מדברי חז"ל
35	עין התכלת
35	כו. לשון הרמב"ם בפיחמ"ש
36	כז. הגיון הנצרך
43	אופן הצביעה והסממנים
43	כח. "האי תכילתא היכי צבעיתו לה"
44	כט. העמדת היורה בחמה
44	הערות מכמה סוגיות
45	ל. הצד חילזון
46	לא. והפוצעו
46	לב. מן המותר בפיך
47	לג. "יום כנרת דאתי מתמן תכלת" (חז"ק)
48	לד. האם יש לו גידים ועצמות
49	לה. מניין החוטים
52	לו. הכריכות

חותם של זהב

זה כמה שנים שנשמע הקול בין יראי ה' על מציאת חילזון התכלת, אחר גניזתה כאלף ות"ק שנה. ורבים שעשו מעשה בעצמם ואחרים נבוכו בו ולא ידעו היאך לשאול בו, כאשר אף רוב גדולי התורה לא ראו לעסוק בבירור ענין זה עם כל פרטיו, (אשר הרבה מפרטי הענין הזה, תליא בעיניי שמחוץ לכותלי ביהמ"ד, אשר טורח גדול וזמן כביר נצרך לבירורם).

וראיתי לנכון לסדר למקום אחד, הרבה ראיות שיש בידי בענין הזה, והתשובות על הטענות שהעלו עליו. חלקם כתבתי בחלק התשובות בהמשך הקונט' ויש שיבוארו מאליהם מתוך הדברים והרבה מהם בתוך ההערות. (בד"כ השתדלתי לבוא בקצרה ויש שבמילים בודדות ממש).

ההוכחות יבואו בכמה פנים, יש שהם ראיות ברורות בפ"ע ויש שהם סימנים שאינם מובהקים, שהם סמך גדול עם הראיות האחרות. ומ"מ לא באתי אלא כמאסף ומסדר, לפרוש השולחן לפני החכמים והם ידונו בהם כפי דעתם. ויהא רעוא דאימא מילתא דתתקבל.

ובהקדם יש לדעת, כי כל נידון זה לא בא לעולם, אלא בדורינו שחזר ונתגלה כי בחילזון הנקרא "מוֹרְקָס טְרוֹנְקוֹלוֹס" ממיני הפורפור¹ ניתן לצבוע תכלת בצמר, אף ללא שום תוספת צבע ממקור אחר. ובאמת כבר נטען עליו כבר לפני כק' שנה ע"י חכמי הטבע שהוא חילזון התכלת של תורה, אלא שמאחר ולא שימש לצביעה בפועל, לא נודעה צורת הצביעה שיהיה תכלת ולא סגול. והיו שרצו לומר מחמת כן שתכלת שבתורה הוא סגול, אך לא נתקבלו דבריהם בבי מדרשא, כיון שאינו כמסורתנו שהתכלת כחול. והשתא שנתברר כי אפשר לצבוע כחול בצורה פשוטה בדרך צביעתו, תו אין שום קושיה להפריכו. וממילא אין להביא ראיה מגדולי הדורות שלפנינו שהרי לא הובא הנידון הזה לפנייהם כלל (שאינו נמצא בהשג יד אלא משנת תשנ"ג).

והוא חילזון התואם לכל דברי חז"ל הכתובים בו ויש לו ראיות גדולות מדבריהם. ומתיישבים הרבה פרטים שהוזכרו בו בראשונים דבר דבור על אופניו. ובפירוש נכתב עליו ע"י סופרי אומה"ע **והזכירוהו בשמו כמה מחכמי ישראל**. ואף נמצאו במקומות רבים ערימות מקונניותיו כשניכר היטב ששימשו לצביעה וכן נמצא אריג עתיק הצבוע בגוון כחול מהפורפור¹ א.

¹ כלל מין (משפחה) החלזונות הזה, נקרא פורפור"א (או פורפיר"א) בימינו בלשון יוונית וכן הוא בלשון לטינית וכך הוא נזכר בכתבי היוונים והרומיים. (ואף הוזכרו בדבריהם שמות חלוקים למיני הפורפור"א) ובימינו נקרא כלל המין, מוֹרְקָס, ואילו הזן של חילזון התכלת בפרט, נקרא "מוֹרְקָס טְרוֹנְקוֹלוֹס" או "טְרוֹנְקוֹלוֹס" לבדו. המומחים דוברי עברית מכנים את כלל המין הזה ארגמונים ואילו הזן של חילזון התכלת בפרט, נקרא ארגמון קהה קוצים. ואמנם גם הקדמונים היוונים מתארים אותו בחידודיו, אך לא כינו את שמו ע"ש זה. בד"כ בכ"מ בקונט' השתמשנו בשם פורפור"א כדרךם של הקונטרסים האחרונים שיצאו בענין הזה, שהשתמשו בשם הזה. מלבד במקומות בהם באנו לחלקו משאר מיני הפורפור"א שאז כתבנו מוֹרְקָס טְרוֹנְקוֹלוֹס" או קהה קוצים. ולגבי מיני הפורפור"א של הארגמן השתמשנו בשמות העבריים האחד ארגמונית אדומת הפה [שהיוונים כינו לה חצוצרה (בוקינום) ע"ש צורתה] והשני ארגמון חד קוצים.

בענין זיהוי חילזון התכלת

א. העולה מן התוספתא ומהגמ'

איתא בתוספתא דמנחות (פ"ט): **"תכלת אין כשרה אלא מן החלזון הביא שלא מן החלזון פסולה"** למדנו מלשון זו, כי לא נודע להם שום דבר הפסול לתכלת אלא הבא שלא מן החלזון, ובשום פנים א"א שיבוא הלשון "אין כשרה אלא מן החלזון הביא שלא מן החלזון פסולה" אילו יש חילזון נוסף הפסול לתכלת שצובע באותו גוון כחלזון הכשר. ואפילו לשון עילגים אינו, ואצ"ל דלא יתכן בלשון חכמים שלא באו לסתום אלא לפרש, כדחזינן שפירטו בכל הפרק כל תנאי מצוות שבמקדש [מינס ומקומם], אפי' בדינים שהם למצוה ואינן לעיכובא. ואף כפלו דבריהם במצוה זו לצד הכשרות ולצד הפסלות, שלא ישאר מקום ספק בדבר כלל.² ולפי"ז אם ימצא דבר ששמו חילזון ששימש בזמנם לצביעה ויש בו גוון תכלת, ודאי הוא החלזון הכשר לתכלת. גם מהגמרא יש להוכיח שקיים חילזון אחד בלבד שצבעו כקלא אילן, דאמר ר' במנחות (מג.) "מר ממשכי אייתי תכלתא בשני רב אחאי בדקוה בדרב יצחק בדרי" ואיפרד חזותיה בדרב אדא ואישתנאי למעליותא סבר למיפסלה אמר להו רב אחאי אלא הא לא תכילתא היא ולא קלא אילן היא?!" מפשטות הלשון ומהא דבעי ר' אחאי להכשיר מכח סב' זו, (אף שאינו מתאים לסימני התכלת שהיו ידועים להם), ולא אסיק אדעתיה אפשרות שאולי נצבע במשהו אחר, (ולמ"ד דבדאיכא תכלת, פשתן פוטר בצמר ולא הוי בכלל גזירת סדין, אף יש בזה חשש כלאים), משמע דקי"ל שמלבד קלא אילן אין צבע נוסף הצובע כחול כזה (היינו כקלא אילן), אלא חילזון התכלת. הרי שאין לחשוש למציאות של חילזון אחר הפסול לתכלת, שצביעתו יציבה ומראהו כקלא אילן.³ וחזינן דאם ימצא חילזון הצובע כגוון קלא אילן (אף ללא ערוב חומרים כימיים שלא היו בזמנם) נתברר הדבר שהוא הראוי לתכלת של תורה. ואין לחוש שמא הוא חילזון אחר הצובע בגוון זהה. ובפרט אם נדע שהיה החלזון הזה משמש לצביעה בזמנם, אף אם היה שימושו לאוה"ע, כיון דאשכחן במקרא ובגמרא דתכלת היתה מצויה גם בין

² ולשון חילזון אינו דווקא לחילזון זה דהא שם חילזון כולל כמה מינים ואף חלזון שבארץ, כמבואר להלן (אות ב). וגם לשון תחילזון אין בא לומר תחילזון הידוע ולמעט חילזון אחר, דכמו"כ נקטו שם בכל דבר, כגון חצוצרה מן תכסף שלא בא למעט כסף אחר, ומנורה אין כשרה אלא מן תעשת, עשאה מן תגרוטאות פסולה דודאי לא בא לומר דווקא מגרוטאות מסוימות. גם אין לומר דיגיד עליו רעו ופירשו במקום אחר (בברייתא דמסכת ציצית שהובאה במנחות דחלזון גופו דומה לים וכו'), דהא הרבה מדיני הפרק הזה שנויים במשניות ובתוספתא ומ"מ חזר עליהם כאן לשונותם, כ"ש בזה שאינו משנה בשום מקום אלא ברייתא במסכת ציצית, וביותר דהא בתוספתא איירי בבגדי כהונה ובברייתא לענין ציצית. וע"ע מש"כ לקמן (אות טז) דאין הברייתא דמסכת ציצית באה לומר סימניו כדי לומר דחלזון אחר אינו כשר, ומ"מ גם חילזון זה א"ש עם סימני הברייתא שם, כמו שביארנו במקומם, וא"כ ודאי לא להפקיע לחילזון זה אתיא הברייתא.

³ ואין לומר שחז"ל לא ידעו מקיומו של צבע זה שהרי היה מרכז תעשייתו באזור מגוריהם, - כמבואר בכתבי הקדמונים - וח"ו שנאמר כי למרות הפרסום הגדול שנודע לו בין אוה"ע נתעלם מחכמי ישראל ח"ו ענין זה ובפרט שהוא נוגע להלכה.

חותם של זהב

אוה"ע (ראה אות ה), על כרחינו שהוא הוא החילזון שהשתמשו בו חז"ל. ואי נימא דשמא יש כמה חלזונות שצובעים בגוון הזה ואף הם שימשו לצביעה בזמנם א"כ מוכרחים אנו לומר דכולם כשרים בו. ומעתה כדחזינן שדם הפורפור"א צובע כעין קלא אילן⁴ (ע"י אות ד), וביותר כאשר אנו יודעים מדברי חכמי האומות (ע"י אות ז' ואות כד) שהיה הפורפור"א או "מוֹרְקָס טרונקולוס" מפורסם וחשוב מאוד לצביעה בזמן שנשנית משנה זו, ואף מקום הכנתו היה באיזור צור, שהוא אותו איזור של צביעת התכלת בזמן חז"ל (כדאי בשנת כו. מסולמות של לור ועד חיפה, ועיי"ש ברש"י שהיה אומנותם צמלכת לביעה). ודאי הוא החילזון הכשר לתכלת, ואל"ה היו חז"ל כוללים פסולו בדבריהם וק"ו שלא היו כותבים נוסח המביא לידי טעות⁵. ואיך כתבו דרך שלא מן החילזון פסולה ולא פשו פסול הפורפור"א הזה.

ואף בלא דיוק התוספתא, יש להעיר דאי איתא שהפורפור"א הוא חילזון פסול לתכלת, א"כ עצם הדבר שחז"ל מתעלמים לחלוטין מענף התעשייה הענק שלמרגלות ארץ ישראל, של הצביעה מהפורפור"א (כמתואר בספרים, על תעשיית צביעת הפורפור"א באיזור צור). ואינם מזהירים עליו מאומה, מעורר פליאה. (ועל הקלא אילן הוזהרנו במקומות רבים).

שאף אי לרוב יוקרו לא הוצרכו להזהיר על הרמאות, איך לא יזהירו מפני הטעות, בפרט בפורפור"א שהיה מצוי לצביעה באיזור הזה וממילא הטעות בו מצויה. ואפי' במצוות ערבה הידועה ומצויה לכל, האריכו בסימניה ובסימני הצפצפה כדי של יתחלפו, (סוכה לד. אהבו ערבה וכו'). כ"ש בזה שטעותו בחשש שעטנז דאורייתא, ודאי לא היו כותבים סימנים שאינם ברורים כ"כ. (אף למאן דפטר סדין בציצית, יש חשש שעטנז בטלית צמר לחוטי לבן שלו ד"א דבמקום שיש תכלת, פשתן פוטר).

{מכל הנ"ל יש להוכיח אף בתוך מיני הפורפור"א, ניש בים התיכון עוד 2 מינים שיתכן שבאמצעים של ימינו אפשר לצבוע מהם תכלת (ובארגמונית אדומת הפה הצליחו בפועל), אף שהטרונקולוס הוא המתאים ביותר לסימני הגמ', דאי ס"ד שרק אחד מהם כשר, צ"ל (מלבד ההתאמה לכל מה שהוזכר בו), שהוא אותו שהיו רגילים לצבוע ממנו בזמנם, דבלא"ה יקשה כל הנ"ל. (ופשוט שהצביעה הנפוצה שהזכירו חכמי האומות היתה בטרונקולוס. כי ביחד קוצים ו'אדומת הפה' כמות הכחול שבהם מזערית ועשיית הכחול מהם קשה יותר ואין טעם שישתמשו בהם כשאפשר לעשות אותו

⁴ ואף להתעקשים לעיולי פילא בקופא דמחטא, דשמא ערבו בקלא אילן צבע אדום ולא היה כחול נקי. (ועי' הערה 77 דהיא סב' דחוי' ואין לה שורש וענף) מ"מ מה שאפשר לעשות בקלא אילן, אפשר גם בפורפור"א, (דהצובע שבהם הוא אותו חומר). וגם תערובות הצבעים היו מצויות בו כמש"כ פליניוס שע"י תערובת מיני החלזונות היו מקבלים גוון סגול. וא"כ אף אם צבע התכלת האמיתי היה סגול, מן הפורפור"א ג"כ היה אפשר לעשות את הזיוף שלו. וממילא על כרחינו כשסתמו חז"ל סתם "מן החילזון כשרה, הביא שלא מן החילזון פסולה" ולא פירטו מין מסוים ממיני החלזונות, הרי הפורפור"א בכלל.

⁵ על הינטינה לא הוצרכו להזהיר (אף שהוא חילזון שפולט הפרשה בגוון כחול) כיון שאינו צובע כלל. והם לא הזהירו אלא על דברים שיכולים לרמות בהם. גם אפשר שאין כחול שלו שוה לכחול של תכלת, משא"כ הפורפור"א דצבעו ודאי כתכלת כדחזינן מדמיונו המובהק לקלא אילן. והדיון אינו חילזון כלל ואף אין עיקר צבעו מדם הדג, אלא מהסמנים המעורבים בו.

בענין זיהוי חילזון התכלת

דבר בקלות מהטרונקולוס. ולעדיין דכל המוקדקים כשרים דכולהו מין אחד הם. ובלא"ה נמי, כיון דמכולם החומר הצובע כחול הוא אינדיג'ו, צריך טעם וראיה לומר שרק א' מהם (כשר) {

ב. במהות חילזון בדברי חז"ל

הנה חילזון הפורפור"א הוא מהמין הנקרא חילזון בפי כל מאז ומעולם, (גם טרם הטענות על זיהויי כחילזון התכלת), ואין אנו ממציאים דבר חדש בשם חילזון. כמו"כ הוא מתאים עם כל לשונות חז"ל על עצם שם חילזון בכלל, (ובפשטות כלול בזה כל מה שקרוי חילזון, ויש מהם שנכתבו להדיא על חילזון של תכלת). דהיינו : א. שנרתיקו גדל עימו, (דצ"ר ז"א, ועוד) ב. שישנו ממין החלזונות גם בהרים אחר הגשמים. (סנהדרין לא. ועיי"ש ניד רמב"ה), ג. שהוא כצורת נחש (נכורות לה: ועיי"ש ויקרא כא, כ), ד. גופו אטום ואין בו איברים כמ"ש לקמן מהרמב"ן, (ריטב"א שנת שנה) ה. הוא תולעת. (רש"י סנהדרין לא. ראצ"ה שנת קלד, ר"ש וראב"ד חו"כ מנורע פרשתא א', יד) ו. ברמב"ם פיהמ"ש (כלים י"ב א) ביאר מילת חלזון, 'צדף' (כ"ה גם בכתי"י בערבית). כמו"כ הראשונים קראו לדבר זה בשם חילזון⁷, ובערבית נקרא השבול בשם הזה. (שורשים לרי' אבן ג'עלח ערך ש.ב.ל. ויד רמ"ה שס). וכל עיקר שם חילזון הוא מלשון ארמי ובדאי יש ללמוד פירושו מלשונות העמים, וכמ"ש ביד רמ"ה בסנהדרין (פס). בענין זה, שונה מאוד חילזון הפורפור"א, מדג הדיונון שטען הגה"צ מראדזין זצ"ל שהוא חילזון התכלת. שהוא רצה לחדש על דבר שאינו ידוע כחילזון כלל, שזהו חילזון התכלת. גם לא הביא ראיות לדבריו כלל, אלא את עצם מציאת בע"ח הצובע. (והסימנים שהביא אינם מיוחדים כ"כ לדג זה, או שאפשר לפרשם גם באופן אחר. מלבד עוד הרבה מאוד קושיות שיש על דבריו וכפי שהוכח⁸ לבסוף בודאות, שאינו חילזון התכלת). ולכך נחלקו עליו רוב גדולי דורו ולא קיבלו אף את עיקר טענתו דלכה"פ הוי כספק.

⁶ שם כ' דיש חילזון של ים ויש חילזון של יבשה ובתוס' שבת עה. ד"ה הצד משמע נמי דס"ל כיד רמ"ה ופליג נמי על רש"י בסנהדרין, דתוס' ס"ל דהחילזון שצובעין בו אינו יכול לחיות ביבשה, וכן הוא בריטב"א שם. ובערוך נמי מחלק להו לב' ערכים ומשמע דס"ל כהרמ"ה. וע"ע בבאר שבע שם (סנהדרין פא). ומסתבר דלא בכדי מכנים לתרווייהו בחד שמא, אי לא משום דימיון צורתם ומשפחתם.

⁷ רש"י כ' (חולין קכז. ד"ה חומט) חומט - לימצ"א שתחלת ברייתו בכעדה צא ובדוק בתיק שלה שגדל והולך עמה וכו'. הרי שהעתיק לשון המדרש על החילזון (דצ"ר ז"א, ועוד) כלפי החומט שהוא לימצ"א דהיינו חילזון שלנו (וע"ע רש"י ע"ז כה: ד"ה משקדי חלזוי וזהה' וליונים עז וזהר שם. ונשורשים ריב"ג שהוצא למעלה).

⁸ כי הצבע של ראדזין נוצר בעיקר מתערובת הברזל שמוסיפים שם. והדם משמש בו רק כסממנים ובכה"ג אפשר להשתמש לזה גם בדם שור וכן נהגו לעשות בייצור צבע כחול פרוסי בעבר. (עי' בית אהרן וישראל קכא תשרי חשון תשס"ו) [ואפשר שהחז"א ידע מטענה זו - שנשמעה כבר בתקופתו - וכעדות הגר"ח קנייבסקי שליט"א שאמר החז"א לאדם ששאלו על צביעת ראדזין "קח דם שור ותצבע בו" ולכא' הוא משום שידע שאין בזה ממש כלל ושכסממנים כאלו, יצלח לזה אף דם שור במידה שוה]. גם הינטינה שהציע הרב הרצוג, לא היו כלפיה ראיות ישירות, אלא שהיתה אפשרות שכן הוא ולא היו לו ע"ז פירוט. וכבר האריך הר"א טבגר שליט"א במאמרו "ארגמון או ינטינה", לפורכו בראיות ברורות. אך מ"מ הנ"ל לא הגיע לדיון כלל, כיון שאין הפרשתו ממיני הצובעין, כדחזינו שא"א לצבוע בה וכן טענת החוקרים שאין בזה חומר צבען. ואף הגר"א הרצוג עצמו לא העלהו אלא כהשערה בלבד ואף לא צבע בו בפועל.

חותם של זהב

ג. סימנים רבים מדברי חז"ל והראשונים

אף דיש טעם להקדים הראיות המובהקות (שיובאו בהמשך), מ"מ ראינו לנכון להקדים גברי וסימני החילון ממה שמצאנו בו בדברי חז"ל. אף דאינם ראייה בפ"ע, (וע"י הערה 52).

מצאנו במקרא ובחז"ל פרטים רבים על החילון הזה שצובעים בו, וכולם מתקיימים בפורפור"א. דהיינו א. שמצוי בא"י בחוף זבולון (מגילה ו), מסולמות של צור ועד חיפה (שנ"ט טו). ב. וגם נמצא בעוד מקומות שאמרו בו, כגון בא"י אלישה דהיינו איטליה (יחזקאל כז, ויצי"ט טז). ג. וכן מ"ש הראשונים דדמו מפקד פקיד, (חוס' שנת טה. וכתובות ה:).⁹ ד. דרך צידתו ע"י רשתות (שנ"ט עד:). ה. הוא תקוע בקרקע הים, כלשון הכתוב וספוני טמוני חול, (פי' הראש"ד לספר יצירה בהקדמה נתיב ח). דלא כחלק מהחלזונות שצפים במים (כגון הינטינה).

יש לנו ג' סימנים נוספים בדברי חז"ל על טבע החילון שצובעים בו. כמבואר בסוגי' דשבת (פ"ה), א. דצבעו טוב יותר כשהוא חי. ב. שאפשר להוציא ממנו צבע אף אחר מותו, אלא שאינו צלול. ג. שהוא מת בפציעתו להוצאת הצבע.¹¹ וג' סימנים אלו קיימים בפורפור"א הנ"ל.¹² [ואינם בכל מיני החלזונות, (וכגון

⁹ כי טבעו להיות בקרבת החופים הסלעיים שבים התיכון, (והטבע הזה מיוחד ב"מוקדס טרונקולוס" יותר משאר חלזונות). ומן התימה מה שראיתי בקונטרס אחד שהביא ממצאות זה ראייה לסתור. ובדברי חז"ל לא הוזכר שמציאותו אינה בשום מקום בעולם מלבד נחלת זבולון, ולא הובא ענין זה אלא ביחס לשאר אחיו, שנחלתו משובחת ופרנסתו מצויה ע"ז. כדאי' במגילה ו). עי"ש ובודאי היו שאר אחיו לוקחים אותו מזבולון ולא מארצות אחרות. ובגבולי א"י עד היום הזה כשרוצים לצודו צדים אותו בנחלת זבולון ששם הוא מצוי, ואדרבה בפירוש הוזכרה מציאותו באיטליה ובצור.

¹⁰ ערש"י שבת קלג: מופקד ועומד שם כנתון בכלי וכן הוא פירוש מיפקד בכ"מ וכן לגבי דם בתולים כמ"ש רש"י בכתובות ה: "כמו פקדון כנוס ועומד ואינו נבלע" ומה שהעיר חכ"א מפני מה נקרא דם כיון שהוא רק הפרשה האגורה בכיס של החילון, אין הערתו על הפורפור"א אלא על דברי הראשונים הנ"ל, ובעצם הערתו באמת לא קשיא כלל, כי גם הפרשות טהורות של אשה קרויות דם, כמו דם הירוק באשה וכדו' ואדרבה דמו של חילון זה יותר מובן מפני מה קורים לו דם, מחמת צבעו שיש לו דימיון לדם. (אכן, אדמימותו מופיעה רק אחר כמה רגעים מפציעתו).

¹¹ יעוין עוד בדברי רש"י שם, שאין זה מוכרח שימות מייד ממש אם יזהר בפציעתו שלא להורגו. (שגם זה מתאים לחילון הפורפור"א, שאפשר להזהר בשבירתו ולפוצעו רק במקום בלוטת הצבע ומת רק אחר זמן. ואי"צ להוציא דם חיותו, אלא המעט שנפצע עם השבירה ועם חיתוך מקום כינוס הדם, כדאי' בתוס' שם דבהוצאת דם הצבע יוצא אף דם חיות).

¹² וראיתי מעירים בעצם דברי הגמ' שם, דלכאו' מיירי שרוצה להוציא כל דמו לצביעה וא"כ דבר זה אפשר לעשותו מייד, ע"י הוצאת כל צבעו. וא"כ מאי איכפת ליה בהא שאח"כ מת, (שהרי ודאי אינו מת אלא אחר הוצאת הדם), והרי צבעו כבר יצא.

ובאמת בחילון זה א"ש טובא, דתחילת דישתו של החילון היא, ע"י פציעת הקונכיה בפטיש ועי"ז פוצע גם גופו. (וכ"מ מר"א בן הרמב"ם דהלשון פציעת חילון היינו בקונכיה (סו"ת נצח לאברהם יט) וא"ש טפי דנקט לשון פציעה ולא לשון חבלה, אי נימא דקאי דווקא על הקונכיה שהיא דבר קשה. דבהרבה מקומות נאמרה לשון פציעה בדברי חז"ל על כגון דא כמו באגוזים ופציעת מוח וכדו'), ואם לא יזדהר בפציעתו יכול הוא להרגו מייד במכה ראשונה, טרם שהוציא את דם הצבע שבו ואז כשיבוא לחתוך השלפוחית שלו להוציא הדם יהיה כבר לאחר מותו ולא ייציל צבעיה. ואף כשנזהר בפציעתו צריך למהר להוציא דמו טרם מותו. ופעמים שצריכים לחזור ולחתוך שוב כדי להוציא כל דמו וצריך שלא ימות בינתיים. ובפרט כשפוצע הרבה חלזונות יחד (כדרך הצובעים), שאז יכול להיות שפוצע כולם (היינו את הקונכיות) ואח"כ מוציא הדם וצריך להזהר שלא ימותו בינתיים, (שנפצע גופם מעט, בפציעת הקונכיה ומת עי"ז). וכ"כ חכמי האומות שצריך למהר בהוצאת דם הפורפור"א, שלא יפסד.

יש עוד דרך להוצאת הצבע, שמופיעה גם היא אצל הקדמונים והיא ע"י ריסוק הקונכיה ומיצוי דמה,

בענין זיהוי חילזון התכלת

הינטינה שהציע הרב הרצוג).

גם סימני הגמ' במנחות (מג) דהיינו "גופו דומה לים וברייתו דומה לדג ובדמו צובעין תכלת" מתקיימים בפורפור"א. (עי' לקמן אות יב- יג ובתמונות שבסוף הקונט') ומ"ש הרמב"ם שהוא צבע העומד ביופיו (שהוא סימן עיקרי בו בעצם מהותו), הוא סימן גדול אצלו. (עי' לקמן (טז- יח) דשאר סימני הרמב"ם נמי א"ש).

ד. דימונו לקלא אילן

מצינו בדברי חז"ל כי הקלא אילן שוה לתכלת במראהו בדימיון מוחלט, עד שאין מכיר בו אלא הקב"ה (צ"י ס"א). ואף מבחינת חוזק הצביעה, אף שהקלא אילן הוא צבע נדיר ביותר בחוזקו (ש"י צ"ק ג'): התכלת דומה לו אף בזה, ולא ניתן להבחין ביניהם אלא ע"י בדיקה מסוימת מאוד (מנחות מג).

ואחר שנודע לנו מהותו של הקלא אילן (המזוהה ע"פ הערוך והגאונים עם האינדיג'ו¹³), ואנו רואים דימיון מוחלט בינו לבין הפורפור"א, יש בידינו הוכחה גדולה לזהות הפורפור"א כחילזון התכלת. ובזה אף מתבאר קושי ההבחנה ביניהם ע"י בדיקות, מכיון שהחומר הצובע שבהם הוא אותו חומר ממש. [דהיינו אינדיג'ו שהוא החומר שנותן את הגוון הכחול בשניהם. אלא שמ"מ החילזון מכיל גם פָּרוֹם והקלא אילן אינדירובין ואף שאין ניכר הבדל ביניהם בגוון הצמר, אפשר שהשוני הזה הוא הטעם להבדל בעמידותם בבדיקות הגמ'. אך מ"מ תכלת המורקס עמדה

(וכך נהגו להוציא הצבע בחלזונות הקטנים). וההוצאה בצורה זו אורכת זמן רב יותר ובזה ודאי עלול למות בהוצאת דמו בינתיים ובעי ליה לשומרו בחיותו כמה דאפשר. וכן פשטות לשון רש"י שם דהפציעה היא ע"י דחיקת התולעת עצמה.

איברא לקושטא דמילתא, יש לדקדק בלשון רש"י "כיון דכל עצמו מתכוין וטורח לשומרו שלא ימות בידו, אפילו מת אין כאן אלא מתעסק". ולכא' מה היה לשונו חסר אי הו' אמר "כיון דאין רוצה במותו". ומשמע שהענין אינו דווקא משום שעכשיו יש לו ענין שלא ימות, אלא דכיון שבכל התעסקותו בו טורח לשמרו שלא ימות, אזי גדר מעשהו לא יכול להחשב ככוונת הוצאת נפש. ואף שבאותו שעה ממש שמוציא הדם, תו לא איכפ"ל שימות אחר שעה. ולפ"ז גם בצורה שנוהגים היום להוציא הדם, יחשב גם חיתוך בשר התולעת כמתעסק אצל נטילת נשמה, גם כשגמר להוציא כל דמו ולא איכפת ליה שימות מיד בתר הכי.

[באמת נראה שא"א לדקדק מלשונות הראשונים על צורת פציעת החילזון, כי הם לא כיוונו אלא ללמדנו הדינים העולים בסוגי' ומרהיטת לישנייהו אין להוכיח בדבר כזה שלא הכירו החילזון כלל (עי' רמב"ן בראשית לה, טז ד"ה זה כתבתי תחילה) ובפרט שבכל עניני המציאות בחילזון רבו דעות הראשונים בהם ובדאי המציאות אינה כדברי כולם].

¹³ עי' ערך קלא אילן וכן בשו"ת הגאונים (גי'צורג. כ"ד צ' עמוד 333) ובר"ח (אליה"ו צ"ק ג'): שכולם פירשו שהקלא אילן (הנזכר בגמ' כצבע חזק במיוחד ושהוא דומה לתכלת) הוא האינדיג'ו, שזהו שמו של חומר צבע ידוע עד היום, המופק גם מצמח האיטליס (וכדמשמע ברמב"ם שהאיטליס הוא הקלא אילן ומ"מ שצבעו זהה לקלא אילן) ורובו מופק מצמח אחר הגדל בעיקר בהודו הנקרא נ"ל, שעושים ממנו צבע זה ונקרא אינדיג'ו על שם מקומו. (והשוה למש"כ הגר"א הרצוג מחכמי אוה"ע הקדמונים שבהודו היו יודעים לזייף את הפורפור"א מצמחים) והנמו"י בב"מ (לד. מדפי הרי"ף ד"ה אילן) כ' דקלא הוא לשון אבן ואילן הוא צמח האינדיג'ו והיינו דכיון שדרך הצביעה באינדיגו שמיבשים אותו ומשתמשים בחתיכות יבשות כאבנים, לכך כינוהו אבן. [אמנם הגר"א הרצוג טען כי לשון קלא בלע"ז (בלשון סנסקריט) פירושו גוון כחול כאינדיג'ו]. גם א"ש לשון התוספתא (ע"ז ו) "קלאילן שדשו בעצי אשירה ישרף", דכן דרך עשייתו של האינדיגו ע"י דישה. וכן מוכח גם המשך התוספתא שם, עי' לולאות תכלת עמ' 237 בביאור תהליך ייצור האינדיגו וביאור המשך דברי התוספתא. (ע"ע אינדיג'ו ערך אינדיג'ו)

חותם של זהב

בהצלחה בבדיקת הגמ' ע"פ הראשונים שם (מנחות מג:), ושם נתבאר דכל העומד בבדיקה זו ליכא למיחש שהוא ממקור אחר.

עוד אפשר, שטעם השוני ביניהם היה משום צורת הצביעה. כיון שבחילזון התסיסה הנגרמת מריקבון בשרו מסייעת בפירוק המולקולה ועי"ז נקלט היטב בצמר. ואילו בקלא אילן שהיו צריכים להשתמש בחומרים אחרים, איכות הצביעה היתה גרועה יותר.¹⁴ ואף בתכלת גופה היתה אומנות מלאכת הצביעה ידועה רק לאומנים, כדלקמן (אות כ ד"ה ועצם) גם מה שמשמע בגמ' שתכלת וקלא אילן היו הצבעים העמידים ביותר (ב"ק לג: ומנחות מג:)¹⁵ כן הזכירו חכמי אומה"ע על הפורפור"א. וגם לפי הידוע היום צבעים אלו הם הצבעים הטבעיים העמידים ביותר.¹⁶

גם אילו לא היתה לנו ידיעה במהותו של קלא אילן, נראה שעצם הדימיון וההשוואה הגמורה של שני חומרים נדירים הצובעים כחול, - שהא' מן הצומח והא' ממני החלזונות - יש בו כדי סימן לתלות שזו התכלת וזה הקלא אילן. ק"ו מעתה שיש לנו ידיעה מהראשונים במהותו של קלא אילן, ודאי דימיון מובהק זה הוא הוכחה גדולה לזהות החילזון.

אף עצם מציאות של צבען כחול טבעי בכלל, הוא תופעה טבעית נדירה ביותר,¹⁷ הידועה רק בחילזון הפורפור"א מכל בעלי החיים שבעולם וכ"ש שהוא יחידי במיני החלזונות, וזה לכשעצמו סימן יפה לו, גם לולא דימיונו המובהק לקלא אילן. ואף בכלל הטבע לא ידוע על צבען כחול טבעי לצביעת בגדים, מלבד האינדיגו והפורפור"א. (בין בזמנינו ובין בספרות אומה"ע שבזמן חז"ל. וגם בדברי חז"ל הוזכר רק החילזון והקלא אילן). דימיון זה (של התכלת לקלא אילן) מסייע גם לקביעת הגוון המדויק הנצרך, שהוא כחול נקי. (לאפוקי מהסגול וכדו', בנוסף

¹⁴ ואפשר שמחמת שינוי שעושים היום בתהליך הצביעה של הקלא אילן, לכך אין הקלא אילן משתנה בבדיקת הגמ' במנחות (מג:). (ואכן שמעתי ממי שעשה הבדיקה בחוט קלא אילן עתיק, דאיפריד חזותיה). או אפשר שאין יודעים לעשות הבדיקה כראוי, או שנשתנו הטבעים ואין החומרים הנז' חריפים כ"כ. ומ"מ אין זו קושיה על זהות החילזון, (כי התכלת מהפורפור"א מתאים לבדיקת הגמ'), אלא על הקלא אילן, המזוהה בבירור ע"פ הראשונים.

ובתוס' (נחמ"ס לה' ד"ה והא) משמע דס"ל דאפשר שתכלת יורד ע"י צפון. [וקשה דבגמ' משמע דתכלת חזק מקלא אילן וכמ"כ ברמב"ם, וקלא אילן אינו יורד ע"י צפון. ועי' יש"ש ב"ק (פ' הנחל סי' א' ד"ה ותימא לי) דכ' דלא כתוס', ועי' בנצ"ב (מש"כ דכ' ז' לז) מה שתמה על דברי תוס' ובדברי תוס' עצמם מוכח דרש"י שם נמי פליג עליהו בהא. גם יל"ע דלדבריו יש בדיקה נוספת בין תכלת לקלא אילן, ע"י צפון. ובגמ' לא משמע כן]. מיהו מ"מ לא ידענו מהו אותו צפון שנוכל לבדוק. שהוא חומר חזק במיוחד, יותר מכל ז' סממנים המעבירים את הכתם (כדמוכח סג).

¹⁵ הנ"ל נובע מחמת צורת צביעה שונה לחלוטין, משאר מיני הצבעים. שמתרכב צבעם להיות אחד עם הצמר. ושיטה זו קיימת רק בשני מיני צבע אלו, הקרויים צבעני יורה. עי' מאמרו של פרופ' צבי קורן "צבעים וצבעונים באריגים קדומים" הובא בס"ס לולאות תכלת (עמ' 257)

¹⁶ ואף שהקלא אילן שהיו צובעים בזמנם כנראה היה נעשה בתנאים אחרים מאשר היום, כמ"ש למעלה והיה חלש מעט ממנו, מ"מ עיקר ענין חוזק הצבע הוא משום שיטת הצביעה, כמ"ש בהערה לעיל. (וכמ"ש דאפשר שהממס שלהם לא היה טוב כ"כ וחלק מהצביעה נשאר חיצוני ולכן "איפריד חזותיה" כלשון הגמ', כי רק מה שמתאחד עם הצמר נשאר אחר הבדיקה).

¹⁷ עי' הערה 52 דאפשר דדבר זה חשיב סימן מובהק. [הדיון (ראדזין) אינו צובע כחול, אלא החומרים האחרים שמעורבים בו והינטינה אינה צובעת כלל. גם אין שום סמך לומר שצבעו בה בזמנם].

בענין זיהוי חילזון התכלת

למה שנודע לנו בזה מן הגמרא והראשונים. (עי' הערה 76) וע"ע הערה 77 לדחיית דברי הטוענים שהקלא אילן היה מעורב באדום).

ה. חכמי ישראל על זהות החילזון

ובאמת חקירת הענין הזה אינה מוטלת לפתחינו, וכבר הוכרע הדבר ע"י גדולי העולם אשר מימיהם אנו שותים, הלא המה החוות יאיר והיעב"ץ ועוד מחכמי ישראל (אף שלכאן לא הכירוהו במציאות אלא מהספרים), ולא נמצא להם חולק בחכמי ישראל. ומי יבוא אחריהם להקל בדאורייתא ולבטל דבריהם בחששות רחוקים, ואוקימתות דחוקים אשר בדא מליבו, בלא שום ראיה. כתב ה"חווות יאיר" במקו"ח (פי' יח ס"ק ג) וז"ל "בחידושים כתבתי דם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלוי"א רק צבע פורפר שנעשה מדם דג שנקרא הדג פורפר". (עי' אות טז דלשון דג כולל גם חילזון) ולרוב ברירותיו בזהות החילזון הנ"ל רצה לעקור דברי כל הראשונים לומר שהוא סגול,¹⁸ נגד המסורת הפשוטה שהתכלת הוא כחול. וכן היעב"ץ במטפחת ספרים (פ"ד) הביא את דברי חכמי אוה"ע על הפורפר"א כדבר הברור שהוא חילזון התכלת. וכ"כ הג"ר דוד זינצהיים (נעמ"ס יד דוד, נספחו מנחת עני, ט' ק"א) "וכ"כ המספרים שהוא חומט ונקרא פורפר מושעל." וכבר קדם להם, החכם הר"ר אברהם רופא בספרו "שלטי הגיבורים" (פ' עט)¹⁹ "...רמש הים שנקרא פורפר"א והוא חלזון שצובעין בו התכלת" (ובדאי ידיעת החכמים הנ"ל בענין הזה, היא מספרי חכמי אוה"ע, והתייחסותם היא לאותו מין פורפר"א שתיארוהו חכמי אוה"ע שהוא צובע תכלת).

ראיה גדולה מעדותם של חכמי יוון ורומי

ו. חשיבות התכלת גם באוה"ע

צבע התכלת הכשר לציצית היה צבע עולמי ושימש גם את אוה"ע ולא היה צבע למצוה בלבד או ליהודים בלבד. ודבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים

¹⁸ והרבה יש לתמוה על מי שרצה להוכיח מדברי החור"י שהחילזון אינו הפורפר"א ואוהב באויב נתחלף לו ור"ל דמהחור"י מוכח שצבעו בו רק סגול ולא כחול. והרי גם אי כוונתו כפשוטו דצבע הצמר הוא סגול, הרי להדיא דיבר על דמו וא"כ ודאי כל ראייתו היתה מידיעתו על צבע דמו (שזהו דבר שכבר נודע בדורו על מציאות של דם צובע בחילזון הזה, אלא שלא ידעו אומנות צביעתו). ולדברינו מיושבת דעת החור"י שהוא הפורפר"א עם המסורת שהוא כחול. ופשוט שאילו ידע החור"י ממצאות צביעת הכחול בו, הוי נמי ס"ל הכי ולא הוי פליג על מסורת הדורות וכל הראשונים. גם אולי יש מקום לדחוק בענין שם, ולדקדק בלשונו דיותר נראה שכוונתו רק לדם בעודו דם ולא לצבע בצמר, דאמאי מאריך לומר "דם חילזון שצובעין בו תכלת אינו בלוי"א" ולא אמר "תכלת אינו בלוי"א". ולפי"ז כוונתו רק לאפוקי מפשטות לשון רש"י (חולין פט.) שכ' "ומראית דמו דומה לים" (ובדברי רש"י אפשר לפרש שכוונתו למראית דמו אחר תהליך הכנת הצבע), ומפשטות לשון הרמב"ם שדמו שחור כדיו, (עי' לקמן מש"כ בזה). וכן משמע קצת ממש"כ הוא עצמו (מק"ח קלור הלכות ט, ה) "ויש מדקדקים עושים ד' כנפות צבע בלוי"א דומה לרקיע כטעם תכלת".

¹⁹ והוא ספר קדמון על עניני המקדש הביאו התו"ט כמה פעמים ומכנהו החכם הר"ר אברהם רופא. וכן הזכירוהו בפר"ח (ייד פ) והברכ"י (א"ח תקפ"ז) והחת"ס (גיטין י).

חותם של זהב

ומשולש בכתובים ותנינא בברייתא וגמרינן בגמרא.

א. גבי אחשוורוש ובסחורת איי אלישה (יחזקאל כז, 20).

ב. בדה"י (ג, 3, 3) ושם יג) איתא שביקש שלמה המע"ה מחירם מלך צור איש חכם שיעשה בארגמן ובתכלת. (והתם מיירי לצורך מקדש. שע"ז מפורש בתוספתא דאינה כשרה אלא מן החלזון, כמו במצות ציצית). הרי שהיתה אומנות התכלת מצויה אצל אוה"ע, ואף יותר מישראל²¹.

ג. בגמ' בשבת (כו.) "ומדלת הארץ השאיר נבזראדן רב טבחים לכרמים וליגבים תני רב יוסף יוגבים אלו צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה."

ד. בעירובין (ט.) "אמר רבי אלעזר המוצא תכלת בשוק לשונות פסולות חוטינן כשרין" דיש לו לתלות דאדעתא דגלימא צבעינהו, (אא"כ היו שזורים ומופסקים). וכן משמע מההוא גברא דמיכסי גלימא דכולא תכלתא (מנחות לט.).

ה. וכן יש לדקדק מדאיתא לתכלת בתרומת המשכן, ואי לא היה לדבר זה חשיבות אלא למצוה, מנין היה להם תכלת במדבר קודם שנצטוו. וכן איתא בפסיקתא זוטרטא (לקח טוב שמות לה) "וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן. מלמד שהיו להם ממצרים כל מיני צבעונין הללו". (אמנם אפשר שהכינוס במיוחד עבור זה, כדאשכחן בעצי שיטים. אך מהמדרש יותר נראה שלקחוהו משכיניהם במצרים, וכ"מ בתנחומא (ר"ש תרומה) שהיו נדבות המשכן מביזת הים).

ובאמת מפורש במדרש, שהחילזון היה דבר חשוב בכל העולם דאמרינן בב"ר (מקן 66) קחו מזמרת הארץ בכליכם, רבי יהושע דסכנין בשם ר' לוי דברים שהן **מזמרינן בעולם חלזון** וכו'. הרי שבכל העולם משבחים לדבר זה. נואף עצם הלשון תכלת נמצא בכתובות אשוריות "תכילתו וארגמנו" והוזכר בכמה מגניזות המלכים]. גם אין שום טעם לומר כי תכלת של אוה"ע היתה שונה מתכלת של תורה. וכשם שפשוט לכל בר דעת דזהב של תורה הוא זהב של אוה"ע, ה"נ תכלת וארגמן.

והשתא דאיתנן להכא נודעת חשיבות מרובה לספרות אוה"ע מהזמן שהיה התכלת מצוי. **ועדותם נאמנת עלינו במסל"ת**. ועיין הערה²²

²⁰ ולכאור' אינו עשוי מחומר אחר מכל תכלת שהוזכר במקרא שהוא דווקא מן החילזון ובודאי אי נימא כפשטות לשון רש"י (שמות כה, ד), דעצם שם תכלת הוא צמר צבוע בדם חילזון. וכן ריהטת לשון סמ"ג (עין כו) תכלת האמורה **בכל מקום** היא צמר צבוע בדם חלזון.

²¹ ואי' שם דאף אבי חירם השתמש באומן זה שהיתה אומנותו לעשות בתכלת. ואף דאפשר דהאומנות שם היינו מעשה רוקם בתכלת, מ"מ מהא דמיבעי ליה רוקם בתכלת ובארגמן וכו' ומפרט כל מין ומין לעצמו משמע שיש אומנות מיוחדת לעשות בכל א' מהם, וא"כ היתה אומנותם אף בעשיית תכלת.

²² עי' רמב"ם הל' קידוש"ח (י, כד). ובביאור הגר"א יר"ד סי' ר"א שהוכיח מכמה דברים שכתבו חכמי הטבע וקיבל עדותם. (ועי' פני' שפ"ד, ייד סי', ס"ק י"ד). ורק לגבי סברתם יל"ע אם אפשר לקבלה בלא בדיקה, ומ"מ עדותם ודאי נאמנת, ובעיקרו של דבר כתב הפר"ח (ייד פ. 3) בדבר כזה לא שייך למימר "אשר פיהם דבר שוא". ובכל דבר סמכין על עדות חכמיהם בעניני חולין ואפי' בדברים שיש בהם חיי נפש, ואיך לא נסמוך להחמיר בקיום מ"ע דאורייתא. (ועי' כתבי קה"י החדשים ק"ע, כ, הוצא נללה"ת)

בענין זיהוי חילזון התכלת

ז. העולה מעדות חכמי אור"ע

חכמי יוון ורומי (שחיו בתקופות שונות על פני מאות שנים, מחורבן בית ראשון ועד אחר חורבן בית שני) הזכירו את חילזון הפורפור"א בלבד, כחילזון המשמש לצביעה והאריכו בתיאורים מפורטים לגביו. כאשר בין הצבעים שהפיקו ממנו מוזכר גם גוון התכלת (ע"י להלן אות כד).

התיאורים שבספרים הנ"ל, מפורטים לפרטי פרטים בסימניהם, ומזוהים בודאות גמורה עם חילזון הארגמון/מוֹרְקָס. (שהאריכו בפירוט מלא בפרוטרוט, על צורת קונכייתם ותיאור הטבעות המתווספות בהם כל שנה והצומח שעליהם. אורך חייהם בתנאים שונים (בטבע, במים מתוקים או בשביל), דרך רבייתם וצורת כוורתיהם באריכות גדולה, מקום מושבם (באיזה ים, היכן בים וסוג האדמה שהם יושבים בה), אופן אכילתם, זמני אפשרות צידתם, מיקום בלוטת הצבע ואופני הוצאתו בפרטות ועוד. (ע"י דבריהם באורך, בסוף ספר לולאות תכלת). ואין מקום לערער על זיהוי הפורפור"א עם הארגמון ולא נשמע מי שמכחיש לדבר זה). ועד היום נקרא בשם פורפיר"א ביוון, (אף שמשמשים בו לאכילה ולא לצבע). [אף הגרי"א הרצוג שחקר רבות בענין וערער על זיהוי הפורפור"א כחילזון התכלת מטעמים שיפורטו לקמן (אות יט), מ"מ לא עלתה על דעתו לומר שאי"ז הפורפור"א, אלא שר"ל שהפורפור"א של אומה"ע לא היתה תכלת דישראל, ובזמנו עדיין ניתן היה לומר כן, שאף עצם אפשרות צביעת הכחול מהפורפור"א לא נתברר].

הסופרים הנ"ל כתבו תיאור מקיף ביותר על הטבע, בכתבי אריסטו וכן באינצ' פליניוס על טבע העולם וויטריביוס ב"די ארכיטקטורה", שהאריך בתעשיית הצבעים ועוד סופרים (סטראבו ואיליאן). ורחוק מאוד מאוד להניח, שכולם כתבו רק על חילזון אחר - יקר מאוד - שאינו חילזון התכלת, ואילו התכלת, - שהיה צבע חשוב מאוד אף בין אור"ה (כדמוכח במקומות רבים כמ"ש לעיל). - נשכח מכולם, בעודם מתעסקים בצבעי החלזונות והעיקר חסר מן הספר. וביותר, שהספרים הנ"ל מעידים שמרכז לכידת וצביעת הפורפור"א היה באיזור צור, מקום שבו היה מרכז ציד חלזונות התכלת (שנת ט), ותעשיית צבע התכלת (כדמוכח מעד"צ ג, ו, א). וכמו"כ הנ"ל מציינים את פרטיהם המקבילים למוזכר בגמ', כגון שצריך להוציאו בעודו חי כדי שיהיה צבעו טוב וכן את רוב יוקרו של צמר זה ושצריך טעימה במלאכת צביעתו.

המורס מכל האמור, כי בכדי להניח שהפורפור"א אינו חילזון התכלת, צריכים אנו לומר כי היו בזמנם ב' מיני חלזונות ששניהם היו יקרים ביותר וצבעם עמיד ביותר. ושניהם שימשו לצביעת צמר בגוון כחול השווה לקלא אילן ואף צידת שניהם ומלאכת צביעתם היתה נעשית באותם מקומות. וכמו"כ היו תכונותיהם שוות שבשניהם היו צריכים להוציא את הצבע בחייהם כי היכי דליציל צבעיה ובשניהם צריך טעימה במלאכת צביעתם. ויִקָּר מקרה, אשר באורח פלא חילזון התכלת של תורה הוכחד זכרו ושרידיו מהעולם לגמרי ולא נמצא שום תיעוד ארכיאולוגי כלפיו. וכמו"כ שמו נשמט מכל וכל מספרי כל חכמי הזמן ההוא, במשך מאות שנות כתיבת ספריהם,

חותם של זהב

אף שכתבו על החלזונות שבאיזור הזה. (למרות שהיה מפורסם לצביעה גם לאוה"ע וכמ"ש לעיל, ולמרות שבאו לפרט על צבעי החלזונות באותו איזור). ולעומת זאת החלזון האחר הדומה לו, תועד רבות בכל ספרי חכמי אוה"ע בזמנו ונמצאו לו שרידים רבים בבתי צבע, המוכיחים שימוש לצביעה בימים ההם, (באותו איזור שהזכירו והוזכר החלזון בגמ', וכדלהלן). כמו"כ חז"ל לא הזכירו מהחלזון השני כלל אף במדרש מהמדרשים. ולא הזהירו מעשיית הציצית ממנו, אף שהוא צובע באותו גוון ומציאותו ואף מלאכת צביעתו באותו איזור, (ואף לשונם מוכיחה שאין חלזון נוסף, כדלעיל אות א). האפשרות הנ"ל תמוהה יותר ויותר כשנוסיף גם את ריבוי סימניו והתאמתו לדברי חז"ל (דלעיל ודלהלן). וזו סברא חזקה שאין עליה תשובה בדרך אמת.

ח. הממצאים הארכיאולוגיים

א. נמצאו בכמה וכמה מקומות (שזוהו כבתי צבע), ערמות גדולות של קונכיות מ"מוֹרְקָס טרונקולוס", מנוקבות במקום בלוטת הצבע. הנ"ל נמצאו במקומות שבהם ע"פ דברי חז"ל ידוע לנו שהיו מקומות ציד החלזונות. **ומוכיחים בבירור את השימוש בחלזון זה לצביעה** בזמנם באזור זה. וזה יוכיח ג"כ שהוא הוא החלזון שהיה חשוב בתקופתם ולא זן אחר מהמוֹרְקָסִים, שנעלם בימינו. (חלקם אפשר לראות גם היום במוזיאון שע"י תל דור, וא"צ לעדות ארכיאולוגים) כמו"כ ישנם עדויות, על ערמות ענק (של מיליונים רבים) שנמצאו ע"י צידון שהיו ממוינים בנפרד, ה"מוֹרְקָס טרונקולוס" ("ארגמן קהה קוצים") שהוא חלזון התכלת בצד אחד, והחלזונות האחרים דהיינו חלזונות הארגמן ("חד קוצים" ו"אדומת הפה") היו מעורבים יחדיו. הדעת נותנת שחלוקת מיני החלזונות הנ"ל נעשתה מחמת צורת שימוש שונה ביניהם ולכא' היינו לצביעת התכלת ולצביעת הארגמן. (ע"ה התכלת עמ' 228) ו"התכלת בישראל" להגרי"א הרא"ה, ושי' חיל"ע ערך ארגמן זרי).

גם נמצא מטבע צוֹרִי עתיק שמוטבע עליו צורת ה"מוֹרְקָס טרונקולוס", שהיה חשוב מאוד ביניהם עד שראו להטביעו במטבע. כנזכר בכתבי הסופרים מימיהם שהיה הפורפור"א עיקר פרנסת אנשי צור.

יש ליתן את הדעת גם לכך שלא נמצאו כלל שרידים שיהיו הוכחה כלשהי על צביעה בעבר בחלזונות אחרים.

ב. כמו"כ נמצאו תגליות²³, -מהתקופה שנהג בה התכלת, - של צמר צבוע בכחול, (נשרד -למרות טבעו²⁴ להכחד ברבות השנים - מחמת קיפאון שהיה שרוי בו). שנבדק והוא מהחומר הצבוע של הפורפור"א. שגם זה מוכיח את הימצאות שימוש והפקת הצבע הכחול מחלזון זה, כבר בזמנם. (ראה תמונה בסוף הקונט').

²³ גם יש מחנוטי מצרים מחותלים בבגדים צבועים כחול, שנבדק ונמצא אינדיג'ו. שהוא החומר הצבוע שבחלזון ובקלא אילן, [אמנם לא בדקו אם הוא מהחי או מן הצומח] (לולאות תכלת עמ' 178).
²⁴ שמחמת זה, לא נמצאים כלל חוטי צמר של ציצית מן התקופה ההיא.

בענין זיהוי חילזון התכלת

ט. הסתברויות נוספות

א. יש להוכיח מהשם פורפור"א שנקרא כן החילזון הזה מאז ועד היום ואף התכלת נקראת בשם זה בדברי חז"ל ובתרגומים חיצוניים עד הדור האחרון.²⁵ שודאי הוא ע"ש שמקורם אחד (מהפורפור"א). גם העיר חיפה נקראה בעבר (בתקופה ההלניסטית) פורפיריון, ולכאן הוא משום שהיו ניצודים בה. (כדא' נצטת כו.). כמו"כ התכלת קרוי טיריון (ערוך ע' טריון) כדס הפורפור"א, (ע"ש שמקורו מהעיר צור).

ב. אי' במנחות (מ"ג:) ושקלינא פורתא בביעתא וטעמינן להו באודרא (ומצריך תחבולות מיוחדות לטעימה זו שלא יפסול שאר היורה). ומשמע שזהו חלק עיקרי בצורת הצביעה, דהא קאי על שאלת אביי היכי צבעיתו לה. ובפורפור"א א"ש טובא, כיון דאין ניכר בו מבחוץ אם צבעו מוכן לצביעת הכחול, צריך לטועמו קודם לידע טבעו. גם פליניוס כתב על הפורפור"א שצריך טעימה בסוף תהליך צביעתו. (דפעימס שאינו צובע כחול אלא אחר העמדתו בשמש בשלבי הכנתו, ומראה היורה בתהליך הצביעה, צהוב (מחמת פירוק הדם ע"י הסממנים), ואין ניכר אם יצבע כחול או סגול ורק אח"כ משתנה הצבע לכחול).²⁶

ג. גם א"ש טובא, שסוף זמן שימוש התכלת הוא מעט אחר האיזכור האחרון של צבע היאקינטון (כך תורגם תכלת) מהפורפור"א בספרות העתיקה.²⁷ (שאם הם שני חלזונות, תמוה העלמם באותה תקופה ב'מקרה' - אמנם אין זה מוכרח, דאפשר שסיבה אחת גרמה שיפסק השימוש בשניהם).

²⁵ בראב"ה (ח"א - נרמט כה) מביא גירסתו בירושלמי, "וגרסינן בירושלמי בין תכלת לכרתי בין פורפירין ובין פריפינין, הרי שמכנה התכלת בפורפ"ר. גם ראיתי מביאים **שבתרגום השבעים 'כליל תכלת', תרגומו 'הולופורפורוס', דהיינו כולו מפורפור"א**. ולשון פורפ"ר אינו שם הגון, כי השתמשו בשם זה גם כלפי שאר גווי החילזון, אלא הוא שם הצבע של דם חילזון ע"ש מקורו מן הפורפור"א. (אף שבלשון אשכנז המודפס בערוך נקרא התכלת בלשון פארפע"ר וארגמן פערפ"ל [ע"י ערך תכלת וערך ארגמן] מ"מ בתרגומי התורה נקרא גם הארגמן בלשון הזה).

ובפרקי דרבי אליעזר (מ"ט) "ר' פנחס אומ' מלך מרדכי, שנ' ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור וכו', מה המלך לובש פורפירא כך מרדכי, שנ' ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור" ועוד מקורות רבים והאריך בזה בספר לולאות תכלת ע"ש. ואף דנקרא בגד מלכות 'פורפיר'א' (אף שאינו דווקא של תכלת) במדרש מן המדרשים כמו שהביאו בקונט' "תכלת וארגמן" ו"בתל"א", מסתבר שהוא ע"ש התכלת שהיו עושים בה מעילים יוקרתיים, כמ"ש רמב"ן בפרשת תצוה, על שימושו אצל המלכים. ובערוך ערך תכלת מיייתי להא דחביל ימא תכלתא דבבל וביאר "מה תכלת מובחר שבגלימא וכו' ועי' במוסף הערוך ערך פרפירא שבלשון יווני ורומי נקרא כן בגד תכלת.

²⁶ אמנם אי"ז ראיה כ"כ דהא גם באופנים שא"צ שמש כלל, צריך לטועמו כיון שאינו נראה לעין אם מסוגל לצביעה כבר וא"כ אפשר דאף בשאר מיני צבעים כן הוא. ואגב דאייירנן בצורת מלאכתו, ראיתי להביא רמז נאה דבזוה"ק (תרימק קמ"ט): כתב דהתכלת יוצא מגוון סומק ועוד כתב שם דירית גוונא דהבא ואח"כ נעשה תכלת. והביאו הרמ"ע מפאנו (מלאמ' לצאת ה' ח"ג) גם לגבי תכלת של משכן וכתב "תכלתא נפיק מגוון סומק כדאיתא בזוהר פ' תרומה" וכן הוא המשמעות בזוה"ק שם. ואף שאין לנו עסק בנסתרות ואין אנו מביאים ראיה מן הסודות, מ"מ רמז יש בו למעשה אומנות צביעת התכלת, שבתחילה יש בדמו אדום ואח"כ במעשה הצביעה נעשה גוון דהבא ואח"כ נעשה תכלת.

²⁷ עי' מאמר התכלת להרב אליהו טבגר הערה 144 (מובא גם בספרו כליל תכלת).

חותם של זהב

ד. עוד ניחא טפי לפי"ז הא דאיכא למי"ד דפסל מראה שני (שמראה שני הוא חלש יותר. ע"י הערה 79), משום דדריש כליל תכלת. ובחילזון זה א"ש טובא, כיון דטבעו שבצביעה שניה שלו נגרע איכות הצביעה. משא"כ בהרבה צבעים אחרים דאין בין מראה ראשון למראה שני ולא כלום. (אמנם דבר זה מצוי בכמה מיני צבע כמו בתולעת שני דג"כ הכי הוא, כמשמעות סוגי' הגמ' וכ"כ הגר"א (ישיב"ט, פ' יח). ה. ראיתי מי שכתב כי אחר שכתבו הראשונים על אפשרות המצאו של החילזון גם בימינו, (ע"י לקמן אות כא ד"ה ומ"מ ובהערות שם וכן בהערה 67) א"כ עצם הדבר שלא נמצא עד היום הזה - לאחר הידע הגדול ממני בעלי החיים - שום בעל חי המתאים לתיאורי החילזון מלבד הפורפור"א, הוא גם מחזק זיהוי זה²⁸, וכבר רבות בשנים שלא נמצאים בים התיכון מיני דגים חדשים²⁹.

י. האם בעינן חילזון מסוים

עוד יש להוסיף, דכל הנידון בכלל, הוא רק על סמך הנחה, שהחילזון הכשר הינו דווקא חילזון מסוים. אך אי נימא דכל חילזון כשר אזי אי"צ שום ראיות לזהותו ובכל חילזון שצובע בגוון קלא אילן בצביעה עומדת ביפיה, תתקיים המצוה³⁰. ויש לדקדק לשון הברייתא "אין כשרה אלא מן החילזון הביא שלא מן החילזון פסולה" ולכא"ל לא הגבילה במיני החלזונות, (וע"י לעיל

²⁸ ואמנם אי נימא ד'נגנז' הוא שלא בדרך הטבע, והחלזון נמצא שלא במקומות גידולו הטבעיים שהם מסולמות של צור ועד חיפה אלא יצא ונדד לימים אחרים (כנגד טבעו שכמעט לא זז ממקומו), אזי אין בזה ראייה כלל. גם אפשר דנסתמא עינינו בזמנ"ז כדי שלא נמצאהו. וע"י הערה 67

²⁹ ע"י מקורות לזה במאמר התכלת לר"א טבגר עמ' 7. אמנם נמצאים מינים חדשים בגדלים מיקרוסקופיים, או דגים שהגיעו דרך מקרה למקום זה מימים אחרים וכן נמצאים מינים רבים בימים אחרים הרחוקים ממקום יישוב. ועליהם ידוע שעדיין לא גילו אלא מיעוט מן החיים בים, אך לא בבע"ח הגדולים. (כך שמעתי מאדם נאמן שחקר בזה).

³⁰ ומסברא יש לדון דהתורה אמרה תכלת ולכא"ל תכלת הוא שם הגוון, כדמשמע ממה שמוזכר במדרשים רבים שכ' לשון תכלת גם בלי שייכות לצמר, כגון תכלת ירוק שמקיף את העולם וכהנה רבים. (פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) דרש"ת פ"א וכן דחיקוי זכר חקונא שזעין דף קכו עמוד 3 גני גוני גוון הכיניים. וכן משמע דרמב"ם הל' ציצית פ"ג. וא"כ מה שלא מצינו תנאי בתושבע"פ לקיום המצוה מנלן לחדשו נגד פשוטו של מקרא. (וע"י לקמן הערה 79). וחז"ל שאמרו דדווקא מן החילזון, יש לדון אי הלמ"ס הוא, או דילפי לה מהא דא"י בירושלמי (כלאים ט, ב) לגבי משכן, "מה שני תולעת דבר שיש בו רוח חיים אף כל דבר שיש בו רוח חיים" ולכא"ל איירי לגבי תכלת וארגמן הכתובים עמו בפסוק וכבהמשך שם שמשוה צמר לפשתים הכתוב עמו).

אמנם משמעות רש"י דתכלת הוא שם לצמר צבוע בדם חילזון. ואפשר דק"ל לחז"ל דשם תכלת קאי דווקא על איכות מסוימת של הצבע, שאינו מצוי אלא בחילזון מסוים דווקא. (וכן שמעתי מחכ"א להוכיח מהלשון בין תכלת לקלא אילן, אך אין זה ראייה ברורה, דהתם קאי לשון תכלת על תכלת הכשר). ואף אי אינו בעצם שם 'תכלת', י"ל דקבלת חז"ל היתה דהתכלת היא בחוזה צביעה מסוים ואיכות זו קיימת רק בחילזון מסוים. אך כדי לפסול הפורפור"א ע"פ זה (אף אילו לא היתה החילזון שהשתמשו בו חז"ל) נצטרך לומר שהחומר הצובע שבחילזון המקורי אינו אינדיג'ו (שהוא הצובע שפורפור"א), אף שגוונו יהיה ממש כמו אינדיג'ו. ואף שבכל משפחות הארגמנים למיניהם (אף אלו שאינם צובעים כחול, אך יש בהם צבען כחול מעורב בתוך צבענים אחרים), החומר הכחול שבהם הוא אינדיג'ו. (או שנאמר שיש לו חומר נוסף על הדם הצובע שגורם לצבע להקלט היטב, יותר מבחלזון הטרונקולוס)

בענין זיהוי חילזון התכלת

(הערה 2) דלשון החילזון, אינו בא לומר החילזון הידוע דווקא, דכן הוא לשונם שם בכל מילי). ואין להוכיח מברייטא דמנחות (גופו דומה לים וכו') דבעינן חילזון מסוים, כי שם אין משמע אלא שבאו לתאר מציאות החילזון שהיו צובעים בו. ואין בזה מקור לפסול אם ימצא עוד חילזון שצובע כמותו. [עיי' לקמן אות יא במש"כ לדקדק דאין הברייטא הזו באה לומר דין לעיכובא]. (ואף כותבי הסימנים זיהוי החילזון מהראשונים והאחרונים, לא כתבום אלא כדי למוצאו, ולא הזכירו פסול חילזון אחר אם ימצא שהוא צובע כמותו).

ונראה דאף דסברא הוא לומר דלא אמרה תורה חילזון אלא משום איכות הצביעה המיוחדת שיש בו וממילא רק החילזון שיש בו את האיכות המיוחדת הזו יהיה כשר (עיי' הערה 30), מ"מ לדברי המכחישים זיהוי החילזון ואומרים כי שני חלזונות היו, חדא הא דכשר לתכלת והשני הוא הפורפור"א, שגם הוא שימש בימי חז"ל וגם צובע היה בצבע כחול, (כפי שרואים בעינים וכפי שזכר בספרות הקדומה, עיי' לקמן אות כד). הרי לנו ראייה ברורה, מסתימת התוספתא שבאה לפרט כל הכשרים והפסולים (עיי"ש כל הפרק), וסתמה לגבי תכלת שאינו כשר אלא מן החילזון, ולא פירטה את חילזון הפורפור"א בפסולים. **א"כ לטעמייהו, יש כאן ראייה גדולה שכל חילזון כשר.**³¹

(ועיי' הערה 4 דאפי' אי היה מקום לחוש שהקלא אילן היה מעורב בגוונים נוספים, אין בזה פירכא).

יא. סימני הגמ' במנחות

אף שאין הראיות מתבססות על הגמ' הנ"ל, מ"מ ודאי יש לנו לראות דלק"מ מהתם, ובאמת אף סיועי נמי מסייעא. (והרבה מהמפקקים בזה חסרו בידעת הפרטים במציאות החילזון).

דאמר' שם (מד.) ת"ר חלזון זהו גופו דומה לים וברייטו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים. (והוצאה ברייתא 4 ז' במסכת לילית). ובהקדם לביאור מאמר זה יש להבין לשם מה נאמרו סימנים אלו, אי משום דראו חז"ל ליתן סימן לדור אחרון שיגנו להם החילזון ויגלוהו, ועיי' אמרו שלא יוברר להם החילזון אלא ע"פ סימנים אלו. או שר"ל גם לבני דורם דאותו חילזון שעדיין משתמשים בו זוהי צורתו, והוצרכו לזה או כדי ליתן סימנים למבקשים אחריו כדי למוצאו בקל, או משום טעם אחר בעניני אגדה. (ובאמת גם אילו ענין הברייטא הוא בדברי אגדה מ"מ ודאי יש להם ביאור כפשוטו ובודאי לא יתכן לזהות את החילזון אלמלא א"ש עם סימני הגמ'). ונראה דאם כוונת הברייטא לומר סימן לדור אחרון כדי לגלותו עיי' ג'

³¹ אליבא דאמת שהפורפור"א הוא התכלת של תורה אין משם ראייה, דהא לא נודע על צבע אחר כמותו שצבעו בזמנם, לכך לא ראו צורך לכתוב שצביעתו דווקא בחילזון מסוים, (כי רק הפורפור"א צובע כחול). ומסתבר דנכון מה שכתבנו בהערה לעיל לפסול חילזון אחר, (אם ימצא עוד חילזון צובע כחול, מחומר אחר שאינו אינדיג'ו). אך לדברי הדוחקים דשמא שתי חלזונות יש ושתיים צובעים כחול, יש ראייה כנ"ל. וממילא לדבריהם יש להם לחייב במצוות תכלת, לכה"פ מטעם זה דאינו מעכב דווקא חילזון מסוים.

חותם של זהב

סימנים אלו דווקא ולא ע"י שום דבר אחר, ולחלק בינו לחלזון פסול אחר הצובע תכלת, היו אומרים סימנים ברורים יותר וכמו שכתבו בכל מקום, כגון בסימני כשרות החיות (חולין נט), עם פרטים מדויקים ובירורים מזוקקים להעמיד הדין על בוריו. ולא דברים מעורפלים על דימיון שלא נתפרש לאיזה נקודה בו כוונתם. ובפרט ע"פ דברי רדב"ז (חזקת תפ"ה) דהם סימנים העשויים להשתנות, (דאינו עולה אלא בזמן ביהמ"ק). וכ"מ מדברי הראשונים (רמב"ם, סמ"ג ועוד) שנתנו סימנים אחרים לזהותו. והביאור הפשוט יותר הוא דהסימנים נועדו למבקשים אחריו, לזהותו משאר חלזונות. ואף דאין חשש טעות כיון דאין חלזון נוסף הצובע תכלת, רצו להודיע איך לזהותו יותר בקל אף למי שאין מכירו.³² וגם לשון גמ' דידן, חלזון זהו (ובנוסחאות ישנות הגירסא 'זה') וכו' הוא כעין הלשון בסוטה (מנח): שמיר 'זה' וכו' שאינו בא ללמד דווקא ע"י סימנים אלו שרי להשתמש בו. (דבשמיר ודאי לא בעינן דווקא לתולעת זו ובכל החותך כמותו סג). ומ"מ עתה יש לבאר סימני הגמ' ולבחון אם מתקיימים בפורפור"א.³³

³² ראיתי מי שהקשה, מפני מה לא אמרו מביא חלזון ושמו פורפור"א, אך כל קושייתו אין לה ביאור, דהא ודאי דברי חז"ל שם לא באו לזהות את החלזון למכירים אותו אלא למי שאינו מכירו. ולטעמיה שהפורפור"א אינו החלזון יש להקשות דאי כוונתם ליתן סימנים איזה חלזון הוא זה, אמאי לא אמרו את שם הלע"ז של החלזון הזה דהא גם שם חלזון אינו מלשוה"ק. (דשם 'חלזון' אינו הגדרה דווקא למין מסוים, שהרי הוא שם כלל גם לחלזונות היבשה), וכמו שאמרו בדיני כשרות הבהמות והעופות את שמות הלע"ז שלהם. (חולין ספ"ג וע"ז נט) ויהיו דבריהם ברורים אף בלא הסימנים הללו. (וכבר נזכרו אצל היוונים בזמנם שמות למיני חלזונות שונים ואין נראה שדווקא לחלזון התכלת שהיה כ"כ שימושי ויקר, לא היה להם שם מיוחד). אלא ודאי דבעו חז"ל לתאר צורתו משום איזה טעם. אכן אליבא דאמת לא השתמשו חז"ל בשמות לטיניים אלא בשמות בארמית וקושיתו מעיקרא ליתא.

³³ הקדמנו כל הקדמה זו להוציא מלב האומרים כי לדברינו אין סימנים אלו סימנים מובהקים לגמרי, ויתכן שאפשר למצוא לפי ביאור זה עוד חלזון בסימנים אלו. (ואף לדבריהם, מ"מ אי אפשר למצוא את התנאי המרכזי שבדמו צובעין תכלת אלא במיני הפורפור"א וה"טרונקולוס" הוא הכי מתאים לסימנים). גם יש להוסיף שבהרבה דימויים של חז"ל לא היינו מבינים ענינם בלי להכיר את הדבר בדרך אחרת כגון חוטמו של אתרוג והא דהדס הוא מעשה גדילה (עבות). וכיו"ב (וי"ע להלן הערה 42). וכמ"ש רש"י והריטב"א שהובאו לקמן (אות כז ד"ה ויש להוכיח), דלשון דומה לאו היינו ממש כמותו, וכמ"כ כאן אלמלי ידענוהו ה"א דדומה לים הוא דווקא כחול, והשתא אמרינן ע"פ חז"ל דירוק נמי חשיב דומה לים וכמ"ש במקומו. ובפרט שיש בזה הרבה מדברי אגדה וכעין הברייטא שהביאה הגמ' לפני כן תניא משום ר"מ על דימויו לים, ממשכה הגמ' בברייטא נוספת על עוד דברים שהוא שייך לענינו של הים. דהיינו לא רק הצבע שצובעים ממנו דומה לים, אלא אף הוא עצמו דומה לים בתבניתו או בצבעו (עי' משכ"ת שם), וכן בצורתו שדומה לבע"ח שבים דהיינו דגים, ואף במקום חיותו דהיינו שאינו עולה מן הים אלא א' לע' שנה. ובעלי האגדה הרחיבו בזה בספרי הקבלה. (ש"י זכר של קסג: ושד). וכן משמע ברש"י (חולין פט) שכ' "שהתכלת דומה לים - שהחלזון מן הים הוא עולה אחת לשבעים שנה ומראית דמו דומה לים וכו' ", שלכא' הוא נראה כדבר שאינו שייך לשם כלל. וחזינן שמקשר ענין זה של התכלת דומה לים, שענינו לדימיון כסא הכבוד, עם המשך הברייטא דעולה א' לע' שנה, ור"ל דגם בענין זה שהוא עולה מן הים, הרי הוא מזכיר בזה את הים שהוא זיכרון לרקיע, וזיכרון לקריעת ים סוף (עכ"ל מנחות מג: ד"ה דומה לים). וכן משמע קצת מלשון הברייטא במסכת ציצית חלזון "למה הוא דומה", דר"ק ותשכח שלשון זו מופיעה תמיד רק בדברי אגדה. וכ"מ נמי מהשמטת גמ' זו מהר"ף. עוד יש להוסיף, דאי כל דברי הברייטא לא אתו אלא למימר דיני צביעת התכלת, לכא' לא הוי מסיים ביה בלשון "ובדמו צובעין תכלת" כאילו פרט זה הוא אחד מסימניו. והלא כל הברייטא לא באה אלא לומר דבר זה, והול"ל איזהו חלזון שצובעין בדמו תכלת, גופו וכו'.

(עוד יש מבארים דכל דברי הברייטא אזלי בתר סיפא ד"לפיכך דמיו יקרים". דהיינו דהברייטא באה

בענין זיהוי חילזון התכלת

י.ב. גופו דומה לים

ענין גופו דומה לים, לכאוי ב' פירושים אפשר לפרש בו, אי דומה הוא בתבנית או בצבע³⁴. והנה כשהוא בים, צבע הקונכיה³⁵ מגוון בצבעים ומצוי בו ממיני ירוק עד תורכזי וסגול, (והים עצמו הרי גווניו משתנים ממקום למקום ובדאי גם ירוק חשיב דומה לים³⁶ ואפי' לרקיע, דאמרי' בירושלמי ים דומה לעשבים ועשבים לרקיע (נרכות 6, ה"ז וכן נמדרש תהלים כד, וכע"ז נמדרש' נשא יד) ובמדרש תהלים (5), אילנות לרקיע ובברכות (ט:)) משיכיר בין תכלת לכתית, הרי דמיון להדדי). ולדעת הרמב"ם ד'דומה' הוא בגוון בודאי דבר זה חשוב כצבעו דאפילו אדם אדמוני נקרא כן מחמת שערותיו, כ"ש בהא דנראה כגוף הקונכיה ממש. וצבע זה דבוק בו דרך קבע, (ואמנם אחר שמוציאים אותו מן הים, אז מלבין צבעו אחר זמן), ובספר התכלת (עמ' 295) מביא שטבע זה מיוחד ב"טרונקולוס", אך בשאר חלזונות אינו מצוי בהם כ"כ בקביעות. (הטעם לזה הוא כיון שבד"כ הם נמצאים בעומק אחר בים, או שמחמת חלקלקותם אין נתפש בהם). וא"כ גם יש בזה סימן, להבחין בינו לחלזונות אחרים.

ואף שבקרבת החוף דבוקים עליו בע"ח אחרים עם הפרשותיהם, ואין בו את הירוקת המצויה בעומק הים, ואז רובם בגוונים אחרים (הדומים לקרקע הים וע"י הערה³⁷), [אשר מחמת כן, אפי' צורתו אינה ניכרת היטב בשלימותה]. צ"ל שחז"ל מדברים רק כלפי הירוקת הנראית כחלק מגופו, כשהוא נקי מדברים חיצוניים שאינם נראים חלק מגופו. ועוד דהדבר הזה משתנה ע"פ מקומו ודרגות הזיהום שם וכדו', ואפשר שבזמן חז"ל מחמת ריבוי צידתם לא היו מצויים אלא בעומק יותר והיו רובם ככולם ירוקים. (גם אריסטו כתב שהפורפור"א, מכוסה באצות ובעשב הים והוא מין צמח ירוק).

לפרש קושי צידתו, כיון שהוא מוסתר מחמת דימויו לים, וגם כשרואים אותו הרי הוא נראה כמין דג (ואולי ר"ל דומה לדג, שהוא חי במים), ואינו יוצא לחוץ אלא א' לע' שנה שרק אז אפשר לגלותו בקל. ומסיים דלפיכך דמיו יקרים. כיון דכ"כ קשה צידתו).

³⁴ ויש שהוכיחו ממסכת ציצית כהרמב"ם (שהדימיון הוא בגוון) דשם גרס דומה לרקיע. אך אינו מוכרח כ"כ, דכיון שהוא אותה ברייתא המופיעה בגמ' דילן, גירסא שלנו עיקר וכדרך הגר"א להגיה ע"פ הבבלי.

³⁵ והקונכיה ודאי חשיבא 'גופו', שהוא כמו עצם הגולגולת שלו ומחמתה יכול להיות יותר מו' חודש אף שהוא בריה שאין לו גידים ועצמות רגילים, וכמו שהוכחנו לקמן (אות לד) מהירושלמי.

³⁶ וכבר קדמנו בסב' זו בספר חזון נחום להגאון רבי אליעזר נחום זצ"ל רבו של החיד"א (אשר מכנהו (נכ"ז ח' 3) "פה קדוש"), וז"ל "ונראה שהר"ש סירליו ז"ל על צבע הדג עצמו קאמר שהוא וירדנ"י בלע"ז (היינו ירוק גר"ן בלשונינו) ונתגלה לו מסוד ה' ליראיו". ואף אם אין זה פירוש הרש"ס מ"מ חזינן שהבין ה"חזון נחום" בפירוש הגמ' דדומה לים הוא ירוק גר"ן.

³⁷ ויש שפירשו שדומה לים פי' לקרקע הים וא"ש אף אי נימא דדעת רש"י דדומה לים היינו במראיתו, מ"מ לא כתב שצריך להיות דווקא בגוון כחול כים. ואף למ"ש רמב"ם דדומה עינו לעין הים. (עי' ברמב"ן פרשת בראשית (6. י). שהוכיח מהפסוקים שקרקע הים קרוי ים) ומראה הפורפור"א הזה נראה תמיד כקרקעית הים אף בצבעו, ואף במקומות שהים מחופה באצות בגוונים שונים, מראה הפורפור"א כמותו. [ראה תמונה (שמאלית) בסוף הקונט'] ומחמת טבע זה קשה מאוד לדעת מקומם וקשה לצודו וממילא זו גם סיבה ליקרות דמיו.

חותם של זהב

[ומדוקדק היטב, דחילוון מדמה הרמב"ם (פירקל) לים ואילו את התכלת לרקיע.³⁸ (אף דלשון הגמ' גם גבי תכלת 'דומה לים') והיינו משום דים אינו רק כחול, שיש בו גם ירוק וכיו"ב, אך הרקיע יש בו רק כחול שזהו צבע התכלת כמ"ש לקמן].
אך לגירסא שלפנינו³⁹ בפרש"י כי ביאור גופו דומה לים אינו על הגוון כפי הרמב"ם, אלא כמ"ש שם "גופו: מראה גופו תבנית דיוקנו", הרי שדמיונו הוא בתבניתו ולא בגוון. וא"כ אפשר לבאר דענינו דמחזי כאידוואת דימא (כחא דכ"ד ד.ד). ומצינו בכמה מקומות במקרא שמצינים את הים בגלים שלו.⁴⁰ וגם ענין זה מיוחד בטרונקולוס, וא"כ גם בו יש סימן לזהותו ולהבדילו משאר חלזונות.

יג. וברייטו דומה לדג

יש לבאר, דהנה מצינו בחז"ל שחילוון צורתו היא כנחש, דבבכורות (לח: וערש"י ויקרא כא.ב) גבי מומין שבעין אמרי' דחילוון היינו נחש. וכ"מ בריטב"א (שנת עה.) וז"ל "ורבינו ז"ל בשם רבו רבינו הגדול ז"ל פירש דשאני חלזון שאינו בעל איברים אלא גוף אטום כחלזונות שבאשפות"⁴¹. הרי דאין צורתו כצורת דג, בחיתוך סנפירים וקשקשת וזנב. וכ"כ הראשונים שהוא תולעת. (רש"י סנהדרין לא, ראשית שנת קלד, רש"י ורשב"ד ת"כ מנחם פירש"א ח, יד,) וגם ברמב"ם (פירוש"ש כלים י"ב ח) ביאר מילת חלזון 'צדף' וא"כ הרי הוא כחלזונות שלנו שצורתם כתולעים. (וכ"מ במתני דכלים יב, ט"ז רש"י ורשב"ד שם) שהוא מתפתל. הרי שאין כוונת חז"ל "ברייטו דומה לדג" לצורת גופו. וע"כ דאיירי על הקונכיה ולא על צורת התולעת עצמה. ולגבי הקונכיה, הרי כל רואה חילוון זה, דימינו לדג ברור.⁴² [וראיתי תמונות מחלזונות רבים מאד והוא מיוחד ממש בענין הדימיון הזה] וא"כ אף סימן יש בו, להבחין בינו לחלזונות אחרים.

³⁸ והעירוני דהא הרמב"ם לא ידע את החילוון ואין יתכן דכוונתו לכך, אך לדבריהם נמי, הא גופא הוא טעמו של הרמב"ם דמשו"ה לא כתב אלא לשון הגמ' בדקדוק, ורק לגבי תכלת שיועד היה שכוונת הדין לגוון הכחול בכללות, שינה בו ואמר כעין הרקיע ולא כעין הים.

³⁹ אמנם יש שמגיהים שם בפירש"י דתבנית דיוקנו, קאי על ברייתו דומה לדג וכן נראה שהיא הגי' הנכונה ולפי"ז אפשר"ל גם ברש"י שכוונתו על הגוון ויתפרש כמ"ש בדברי הרמב"ם. ומ"מ גם אם א"צ לפרשו בפירש"י, עדיין יש מקום לפרש כן בגמ'.

⁴⁰ והמקרא מלא בהתייחסות לים כלפי גלים שלו. ולא מצאתי במקרא כלל דימיון הים כלפי מראהו וצבעו. אלא לפי שלגבי תכלת הוזכר בגמ' דימיון זה, דימו לומר שפשטות הגמ' הוא כרמב"ם דקאי דווקא לגבי המראה, אך אין זה מוכרח כלל. ובירושלמי "ממולאים בתרשיש. כימא רבא, רשב"ל ... מה הים הזה בין גל גדול לגל גדול גלים קטנים וכו' " (סנה פ"ח ה"א). ועוד במדרש "מה הים מסעיר אף הלשון מסעיר", (אול"י מדרש"י עמ' 352) ובב"ב (ד) ובסוכה (נא:) אמרינן על בנין הורדוס, מחזי כאדוואת דימא, משמע שהגלים הם מאפיין מיוחד בים, שראו לדמות לו את ביהמ"ק.

⁴¹ אך אפשר דהתם לא קאי על צורתו, אלא שאין בו חילוק איברים פנימיים.

⁴² וזה פשוט לכל מתבונן (כשהוא מונח כדרכו) ובעינינו ראינו דאפי' תשב"ד מכירים בו. וע"ע ערוך (עקד לט) מה שפירש שם לגבי סנדל דומה לדג של ים "שהוא רחב ודק וחד כלפי ראשו", וכ"ש בזה שדימינו פשוט ביותר. וגדולה מזו אמרו (מידות ד. ז) "וההיכל צר מאחוריו ורחב מלפניו ודומה לארי שנאמר הוי אריאל קרית חנה דוד מה הארי צר מאחוריו ורחב מלפניו אף ההיכל צר מאחוריו ורחב מלפניו" הרי שאף בדימיון קל כזה פירשו חז"ל מה שדימה הנביא המזבח לארי.

בענין זיהוי חילזון התכלת

[ויש שפ"י דברייתו דומה לדג היינו בצורת חייו שהוא חי במים כדג ויש מהראשונים שאף כינו לדבר כזה בשם דג, (ע"י לקמן דברי הרמב"ם, וע"י בסידור יעב"ץ (נפ"י לק"ש) לשונו שם "דומה לדג וחומט ימיי"). ואף צורת רבייתו כדגים, ובדברי חז"ל לשון ברייתו בכ"מ משמעותו בריאה. (ע"י מזר נב. זכח"ס כב. וכן הלשון "ברייתו" של שולם נכמה דוכח)].

יד. ועולה אחד לשבעים שנה

ענין זה אפשר לפרשו בכמה פנים, דרש"י במנחות כ' עולה מן הארץ ובמקו"א (כ"ג ס"א: וסנהדרין 65). כ' עולה מן הים. ובמושכל ראשון היה נראה כי אין הסימן הזה מתקיים בפורפור"א, כי לא שמענו על תופעה של עליה המונית של הפורפור"א לארץ פעם בע' שנה. אך באמת הרי הפשטות היא שבמשך כל תקופת גניזת ההתכלת לא היה החילזון עולה אחת לע' שנה, וא"כ יש לנו לדעת אם יש כורח לומר דכשיחזור ויתגלה חייב לחזור לו גם טבעו זה שעולה אחת לע' שנה. ויש לנו לדון בעצם ענין הזה דעולה א' לע' שנה, אם הוא ענין ניסי או טבעי. ואם הוא ניסי אין שום קושיה אם אין הנס נהג בזמנינו. וכמ"ש רדב"ז (ש"ת ח"ג תרפ"ה) שלא עלה אלא בזמן ביהמ"ק, ובחלקו של זבולון. ואם ענינו טבעי, לכאוי אין ענינו משום טבע החילזון עצמו, כי אין בריות כמותו חיות ע' שנה, אלא אפשר כי ענינו הוא שהחילזון תקוע ונועץ עצמו בארץ, (כמ"ש בספר הקנה) והגלים כשהם חזקים מאד, עוקרים אותו ממקומו. וגלים חזקים כ"כ מצויים אחת לתקופה ארוכה מאד שאמדה חז"ל בע' שנה⁴³. והנה יתכן שמחמת ריבוי בימינו, (מחמת מיעוט צידתו במשך קרוב לאלף ות"ק שנה), הוא נמצא קרוב יותר לחוף ולכן הגלים הודפים אותו אחת לכמה שנים ולא לע' שנה, אך בזמנם שהיה בריחוק יותר היה זה פעם בע' שנה. או אפשר דעולה וכו' הכוונה שעולה בכמות גדולה א' לע' שנה, (והיינו ע"י הגלים כנ"ל) וזה אולי קיים גם בזמנינו ובפרט לגירסת מס' ציצית "ואינו עולה אלא לשבע שנים". (ואף לדעת רש"י יתכן לדחוק שיהיה מאורע נדיר מאוד, שהוא כתב דעולה להרים ולטעמיה אזיל דהחלזונות שבהרים דסנהדרין 65) הוא חלזון התכלת, אך רוב ראשונים פליגי עליה, כמ"ש לעיל (הערה 6) מהיד רמ"ה שם ותוס' וריטב"א והערוד). ומ"מ אף אם ענינו מחמת טבעו בעצמו הרי בכל תקופת גניזתו לא היה החילזון הזה עולה ונשתנה בו הטבע הזה, ומנלן לומר דמוכרח הדבר שכאשר יחזור החילזון ויתגלה יחזור עמו מיד גם טבעו זה. ואם נאמר דבאמת לא נשתנה טבעו גם במשך כל תקופת גניזתו ועדיין היה עולה לארץ אחד לע' שנה ואין איש שם על לב, א"כ גם בחילזון זה אפשר דכן

⁴³ כי ענין ע' שנה הוא ענין לזמן מופלג בדברי חז"ל שהוא שנות חייו של אדם. וע"ע מכות ז, ע"ז יא, מ, הוריות יג: ובמעילה יא:

חותם של זהב

הוא, ועדיין לא בדקו במשך שבעים שנה לומר לא זהה ידינו מתוך ידו.⁴⁴ (גם יש להעיר כי ברמב"ם מזכיר סימני הגמ' במנחות ומדלג על סימן זה, ואולי טעמו משום שאין זה טבע גמור בו (כהרדב"ז דלעיל), וא"א לבדקו ע"פ סימן זה). ומה שמשמע מדברי רש"י שזוהי סיבת יקרות דמיו, ולכאוי משמע שצדים אותו רק כשעולה אי לעי שנה. הנה זה ודאי אינו כוונת רש"י, דהא מדכרינן בכמה דוכתי על צידי חילזון שצדוהו **ברשתות**. (פי' שנת עד:) וא"כ היו צדים אותו מן הים, ורש"י עצמו מבאר בכל מקום שעולה היינו שעולה ליבשה,⁴⁵ וא"כ ודאי כשאומרים שצדים אותו בים מוכח שגם בתוך ע' שנה היו צדים אותו, אלא דכיון דהיו צריכים לצודו ולא היה עולה מאליו היה זה ביוקר. ובפרט כי צידתו קשה (אפי' ברשתות) כיון שא"א לזהותו מחמת צבעו ועשבים הגדלים ע"ג, וקשה לידע היכן מקומו בלי צלילה. גם רק בבי' זמנים בשנה הוא עולה לרשתות הדייגים. וכ"כ פליניוס, שהיו אנשים מסכנים נפשם לצודו. ואמנם אפשר דדבר זה הוא חלק מענין גניזתו, שהוא גנוז בעומק הים ואינו עולה. ומ"מ ודאי נמנעה צידתו לתכלת מאיזה טעם, אולי משום הסכנות שבצידתו, שבלי ציד צלילה מתאים, קשה מאוד צידתו במעמקים. (וכ"כ רדב"ז ע"י לעיל הערה 67) או משום גזירת המלכות. ועיי' מש"כ בהמשך אות טו ד"ה ובלא"ה, ומתיישבים גם דברי הטוענים כי הא דעולה אי לעי שנה הוא ביטוי לכה"פ לנדירות מופלגת, והטרונקולוס אינו נדיר כ"כ.

טו. לפיכך דמיו יקרים

פרש"י דדמיו יקרים מחמת נדירותו. (וכ"מ במסכת ציצית), אמנם לגי' פשוטות הלשון דדמיו יקרים משום דצובעים בו תכלת. (ובמסכת ציצית אפשר דהגי' כש"ס שלנו). ומ"מ אף דבימינו אין החילזון יקר כ"כ, הא חזינן דבזמנא היה הפורפור"א יקר וכפי שתיארו כל סופרי האומות על יוקר דמיו. ובודאי גם לפירש"י שיוקרו מחמת נדירותו, הוא תלוי בביקוש שיהיה אליו, דאף אי יבוקש אחת לעי שנה ולא ימצא, כל שאין לו דורשים ודאי לא יהיה יקר. ובפרט שע"י ציוד הצלילה שבזמנינו כל ענין צידתו הוא קל ופשוט וממילא הוא זול יותר.

⁴⁴ ובלא"ה יש מדברי חז"ל שכוונתם בדרך רמז לענין אחר ואף כי אין יוצא מידי פשוטו, הפשט בזה יוכל להיות בדוחק יותר. כמו שדחק הגר"א (ביאורי אגדות תענית כג.) בביאור הא דחרוב טעין לעי שנה (תענית כג.) ובבכורות (ת.) "חרוב זה משעת נטיעתו עד שעת גמר פירותיו שבעים שנה" ופירש רבינו הגר"א דהיינו שמוציא פירותיו כל ע' שנה, ודלא כהפשט הפשוט שם שפרש"י שמוציא פירותיו רק אחר ע' שנה. ובמקובלים דימו ענין החרוב לחילזון ואף מוהר"ח מוולוז'ין מושה הענין כאן לחרוב הגדל לעי שנה (רוח חיים אבות ג, 6.) "ועולה אחד לשבעים שנה סוד אילן חרובין עלמא דחרובא כידוע", ולפי"ז גם בפשוטם של דברים אפשר לפרש כמ"ש הגר"א בחרובין והיינו דזמן גידול מושבותיהם הוא עד ע' שנה ובסוף ע' שנה קל יותר ללכדם משום ריבויים הגדול ואפשר דעולים ומעתיקים מקומם למקום קרוב שבו יותר קל לצודם. [וברמ"ע מפאנו (מאמר אגדות ה' ח"ז י"ד ע"ז) פי' דעולה א' לעי שנה הוא בצורת דומם ולפי"ז אפשר לפרש שעולה אחר מיתתו וא"ש טפי לפי גי' מסכת ציצית שעולה א' לשבע שנים. דשנות חיותו של הפורפור"א הם ז' ואחר מיתתו הרי הוא נפלט ליבשה. (אך זה אינו כרש"י שהיו צובעים בו כשעלה, ואחר מותו הרי לא יצלח לצביעה), וד"ל בזה, תן לחכם ויחכם עוד]. וע"ע זוה"ק (ויקרא טז, 6). דתמר נמי עולה לעי שנה, ואף דבעינינו לא ראינו כן.

⁴⁵ ולא כפי שאפשר היה לומר, דעולה ברשתות הדייגים, או שעולה מקרקעית הים למים למעלה.

בענין זיהוי חילזון התכלת

ובלא"ה נמי אין כאן קושיה, שודאי היום הוא מצוי יותר. והענין, כמו כל בע"ח שהוכחדו ושנתמעטו, שסיבת הדבר משום ציד מוגבר ולכן אחר שנעשה נדיר יותר ונשאר רק במעמקים, ובלשון חז"ל 'נגנז' (וכמ"ש על שירא פרנדא וזכוכית לבנה שבטל וכ' הראשונים (ע"י שנת כ: תוד"ה א"ן) דהיינו שנעשה נדיר, וכ"ש בזה דיתכן שאף לא היה אפשר למצאו כלל), וממילא הופסקה אפשרות הצביעה בו להמונים. וכן ידוע שגזירת המלכות (אפשר שזוהי הגזירה הנז' בסנהדרין יב.) אסרתו להמונים. ולפיכך נשתכחה ידיעת אומנות צביעתו, וממילא הרצון לצידתו נמוג. ומאז הלך והתרבה, עד שנעשה בריבוי גדול כפי שהוא היום.

סימני הרמב"ם

טז. והוא דג

שאלה: יש שהעירו על הפורפור"א מדברי הרמב"ם שכתב שהוא דג. והפורפור"א הוא מהמין הידוע הקרוי חילזון ולא דג (לפמ"כ זכ"ל מאל"א ג, יב). תשובה: הנה רש"י בסנהדרין (ל"א) וראב"ה (שנת ק"ד) כ' שהוא תולעת וכ"כ ר"ש וראב"ד (תוי"כ מלוע פרשתא א', יד) וכן בריטב"א (שנת ט"ה) בשם הרמב"ן שהוא כתולעת. ואין כאן פלוגתא, דתולעת שבים גם חשוב מין דג. כמ"ש רש"י עצמו (שנת ע"ד: ד"ה לדי חלזון) שהוא כמין דג. והעד, "וירדו בדגת הים" (בראשית א' ט, וכן שם כה, וע"ש ט, ג) ואי לא נימא הכי א"כ חיות שבים נשתנו מכל בע"ח שבעולם ולא ניתנו תחת האדם.

ודברי הר"מ בהל' מאכלות אסורות אינם מן הענין כלל. דהתם אין ענינו אלא בהגדרת הנכלל בקרא ד"שרץ השורץ", ולמימר שאין הדג קרוי שרץ, אך לא אתא למימר שאין השרצים קרויים דגים, שאין זה מן הענין שם כלל, דגבי איסור דג טמא הכל בכלל. (דלא אמרה תורה לשון דג, אלא "כל אשר במים") וכ"כ בסה"מ (ל"ת קע"ט) "כי הנה יתכן שיהיה דג ושיהיה שרץ המים", וענינו למימר שיתחייב משום שניהם. ומ"מ לשון דג קורא לכל שהוא חי במים אף שאינו בצורת הדגים, ולא דימה הר"מ לחלק בזה מעולם.

ועוד דאי כוונת הרמב"ם בלשון 'דג' שכתב לגבי החילזון, לאפוקי משרץ המים, הוא תמוה דאין לזה מקור בש"ס, ואי נימא דמקורו מהא דמנחות דאמר' ברייתו דומה לדג, הא משם גופא הוכיח הנו"ב (תניא א"ח ג) שאינו דג ממש, מדאמרו דומה לדג ולא הרי הוא דג. וע"כ כמש"כ דכוונת הרמב"ם לכל שהוא חי בים, וזה באמת הוזכר בש"ס בדוכתי טובא שמקומו בים.

והרמב"ם עצמו בפיהמ"ש (כל"ס י"ז א) ביאר מילת חלזון, 'צדף' (כן הוא גם במקור בערבית. ואף ר"א בנו (הנספיק לנצח"ה, מהד' יס"ס ד"ה ע"ג 273) כתב מילת חלזון בלשון ערבית שהוא ידוע עד ימינו שהם חלזונות שלנו שהם שרץ המים), וע"י פ"י הגר"א בכלים (א"ר י, א) "דכל שבים מין דג הוא" (וכן הרמב"ם גופיה כתב לשון 'חיה שבים' כל"ס א' ג) ובמקו"א (שמאלת מ"ג ו, א) החליף הלשון ל'דג'.

חותם של זהב

באותו דין עצמו. גם החוויי שכותב על הפורפור"א שהוא החילזון של תכלת מכנהו דג הפורפור וכפי שכינהו מחכמי האומות. וכעיי"ז גבי כילבית שכי רש"י (שנת פז): שהוא שרץ, והראשונים כתבו בשם רש"י שהוא "דג טמא". **ואדרבה יש להביא ראיה מכל הנ"ל, שהחילזון הוא מין תולעת שבים.**

יז. דמו שחור כדיו

שאלה: עוד יש מקשים דהפורפור"א דמו יוצא שקוף ורק אח"כ מתחזק מראיתו, וגם אינו נעשה אלא סגול עמוק ורק כשהוא כנוס בתוך היורה, או כשהצבע מתייבש הוא נראה שחור.

תשובה: בעיקרו של דבר, על גוון דמו של החילזון מצאנו בזה ג' דעות. דעת הרמב"ם ודעימיה, דדמו שחור כדיו. דעת רש"י (חלוץ פז), שמראית דמו דומה לים. ודעה שלישית היא דעת ה"חוות יאיר" שכתב במקו"ח (סי' יח ס"ק ג) דדם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלוי"א רק צבע פורפר. והנה במושכל ראשון נראה כי לא יתכן במציאות שיהיה כדברי כולם. ולכאוי נראה כי גוון דם החילזון הוא כדעת החוות יאיר (שגם כותב להדיא שהתכלת הוא מהפורפור"א) וסמך לדבריו בדברי הזוהר (ראה לעיל הערה 26).

אך באמת גם לדעת רש"י א"ש, דנראה שמקורו של רש"י לדבר זה הוא מסברא, דודאי גוון דמו הוא כגוון הצמר הצבוע (דס"ל דלא יתכן שיהיה מראה התכלת עי"י הסממנים וע"י הערה 83). וא"כ א"ש בפורפור"א כיון שבאמת לאחר תהליך הכנת הצבע הוא נעשה כחול. (אף שבשעת תהליך הצביעה עצמו, הדם מומס וצבעו צהוב, אח"כ חוזר לטבעו ונעשה כחול ולא סגול).

אך יש לדון אי מתיישב גם לדעת הרמב"ם, ויש לברר מקחו של צדיק מנין לקח הרמב"ם סימן זה שאין לו זכר בדברי חז"ל. וגם קשה לומר שהיה מדרש לפניו שהוכחד זכרו ולא הזכירוהו הראשונים, (אמנם כמה ראשונים העתיקו את דברי הרמב"ם הללו).

לפיכך מסתברת היא, השערת הגרי"א הרצוג זצ"ל כי דברי הרמב"ם לקוחים מכתבי אריסטו, שתיאר שם את צבע הפורפור"א שהוא שחור. והנה אריסטו עצמו בתיאור הפורפור"א, כותב שהוא יוצא שקוף בתחילה ורק אח"כ נהפך כהה. והוא כתב על צבע דמו שהוא מל"ן. וע"י בערוך (פך אינרא ועך מלך ובנוסף שם) כי פירוש מלה זו הוא דיו שחור, וכן הוא כינוי למראה שחור כדיו. וע"י הערה⁴⁶

⁴⁶ **ואדרבה, הגרי"א הרצוג הוכיח מזה כי דעת הרמב"ם היתה כי החילזון הוא הפורפור"א** (דהיינו המורקסו ארגמון) המוזכר בכתבי אריסטו. אמנם באמת יש שתרגמוהו 'כהה' וכן נקרא ביוונית צבע הקלא אילן שהוא כחול "מל"ן אינדיקו"ם" וא"כ הוא כינוי לכל צבע כהה מאוד ול"ד לשחרות הדיו ממש, (ולכה"פ חומר צובע כהה נקרא כן. ועוד הביא ב"לולאות תכלת" מדברי פילון האלקסנדוני שמכנה את התכלת עצמה מל"ס). אך בתרגום הערבי של כתבי אריסטו כתוב אסואד' דהיינו שחור כדיו. ובלול"ת (עמ' 166-8) מביא עדות הרמב"ם על עצמו, שלא היה לפניו אלא תרגום אריסטו בערבית. ומ"מ כל פירוש שנפרש באריסטו שכותב להדיא מל"ן (שפשוטו שחור כדיו) ומדבר להדיא על

בענין זיהוי חילזון התכלת

ובלא"ה נמי עצם המילה שחור הוא כינוי לכל מראה כהה ואפי' מראה כעצם השמים הרמב"ם מכנה שחור (הל' לזית ז, ח). ובמקום אחר (הל' שחיטה פ"ז, יז-יט) מצינו שהרמב"ם מחלק את השחור לב' מיני שחרות, האחד שחור כדיו והשני שחור ככחול, (וכי' גלשון הגמ' בחולין מז). וא"כ כיון שאין שם נפרד לכל מראה שחרות, והרמב"ם רצה לפרש שלא נטעה בגוון דמו שהוא שחור כמראה הכחול (שהוא התוצאה הסופית בצמר), אלא שחור חזק יותר, לפיכך נקט שחור כדיו.⁴⁷ והדיו עצמו עיקר שחרותו היא כשהוא יבש ובמקום שהרמב"ם רוצה לומר שחרות גמורה ממש, כתב להדיא כדיו היבש.⁴⁸

הפורפור"א (שעליו אין שום ספק שאנו יודעים אותו), הוא יהיה פירוש הרמב"ם. ואפשר דכיון דרק החלק השחור שבדמו הוא הצובע, כי האדום המעורב בו נעלם אח"כ, אפשר דכשכתבו דמו שחור מתיחסים לדם הצובע שבו ולא לדם האדום שנעלם אח"כ בשעת הצביעה, שבתחילה אין רואים בו אלא שחרות ואדמיות ואין בו כחלות כלל. (ונמצא רמז לשינוי הגוונים הזה, בדברי הזהר. עי' לעיל הערה 26).

(וא"א שאולי כוונת אריסטו במ"ש מל"ן על וריד שחור העובר בבלוטה, וצ"ע אם אפשר שבוריד הזה עיקר הצבע). (ואמנם בצפנת פענח על הרמב"ם, כתב מקורו מירושלמי בנדה (פ"ז ה"ז) דא"י שם דדם דגים הוא שחור, ואם נכון הוא, ודאי א"ש בפורפור"א דהצבע שיש בו שחור יותר מדם דגים).

⁴⁷ ברמב"ם כתב לשון **משחירין** על קלא אילן וכן שם (הל' לזית ז, א) אע"פ שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או בשחור, (עי' פ"ז לזית הל' ח' והל' שחיטה ז, יט. ובהל' זכרות ד, ט. דאיכא יין שחור וכמזומה שצבל יין ים אדמיות כל דכו. וע"ע צנהל ס"י לז, ג' וס"י לז ד"ה הל' שחיטה) והצבע הנקרא בלשונו כחול, הוא שם חדש בעברית של זמנינו ולא היה בשימושם של הראשונים. והרמב"ם שכתב פתוך שבכחול, כוונתו לחומר מסוים שכוחלים בו העינים שקוראו כוחל, [כך נקרא הכחול במקומות רבים בלשון משנה (כלים טז, ח) וגו' הירושלמי במתני' (פ"ה דשבת, ופ"ג דמכות) וכן הוא במקומות רבים בתוספתא (שבת ח לז, מכות ד טז, מקואות ו ט), ובספרא (קדושין ג' ו') וכן מכנה הרמב"ם לקחול העיניים (הל' שבת יח, י, והל' שחיטה יד, ג)]. ובכל לשונות הראשונים אין גוון הנקרא כחול, (עי' לקמן הערה 76 בד"ה גם רש"י) וכל מראה עמוק נקרא שחור, כדאמר בנדה (סד: סד) נשים בבתוליהם כגפנים וכו' ויש גפן שיינה שחור, ובכריתות (כז) גבי דם דקרי ליה טיפה המשחרת אף שיש בהם מראה אדמיות. וכן הלשון בכמה מקומות תאנים שחרות ולבנות, ואנן חזינן דמראה התאנים השחרות הוא מה שנקרא סגול בלשונו.

ולפי"ז אפשר דאין כוונתו להגדיר את צבעו בדקדוק כבמראות הדמים ולאפוקי שאין בו שמץ אדמיות, אלא ר"ל איזה מין שחרות יש בו, שאינו כחול אלא שחור. (וכל מה שנטייתו לשחור כדיוותא יתור מלשחור ככחול, מוגדר שחור כדיו). גם אפשר דכוונתו לגבי דרגת הכהות שלו, (ולפי"ז פירוש מילת שחור אצלו אינו שם לגוון מסוים אלא לכהותו של הגוון, בין יהיה זה כחול כהה מאוד ובין אם יהיה אפור כהה מאוד). ור"ל דמו שחור כדיו שהוא כהה מאוד כדיו ולא שחור ככחול. אך לא נתכוון בזה לדייק ברמת השחרות שיהא בדיוק כדיו, לא פחות ולא יותר. (וכשהוא מרוכז מעט, או יבש, הוא שחור ממש. ראה תמונה בסוף הקונט').

ולולא כתב הרמב"ם דבריו בזה, היינו מבקשים למצוא חילזון שדמו כעין התכלת ממש ואף לא סגול.⁴⁸ כמ"ש הרמב"ם (אכרי ג"א ה"ח), "והשחור כעין הדיו היבש". (וגם ברש"י איתא ששחרות הדיו היא בהיותו יבש (חולין מז: ד"ה כדיוחא). וכ"מ בנדה (כ) שאז עיקר השחרות. ובעצם שחרותו של דיו, הנה בנדה (כ) מדמינן ליה לשחרות ענבים שיש בהם אדמיות. וביותר אמרינן שם דסתם דיו הוא בהיר טפי ורק התם הוי כחרותא דדיוותא שהוא כענבים. וברא"ש (מס' ט, ס. והוצא צמר וצ"י יוד ק"ז) הביא לדברי ר"ח דדם אברים של תרנגולת הוא השחור כדיו דנידה. וא"כ הרי דאייירי על גוון אדום עמוק מאד הנראה כשחור והוא ממש כדם הצבע של חלזון. ובודאי אם יבוא לפני המורה דם אשה בגוון זה, יאסור אותו משום צד שחור. (ואף אנו רואים כי דיו שדהה מראיתו הוא מאבד את שחרותו ונעשה סגול וא"כ יש בו איזה אדמיות). ולפי"ז יהיה ביאור הגמ' "כחרותא דדיוותא" לא כלפי הגוון המדויק אלא כלפי עומק הגוון.

חותם של זהב

יח. **ובים המלח הוא מצוי**

כבר האריכו האחרונים⁴⁹, כי דבר זה, מלבד שלא נזכר בדברי חז"ל, הרי הוא נסתר מן הגמ'. כי אין ים המלח בחלקו של זבולון ולא בסולמות של צור עד חיפה. וגם הקשו דבים המלח אין שום בריה יכולה לחיות בו. וע"כ דכוונתו כמו שפי' ר"ח (פסחים כ"ח) "ים המלח" בגמ' שהוא ים הגדול⁵⁰. דהיינו הים המלוח (ולאפוקי מן הימים המתוקים). וכן דרך הרמב"ם בעוד מקומות (פי' פי' מהל' כללים ה"א, ופי'ה"מ כלים טו, א), לכנות לים הגדול "ים המלח", כי כן נקרא בערבית "אלבחאר אלמאלח" וים המלח נקרא אצלו ימה של סדום (שבת כ"א, כט).
(ובאמת גם זה קצת סמך לזיהוי הפורפור"א כמקור התכלת. דנראה שהרמב"ם למד דבר זה מכתבי אריסטו (כנ"ל בסעיף הקודם), שכי' שאין יכול לחיות במים מתוקים אלא במים מלוחים ולכך נקט לשון זו כלפי הים הגדול, שלא כדרכו בד"כ שמכנהו ים הגדול. דהא לא מצינו בש"ס או במדרש שמקומו בים המלח).

יט. **אחרית דבר**

אתה הראת לדעת, כי בכל דרכי חקירת הענין הכל הולך אל מקום אחד, כי התכלת הוא מחילזון הפורפור"א. ואף כל סימני הגמ' מתיישבים בו. ובכדי לשלול זיהוי חילזון זה, יש לסתור עיקרי הראיות ולא סגי בדחיית דקדוק אחד או שניים.
יש לציין שקביעה זו שזהו חילזון של תורה, הוזכרה גם אצל הרב הרצוג, שאף שלא מסיק כן, מ"מ כתב שרחוק הוא להניח שאין הפורפור"א החילזון של תורה. (אף שהרבה מהמציאות הארכיאולוגיות בא"י עדיין לא התגלו בימיו). ורק משום שלא מצא אפשרות ליישב את הגוון הלבן של הקונכיה עם פירוש דומה לים דחהו (והיינו משום שלא ראהו בחייו במים). כמו"כ לא עמדה לפניו הראיה העיקרית שעליה עומד כל הבנין דהיינו שהוא צובע כחול (כקלא אילן), ואדברה דבר זה עמד אצלו כקושיה לפי הידיעות של זמנו שציבעו סגול וה"ז נגד קבלתינו שתכלת הוא כחול, ובזמנו לא הצליחו להוציא גוון כחול טהור מהפורפור"א.⁵¹ (מאחר ורק ע"י המסת הדם במלאכת צביעתו הוא מתהפך לכחול, ועדיין לא התנסו בזמנו באומנות הצביעה ובצורת המסתו, שזה דבר מוכרח לצורך הצביעה בו אפי' בגוון הסגול). ויש מהחוקרים שר"ל מחמת כן דתכלת הוא סגול, אלא שלא קבל דבריהם נגד המסורת.
ובזה יש לדחות הטענות על ריבוי מציאות התכלת, וכביכול כל א' הוכיח

⁴⁹ עי' יעב"ץ מטפחת ספרים פ"ד [הביאו בלולאות תכלת עמ' 148].

⁵⁰ כן נקט החיד"א (נחל קדושים תרומה) וכ"כ בקרית מלך לגר"ק ועי' רד"ל בביאורו לפרד"א (פי"ח) והגר"ח סופר האריך בבית אהרן וישראל (ז).

⁵¹ התכלת בישראל (פ' יא), עוד אמר שאין זה עולה א' לע' שנה, (אף דס"ל שהנ"ל הוא ביטוי לנדירות גדולה, אך המורקס אינו נדיר בימינו), ועי' מש"כ בזה לקמן.

בענין זיהוי חילזון התכלת

דבריו ופורך דברי חברו וחוזר חלילה. כי באמת הדיונון של ראדזין לא הובאו לו ראיות כלל אלא שטען הראדזינר שהוא מסתדר עם הסימנים שנאמרו על החילזון. (גם הנ"ל לא התבסס אלא על אדם גדול אחד והרבה דחוקים היו בו. אך תכלת הפורפור"א נבדקה ונחקרה ע"י עשרות ת"ח ומומחים, שכולם מסכימים לדעת אחת). ואף הינטינה לא הובאו ראיות כלל לזהותה עם חילזון התכלת ואף לא נאמרה מעולם כודאי, אלא כהצעה בעלמא בדרך אפשר. והמומחים טוענים שלא ניתן לצבוע בה, מחמת סוג חומר הצבע שנמצא בה. (והוא גרוע מאין עומד ביופיו, שיוצא הצבע בקל ואינו נתפס בצמר כלל), ומעולם לא שימשה לצביעה בפועל. ואילו חילזון זה, כל מה שלא קיבלוהו בעבר, הוא משום אי ידיעת אפשרות צביעת הכחול בו ומאז שגילו שאפשר לצבוע כחול מהפורפור"א, לא נמצא חולק מחכמי הטבע, ההיסטוריה והארכיאולוגיה, על זהותו כחילזון התכלת. הנה אף אחר כל ראיות שבעולם, אפשר לדחוק בסברא באוקימתות רחוקות ליישר הדרך לביטול המצוה. דמ"מ עדיין אין כאן ב' עדים שזהו החילזון האמיתי, (אי נימא שיש רק חילזון אחד כשר), ואין בידינו עדות שאין עוד חילזון שעונה לכל הנ"ל, שלא נשאר לו שרידים ולא תיאורו המספריים, ורק הוא החילזון הכשר. (ומכל דברי חז"ל שהוכחנו שא"א שיש עוד חילזון אחר שהוא פסול, שערי דחוקים לא ננעלו, וכמבואר בהקדמת רמב"ן לספר המלחמות). אך הא מילתא דתמיהא היא, וכי צריכים אנו ראה כדיני נפשות שנאמר בהם 'והצילו עדה'. והא אפילו מצד הסימנים לחודייהו בכל מילי דאורייתא אזלינן על פיהם ואפי' אינם מובהקים ביותר, ואשה הנשאת על פיהם לא תצא. ורק בסימני עופות משום דאין בקיאתן בדורס, ובסימני ביצים דאיכא דעורבא דדמי ליונה, לא סמכינן אסימנים (והתם הוא חומרא ולא קולא)⁵². ואף אי אין לנו בירור גמור להרוג את הנפש, כל שהוא מסתבר והוא הפשטות מחויבים אנו בו מדאורייתא, ומנלן להעלות צדדים בכולי האי ואולי. (ובכל הדוחקים שיאמרו בזה בעינן למימר דאפי' לכלל ספק דאורייתא לא בא⁵³)

ובודאי לא ימצאו ב' עדים שזהו חילזון שהשתמשו בו חז"ל, אך יש כאן **סברא ברורה וחזקה** ואין מקום לעורר בה ספקות ולהמלט מקיום מצוות

⁵² "א דאפשר אפילו להתיר אשת איש ע"י כמה סימנים שאינם מובהקים אעפ"י שכל א' לבדו לא הוי סי' בהצטרף כולם יחד הוי סי' מובהק דא"א שיזדמנו כל הסמנים יחדיו באיש א' (מהר"א הובא בח"מ אה"ע ח, מנ), וכ"ש בזה שהוא להחמיר. ובגמ' מספקא לן בסימן בינוני אם אפשר להתיר א"א ע"ז, והכא יש מסימניו שהם בגדר סימן מובהק בינוני שגדרו הוא כל דבר נדיר (ח"מ אה"ע ח, מד). ואפשר דדימיונו לקלא אילן הוא "סימן מובהק ביותר" דמתירין א"א לכתחילה על ידו, דגדרו הוא כל שהוא נדיר מאוד ולא ימצא אלא א' לאלף (עי' ד"ש אה"ע ח, עג). וסימנים חשיב אפי' דבר שהוא בטבעו של עולם ולא דווקא במקרה משונה, ואף כשלא נתפרשו הסימנים בתורה דהא סימני ביצים ועוברי דגים לא נתפרשו בתורה והוא בעצם טבעם וסמכינן עלייהו באופנים מסוימים (עי' י"ד פ"ג ח). ומ"מ היכא דלא סמכינן היינו משום דמספקא לן אי סימנים דאורייתא ומחמירים מספק.

⁵³ עי' ר"ן (סוכה כג: ד"ה אמה) דדין ספק דאורייתא קיים גם כשאין ודאות שיקיים המצוה, כנטילת לולב ביהש"מ ואתרוג ספק מורכב כשאין לו אחר וכדו' (הובא כצ"י תרס"ה וי"א תרס"ג, וע"ע א"ח ל"ג, ג' וצמ"ז שם וצ"ה ל"ג, ה' ד"ה א"ן. וכן משמע צו"ד רפ"ח, ה').

חותם של זהב

עשה דאורייתא.

וכ"מ מדברי מהרי"ל, (ש"ת החדשות סי' ה', והוצא לקמן) ומכל מי שכתב שיתכן שיתגלה באיזה זמן. (ע"ע הערה 60) דודאי לא ס"ד שיבואו ב' עדים ויספרו מסורת אבותיהם בברירות, כי הוא חילזון התכלת. גם מכל כותבי סימניו כהרמב"ם והסמ"ג ועוד רבים מהראשונים, מוכח דסגי לן לזהותו ע"פ סימנים, דודאי כתבו כן כדי למוצאו, (שהרי חלק מהסימנים שכתבו אינם ביאור דברי תורה מצד עצמם). ואי איתא דיש לנו לחוש שיש עוד חילזון כזה, מאי אהני לן סימנים. **ומעתה** ראוי לאדם שלא הגיע להוראה (ואפ"י להוראה לעצמו⁵⁴), להעלות כל הראיות בפני רבו, ולכה"פ יורה המורה אם במקום כזה שנתברר לו אפשרות צביעת התכלת ומוטל לפניו חיוב מ"ע דאורייתא, אם מחויב לעשות המצוה כתיקונה על פי דעתו, או דיש איזה טעם להיפטר או דמיבעי ליה למיעבד טצדקי למפטר נפשיה מציצית כגון ע"י טלית שאולה פחות מלי' יום⁵⁵. (דהא ודאי דאין חכמה ואין עצה ואין תבונה נגד ה', ואי מחויב במצוה איך יפטר מקיום מ"ע שלא ע"י תקנ"ח שיכולים לעקור דבר מה"ת כדאי' ביבמות 5) גבי פטור סדין בציצית ונקטינן (א"ח ט, ו) דאירי רק לגבי פטורו מתכלת).

⁵⁴ כדאי' בהוריות (3): דאף כשלא הגיע להוראה לאחרים, אי גמיר אף דלא סביר או סביר אף דלא גמיר, במקום שהוברר לו ההלכה יש לו לעשות לפי דעתו. (אמנם אילו היתה הוראת סנהדרין שיש בדבר איסור, אזי אפשר דלאו עלה קיימי דברי הגמ' שם, אך בנידון דידן לא הורה חכם מעולם שיש בו שום חשש איסור).
⁵⁵ וכמבואר ברמ"א (א"ח יד, ג). ולענין ברכה ע"י מג"א (ס"ק ה') ובמשנ"ב (ס"ק י"א י"ג). וע"ע במג"א (יג, ג, ס"ק ח) שכ' שם דין חשוב לגבי המקנה טליתו כדי לפוטרו מציצית. ויש לדון אם דין ה"מחז"ל שכ' שם, שייך גם לגבי תכלת בזמנינו שרוב מנין ובנין של חכמי התורה ויראי ה' לא נהגו בו. וע"ע רמב"ן שבת (קלא): דמוכח דלא ס"ל כסברת המג"א הנ"ל, יעוי"ש.

בענין זיהוי חילזון התכלת

טענות פוטרי הטלת התכלת ותשובותיהם

בעצם אפשרות החזרת מצוות התכלת

כ. **חיסרון המסורת (ובענין מסורת שלילית)**

שאלה: הגה"צ מראדזין זצ"ל מביא דברי הביה"ל כי אם היה דג זה ידוע בעולם והיתה הוצאת צבעו ידועה, אזי חשיב כאילו יש מסורת שאינו דג זה. תשובה: אכן בטענה זו נסתפק מרן פאה"ד רבינו הגרי"ש אלישיב שליט"א לגבי חילזון זה, וכתב שאינו יודע אם טענה זו שייכת כאן ולכאור' ר"ל שלא נודע לו מציאות הדברים. אכן, ע"פ מה שנודע לנו מההסטוריה של הפרפור"א לא קשיא, כיון שאף שנודע מציאותו של דג זה כבר מאות שנים מ"מ לא נודע אלא במקומות חיותו, ואומנות צביעתו ואפשרות עשיית הכחול ממנו לא נודעה עד דורנו ולפיכך לא נודע שהוא חילזון התכלת. ומאז גילוי לא ישבו על מדוכה זו גדולי הפוסקים להכריע בה (הפצתו החלה רק משנת תשנ"ג). ואמנם באמת כבר הבאנו לעיל מדברי גדולי העולם מחכמי ישראל לפני מאות שנים שידעו שהוא חילזון התכלת (ע"פ בקיאותם בספרים וכנראה לא ידעוהו במציאות).

ועצם הדבר שהיה נודע במקומות חיותו לשימוש האכילה ולא ידעו במסורת שזהו החילזון של תורה⁵⁶, אינה טענה כלל. דאף אם נתעלם מעיני האנשים למשך דור אחד מחמת איזה סיבה, אף כשחזר אח"כ ואף ידיעו שהוא ממני הפרפור"א לא ידעו שהוא חילזון של תכלת, ואף לא ידעו באיזה חלזון לנסות ובאיזה צורה. כי נשתכח תהליך צביעתו בצמר, שהוא אפשרי רק בסממנים מיוחדים ובתהליך מסוים כמבואר בגמ'⁵⁷. ומשמע נמי בגמ' בשבת (כו.) שיש מומחיות בעשיית התכלת שנמצאת רק אצל אנשי המקום הזה. וכמו שדקדק בחת"ס שם. ובגמ' בסוטה (מ:) נמי אמרינן "היא לזו שצובעין בה תכלת" משמע שיש בה מומחיות יתירה שאינה ידועה לכל. וכ"מ בזוה"ק פרשת ואתחנן (ס"ה ע"ב) (והא קמן) שנשתכח הפרפור"א הזה גם מן אוה"ע, אף שתמיד היה ידוע מהספרים על מציאות החילזון הזה בעולם ויקרות דמיון וביוון היו קוראים אותו

⁵⁶ איני מבין כלל איך אפשר להשתמש בטענה זו כראיה לסתור, דערבך ערבא צריך. דאף שידוע על צביעת הארגמן בתקופת הראשונים והגאונים, לא ידוע לי על שום מקור היסטורי המוכיח את הימצאותו של ה"מנרקס טרונקולוס" (שהוא חילזון התכלת) בתקופה זו. וכל מה שנודע הוא רק על הפרפור"א הצובעת ארגמן דהיינו ה"חד קוצים" ו"אדומת הפה" שהיו משמשים לקיסרי ביזנטיון לצביעת ארגמן, אך באמת אפשר שחילזון התכלת "נגנז" כפשוטו, שנכחד ונעלם מעין כל. ורק לפני כת' שנה מצאו חוקר נכרי אחד באקראי ולראשונה שב והתגלה הפרפור"א הידועה כמקור התכלת.

⁵⁷ מנחות מב: הא תכלתא היכי צביעתו וכו', משמע שהיה בזה שום קושי. אך אי קאי על הסממנים לכאור' לא השיב לו, כי לא פירט הסממנים. ואפשר שהוא כמ"ש בקונט' קרסי זהב, שר"ל בזה שהשאלה היתה היאך בודקין אם הצבע טוב וראוי לצביעת הכחול ולכן תי' לו דטעמינן ליה בביעתא וכו'. והוא כפי המציאות בדם הפרפור"א שבתהליך הצביעה א"א לראות אם הצבע כבר מוכן לצביעה או לא. וע"ע משכ"ת בזה לקמן אות כט סעי' א' וג'

חותם של זהב

בשמו, מ"מ כיון שלא נודעה צורת מלאכת צביעתם לא קישרו ביניהם עד לדורות האחרונים).

ואף אם העלמותו היתה מחמת גזירה (כידוע שבתקופה זו היתה גזירה על איסור השימוש בפורפור"א), או שנשתכחה אומנות צביעתו מחמת מלחמה, (בזמן הכיבוש הערבי של א"י, בתחילת תקופת הגאונים), כיון שנשתכחה צורת צביעתו, וממילא לא היה שום נ"מ בידיעתו, וגם אין נמצא כלל בבבל (שהיה עיקר יישוב ישראל בזמנם), לפיכך נשכח גם ידיעת עצם מהותו. (ואף ששימוש הארגמן נודע עד סוף התקופה הביזנטית, מ"מ התכלת נעשית מחלון אחר ובדרכי צביעה אחרים ונגנזה כבר בתקופת הגאונים). **ואמנם אף אי היה שום מילתא דתמיהא דאף שלא היה החילזון מצוי במקומותיהם היאך לא חיזרו אחריו לעשות המצוה, מאחר ונודע גם בכל הדורות מכתבי הקדמונים שהוא ממיני הפורפור"א וכפי שהזכיר היעב"ץ וכמ"ש החוות יאיר, אפשר דכל זה בכלל גזירת גניזתו מן השמים שלא ידעו דרכי הצביעה בו, ואמאי ניחא טפי לומר שגניזתו היתה ע"י שינוי טבע בחילוף מקום חיותו של החילזון, מלומר שנשתכח מלאכת צביעתו ולא ידעו להחזירה. ומ"מ ודאי א"א להחשיב דבר כזה כמסורת שאיננו החילזון ולא על כע"ז היתה טענת הביה"ל.** (ואדרבה יותר קרוב להחשיבו כמסורת שהוא החילזון כמ"ש לעיל מדברי האחרונים, מאשר להחשיבו שיש מסורת שאינו החילזון).

אך האמת שלא נשמע בדור מהדורות שחיזרו על מצוה זו, עד הראדזינר. ואפשר דמשום שנכתב עליו שנגזר לא ס"ל שאפשר למוצאו ע"י חיפוש. (ואף אנו לא מצאנוהו ע"י חיפוש, אלא נתגלה לנו הדבר מאליו). ועוד שבדורותיהם לא נודע כ"כ על דגי הים ותכונותיהם, עד הדורות האחרונים שהתפתח ענין זה מאד, גם לא היו בקיאים בחכמת הכימיה כ"כ לנסות בכל דרכי הצביעה, ובודאי לא היו מקבלים שום זיהוי בלא שיראו שאפשר לצבוע את התכלת מן החילזון הזה.

שאלה: י"א שא"א לחדש מצוה התלויה בידיעת המציאות, בלא מסורת. **תשובה:** זו מילתא דתמיהא. ומנין לנו להוסיף כללים חדשים בתורה, ואף סברא אין בהם. ולא מצינו סברא זו אלא כחומרא בעלמא, גבי עוף טהור שיש בו חשש טעות, ולא להקל. ואפי' התם מעיקר הדין הוי סמכינן אסימנים.⁵⁸ (ופק חזי בתרגומל הודו שהכשירוהו אף שאין עליו מסורת).

⁵⁸ יש תולים טענה זו בשם ה"הבית הלוי". אמנם הראדזינר (שהיה בדורו של הביה"ל) כ' מה ששלח לו הביה"ל, (ופרסמו עוד בחיי הבית הלוי) והוא **ממש היפך זה**, שכ' דרך אילו ידעו מלאכת צביעתו ולא השתמשו בו אז חשוב מסורת שלילית, אך אילו נודע שלא היתה ידועה הוצאת צבעו של דג זה **אזי יש לחייב להטילו**, וכן נקט מרן הגר"ש בדעת ביה"ל. **ואמנם נראים הדברים כי ב' הגירסאות אמת**, דודאי לא היתה כוונת ביה"ל לומר דלא סמכינן אסימנים, שהוא דין המבואר בגמ' דסמכינן אסימנים בכל דוכתי ואפי' לקולא, ואף במצוות התלויות בידיעת מציאות, אך כוונתו דבאמת בד"כ בכגון דא קשה למצוא סימנים מובהקים כ"כ, וכך היה כלפי הדיונון, - שעליו היו דבריו- שהיו אלו סימנים שאינם מבררים כלל, וכמ"ש בישועות מלכו שאין דבריו אלא השערה בעלמא, משא"כ בענינינו. ומ"מ אין למדין הלכה מפי לימוד עד שיאמר לך הלכה למעשה וכיון שכלפי הדיונון לא הוי צריך לכל זה, א"כ לא

בענין זיהוי חילזון התכלת

ומ"מ להשיב לדברי הטוענים, יש להביא ראיה מן הראשונים שאפשר למצוא אף בלא מסורת. מהא דכתב מהרי"ל (ש"ת החדשות סי' ה'): "...וסברא הוא שמא יחזור דבר לקלולו שיהא התכלת מצוי, ⁵⁹ כש"כ למאי דכתב סמ"ג דאיתו דג חלזון הוא בים המלח וכתב סימניו, **בקל** היה לעשות תכלת וכו'." (ע"ע הערה ⁶⁰) [ואף שאין זיהוי מוכרח ע"פ הסימנים הנ"ל דווקא, מ"מ חזינן שא"צ מסורת]. ומהא דכתבו הרי"ף והרא"ש להלכות תכלת אף שאין דרכם להביא ענין שאינו נוגע למעשה, משמע נמי כמהרי"ל ⁶¹.

היתה טענה זו הוראה למעשה. ובלא"ה נמי איך נסמך להקל על פי שמועה כזו כנגד הגמ' וכנגד השכל וכנגד כל הנך ראשונים ואחרונים דמוכח שאינו כן. ובכגון דא ודאי קיימי דברי החזו"א "חמורה היא ההלכה ולא נתנה להקבע ע"פ סיפורים" (א"ח סי' ט). ועי' בהערות הבאות. (והגע עצמך דהא ודאי אם ימצאו טליתות רבים גנוזות וציציותיהם מתכלת הפורפור"א, לא יאמר שום בר דעת טענה זו דאין לנו לחדש מצוה ללא מסורת. (עי' ב"י א"ח לד בשם סמ"ג מרדכי ומהר"ל שםביאים סמך לתפילין דרש"י מתפילין ישנים שנמצאו בקבר יחזקאל) וא"כ ודאי כל עיקר הטענה אינה אלא במקום שאין סברא מוכחת לידיעת המציאות).

⁵⁹ הענין איירי באיסור סדין בציצית בזה"ז ומשום דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו ליכא בזה, דהא קאי על דברי מהר"ח אר"ז (ח) דכ' דלא הוי דשב"מ, משום דלא נמנו עליו. וגם בתשו' הרא"ש (הוצא זצ"י סי' ח) כ' דלא שייך ביה דשב"מ משום דבטל טעם האיסור, (וכי' צ"ח ע' ס"ק ז'). גם אין לומר דכוונת מהר"ל דווקא משום דאי הוי נמצא בים המלח הרי זה ראיה מכרעת ממש, כיון שאין עוד בע"ח בים המלח. חדא, דהא כבר הוכיחו האחרונים (עי' לקמן מש"כ בזה) דכוונתם לים הגדול. ועוד דאי משכח"ל שיש שום בריה בים המלח, מנ"ל דאין שום בריה נוספת שהיא גנוזה וסימניה דומים וע"כ דלא חיישינן להכי ואזלינן בתר סב'. ועוד דמה שהביא מהסמ"ג לא הוי אלא כסמך לדבריו הראשונים שכ' "שמא יחזור דבר לקלולו, כ"ש למאי דכ' סמ"ג וכו' " דהיינו דאף בלא דברי הסמ"ג איכא למיחש שמא ימצא החילזון. ודברי הסמ"ג אינם אלא לרווחא דמילתא דיכול להמצא **בקל**.

⁶⁰ עי' לעיל סוף אות יט ד"ה וכן מוכח מש"כ דמוכח מכמה ראשונים שאפשר לגלותו וכן בחמד"ש (א"ח ע' כ"ג) ובארצוה"ח להמלבי"ם (המאיר לארץ ע' מ"א) כתבו כי גילוי החילזון אפשרי בימינו. גם הראדזינר בספרו הביא מכתב הגאון ר' עקיבא יוסף שלזינגר זצ"ל, שמעיד על דעת רשכבה"ג מהר"ל דיסקין זצ"ל ועמו ר"ש סלנט זצ"ל שהסכימו בכללות לענין חידוש התכלת וכן משמעות דברי רשכבה"ג ר' יצחק אלחנן זצ"ל במכתבו שאינו מתנגד לעצם ענין חידוש המצוה הזו, אלא שכתב כי מחמת חולשתו לא מצי לבררו, (ואף הורה כי מי שהקפיד על כך בחייו יש לקבורו בטלית עם צביעת ראדזין). ואף מדברי הבית הלוי - שהביא הראדזינער ממה ששלח לו- מוכח שאפשר לחייב בקיום המצוה, אף כשאין מסורת חיובית אלא שלא תהיה מסורת שלילית. וכן מוכח מכל גדולי ישראל שאמרו טעמים אחרים לפסולי החילזון ולא עלה על לב לבטל מ"ע משום חסרון מסורת, כשאפשר לברר הדבר באופנים אחרים ללא המסורת. ובישועות מלכו (א"ח ג') כתב על צביעת ראדזין "איברא שאם הי' בנמצא תכלת בבירור והי' ידוע לנו כיצד צובעין ודאי הי' ראוי לאחוז במצוה זו, אלא שאין לנו בירור גמור שזהו תכלת" (ועי' לקמן אות כח על דבר טענתו בדרך הצביעה). ומסופר שאמר מרן החזו"א על צביעת ראדזין "הלא אין שום היזק בדבר - להטיל ספק תכלת- ואילו היה צל צילו של ספק הלא היו הגדולים אז מקבלים אותו" (מעשה איש ח"א ע' קל"ג), וידועים כמה שמועות בשמו שענינם שאין אנו צובעים בצביעת ראדזין רק משום שאין בו אפי' צד ספק.

⁶¹ יש מי שכתב דמ"מ בעינן חכם גדול כהחזו"א בדורו, שידע להכריע ולפשוט כל הספקות בעומק דעתו ורוחו קדשו ועתה חסרנו כל זאת. ואמנם אף אילו היה כדבריו, וכי בשביל כך נבטל המצוה. הגע עצמך אלמלי ירדו ה"פאת השולחן" ומרן החזו"א בדורם, ליישר הדרך למצוות התלויות בארץ, כלום לא היה עלינו לקיים המצוות כפי מה שידינו משגת.

חותם של זהב

כא. גניזת התכלת

שאלה: בספרי אי' שהחילזון גנוז לצדיקים לעת"ל ובמדרש אי' שהתכלת נגנוז. תשובה: **המעין** בכל הענין בספרי (חזקת הכרזת פסקא שד) יראה, שאינו מדבר אלא על אוצרות הגנוזים בנחלת זבולון לעתיד לבוא. כמו שמאריך שם מתחילה ועד סוף בספינות של ימה של חיפה וכסף וזהב וכו' ומסיים בפרקמטיא של חילזון וטרית וזכוכית לבנה.⁶² ולא דיבר על גניזתה של המצוה, אלא על גניזתו של אוצר **מסוים** בימה של חיפה שהוא גנוז לצדיקים. (אף שהחלזונות הללו לא ישארו בחיותם עד לעת"ל, מ"מ הרי מתרבים והולכים במקום ההוא). [ומה ששאלו מי מצוי, היינו מי מצוי כ"כ, כדי להתפרנס בו כיון דכבר נתמעט מאוד בזמנם ממה שהיה בזמן קיום ברכתו של זבולון שהיו מתפרנסים ממנו. וכע"ז פי' ר"ד פרדו בספרי דבי רב שם]. והראיה הברורה, דהא מאות שנים⁶³ אחר דורו של רבי יוסי עדיין היתה תכלת נוהגת, עד סוף זמן האמוראים⁶⁴. וכ"מ בביאור הגר"א שאף הוא פי' כך בספרי⁶⁵. ורק במד"ר ותנחומא שנחתמו בזמן רבנן סבוראי או הגאונים אחריהם⁶⁶, הוזכרה גניזת התכלת ושם לא הוזכר שתהיה הגניזה עד לעתיד לבוא. גם אין במשמעות לשונם שגנוזהו בכוונה תחילה, או שהיה זה בדרך נס, אלא שכך גילגל מסובב הסיבות. ואפשר שנתגלגל הדבר ע"י ריבוי צידתם שנתמעטו והלכו, עד שלא נמצאו יותר. [וביותר, דכיון שנצרכים לכמות גדולה של חלזונות לכל צביעה, [כ"ז חלזונות לחוט (שזור 8* 1.5 מטר) לא היה אפשר לצודם לצביעה כבר. ומדויק הלשון 'התכלת' נגנוז ולא החילזון נגנוז, כי הצביעה היא שהופסקה ולא החילזון עצמו]. גם אפשר דגניזתו היתה ע"י גזירת המלכות שהיתה בדורות אלו, שלא לצבוע מהפורפור"א אלא לצורך המלכות. ורומי שלטה אז בכל אזור הים התיכון,

⁶² ז"ל הספרי: כי שפע ימים יינקו, זה ימה של חיפה (י"ג יפו) שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא מנין אתה אומר שאין ספינה אובדת בים הגדול וצורו של כסף ושל זהב ואבנים טובות ומרגליות וכלי זכוכית וכל כלי חמדה שאין הים הגדול מקיאה לימה של חיפה שגנוז לצדיקים לעתיד לבוא תלמוד לומר כי שפע ימים ינקו. אמר רבי יוסי פ"א הייתי מהלך מכזיב לצור ומצאתי זקן אחד אמרתי לו פרנסתך במה אמר לי מחלזון אמרתי לו וכי מצוי הוא אמר לי השמים שיש מקום בים שמוטל בהרים וסממיות מקיפות אותו ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו ומת ונימק במקומו אמרתי ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעת"ל וספוני טמוני חול, ספוני זו חלזון טמוני זו טרית חול זה זכוכית, לפי ששבטו של זבולון מתרעם לפני המקום ואומר לפניו רבש"ע לאחיי נתת ארצות ולי נתת ימים לאחיי נתת שדות וקרמים ולי נתת חלזון אמר לו לסוף שאני מצריכם לידך על ידי חלזון זה אמר לפניו רבש"ע מי מודיעני אמר לו סימן יהא בידך שכל מי שגונבך לא יהא בפרגמטיא שלו כלום.

⁶³ ר' יוסי חי בדור שאחר החורבן ורבינא נפטר בתת"א לשטרות שהוא תל"א שנים לחורבן ביהמ"ק.

⁶⁴ חולין צה: ר' נתן בר אביי וכו'. ומנחות מב: א"ל אביי לרשב"י וכו'. ורחוק מאוד לומר שגנוז דם חילזון במשך מאות שנים והיה להם למשמרת בכל הרפתקי דערו עליה. ועד תקופת רבנן סבוראי, מצינו שימוש גבי מר ממשכי בשני דר' אחאי. (ד"א שהוא ר' אחאי גאון ו"א שהיה מאחרוני האמוראים).

⁶⁵ שכ' על מ"ש בשו"ע "בזה"ז דליכא תכלת", מקורו טהור מהמ"ר פ' שלח ולא את הספרי הנ"ל (אף שדרכו לציין למקור היותר קדום). והיינו משום שמשם אין ראיה. וכמש"כ שדברי הספרי עוסקים בע"א.

⁶⁶ אף שרבי תנחומא היה באמצע תקופת האמוראים, מ"מ הוזכרו במדרש זה דברים מאוחרים יותר וע"כ שלא נחתם אלא עד תקופת רבנן סבוראי. וכבר כ' החיד"א בשה"ג וכן הוא בסה"ד כי תנחומא שבידינו אינו מדרש תנחומא שהזכירו הראשונים, אלא הוא הנקרא מדרש ילמדנו. ובמראית העין (מנחות מ) כתב החיד"א שמעורבים בו מכמה מדרשים מאוחרים יותר ואפי' מדברי הגאונים.

בענין זיהוי חילזון התכלת

שהוא מקום גידול החילזון וידעית מלאכת הצביעה. (ע"י סנהדרין יב. וע"ע לקמן אות כד ד"ה ובפירוש) ואף כשנסתיימה הגזירה, כבר נשתכח צורתו או מלאכת צביעתו. (וגם לפי"ז, מדויק שפיר הלשון, 'התכלת' נגזר ולא החילזון) (וע"י הערה ⁶⁷) אך מ"מ אי"צ לכל זה, כי לא נאמר מתי יצא מגניזתו, והרי ודאי יתגלה עד בנין ביהמ"ק השלישי בב"א, כי הוא נצרך לבגדי כהונה. ולא מצינו במדרש מן המדרשים שדווקא מלך המשיח יגלה אותו, ומנלן לחדש דבר זה מדעתנו. בפרט שבכמה ראשונים שכי' לעיל מוכח דס"ל שאפשר למוצאו.

כב. דברי האר"י ז"ל

שאלה: משמע מדברי האר"י שאינו נוהג בזמן שאין ביהמ"ק. (פ"ח שער ל"ח פ"ה). ולכנה"פ נוכיח מדבריו שלא יכול להתגלות.

תשובה: הרי ודאי גם אחר החורבן הלכו בזה, כדמוכח בכולה הש"ס (ע"י הערה ⁶⁴) וחזינן שאינו מוגבל דווקא לזמן ביהמ"ק. (וא"א לומר דאתא למימר מסברא זו שלא יהיה כן בעתיד, דהא כשם שהיה בזמן האמוראים אחר חורבן, כך יכול להיות בזמן אחר). וע"כ שהאר"י לא בא אלא לבאר טעם למציאות קיימת ⁶⁸ ולא לחדש הלכה. ומ"מ יש לו ביאור באופנים רבים ⁶⁹.

⁶⁷ ובאמת העץ יוסף במ"ר שם (מהדורת וגשל החדש), פירש דנגזר היינו שנשכח והוא ע"פ רש"י בפסחים סב: ד"ה נגזר ופרש"י שם- נשתכח. (ונראה דמשמע ליה הכי משום דהלשון התכלת נגזר לא משמע דקאי על החילזון עצמו, דא"כ הול"ל החילזון נגזר, אך לשון ה'תכלת' נגזר, יותר משמע שהיה איזה מניעה לצביעתו אך על החילזון עצמו אין לנו מקור מהמדרש הזה לומר שנעלם). ולהדיא חזינן מהספרי דלעיל שקורא לשון נגזר על אותו אוצר של חלזונות שהיה משמש בפועל אלא שנקרא נגזר, מחמת שהיה קשה שימוש. וגניזתו היא לשון שמור לצדיקים. [כתרגום יב"ע עה"פ "ואשר אצרו אבתך" (מ"ז כ, י) ודגנזו אבהתך] ויש שהביאו להרמב"ן תצוה ד"ה לכבוד ולתפארת, שמשמע מיניה דהתכלת היה קיים עוד בימיהם וממילא ע"כ למד במדרש שנגזר היינו שנתמעט מאוד וכי"ב, (אך באמת לע"ד אין כוונתו שם אלא לגוון התכלת בכללות ולא דווקא לתכלת הבא מן החילזון אך יש לדקדק מלשון המלחמות, (שבת יב. מדפי ה"ף), "עכשיו במקומות הללו (שאינן תכלת) וכו'" משמע דבשאר מקומות ייתכן שיהא התכלת מצוי אף בזה"ז. וכן משמעות פשוט דברי הרמב"ם (ל"ח פ"ה ג. ט.) שכתב שאינו מצוי בכל מקום ובכל זמן, ומשמע שלא הבין במדרש שהוא דבר מוחלט שלא יתכן כלל שיהיה מצוי בזמן הזה. ולשון החינוך (מ"א שפ) וזה ימים רבים לישראל לא שמענו מי שזכה לתכלת בטליתו, והלשון הזו משמע שאינו דבר הנמנע בזה"ז והיינו דאין גניזתו כגניזת הארון. וגם מדברי המהר"ל חזינן כן, דכ' שאפשר לגלותו בקל וכן משמעות כל כותבי סימניו מהראשונים דודאי לא האריכו במילין דכדי אם לא בשביל שיהיה אפשר למוצאו, וא"כ הבינו בפירוש גניזתו שאינו דבר הנמנע שיוכל להמצא באיזה זמן. שאין הפי' בלשון נגזר שנשתנו סדרי בראשית ונתחלף טבעו ונשתנה מקומו, אלא כמ"ש הרדב"ז (תרפ"ה), ד"אפשר שהוא מצוי היום אלא שאין מכירין אותו או שאין יודעין לצודו". והיינו משום סיבה טבעית או של קושי צידתו מחמת התמעטותו או שאין יודעים אופן הצביעה וממילא אין מכירין איזהו הדג. ומ"מ כשיחול שינוי בסיבה הטבעית, אפשר דיצא מגניזתו.

⁶⁸ אף כי הדבר פשוט דהאר"י לא בא לחדש הלכה דאפי' גבי נביא אמרינן אלה המצות שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה (שבת קד. ובמקומות רבים). אך יש מדמים למידרש קראי דאין תכלת נוהגת אלא בזמן ביהמ"ק, מקרא ד'לדורות' דרך לבן נוהג לדורות. והנה זה אי"צ לפנינו דאין אנו דורשים דרשות שלא נזכרו בדברי חז"ל. ואמנם האוה"ח הק' (פמ"ד טו. לו) מביא דבר זה בתורת רמז לדברי חז"ל דאין התכלת מעכב את הלבן. וז"ל "ואמר לדורותם קודם זכרון התכלת, לומר שהלבן לדורותם, אבל תכלת כשאנו בנמצא אין חיוב בו" ולשונו מוכיח דלא אמר בזמן ביהמ"ק אלא דכשאנו בנמצא אין חיוב,

חותם של זהב

כג. ענין מין כנף

שאלה: אי איתא שהזיהוי אינו ודאי, יש לחוש דמפסיד את החומרא שבשו"ע (סי' ט') "י"א שצריך לעשות הציצית מצבע הטלית והמדקדקים נוהגים כן". תשובה: כתבו הפוסקים שדין זה אינו שייך בחוטי לבן הבאים במקום התכלת⁷⁰. ואף בלא"ה ודאי אין חומרא עוקרת הלכה, ואפילו היה חיובו רק מצד ספק דאורייתא.

ובדמו צובעין תכלת

(המקורות על הפקת תכלת מהפורפור"א)

כד. סופרי אוה"ע על התכלת

באמת דבר הנראה לעינים אי"צ ראיות כלל והכל רואים כי צובעים מדם הפורפור"א הזה את גוון התכלת ולא יתכן לומר שלא ידעוהו בעבר, אחר שהכירוהו והשתמשו בו וכמבואר לקמן באורך. אך מתוך סופרי אוה"ע ג"כ יש לזה סמך כדלהלן⁷¹. ויש להקדים בזה, כי הסופרים הללו לא באו לתאר את מראה התכלת והארגמן, שהרי היו ידועים בזמנם. אלא את צורת עשייתם וטבע החלזונות שמהם מפיקים את הצבעים הללו. והשתמשו בשמות הידועים לחומר הצובע שמהפורפור"א. אלא שלפעמים מתוך דבריהם ניתן להוכיח על מראה הגוון. ואריסטו לא פירט

והיינו כמבואר במשנה. (וכן הוזכר בדברי תלמידי האר"י (ילקוט טו"ז) לרבי משה גאליה פירש שלח ד"ה לזוחל) וגם שם כתוב כנ"ל דאין המצוה אלא בזמן שהתכלת מצוי ולא דתליא בביהמ"ק, ואינו דרשה של דין אלא רמז לעתיד שלא תוכל המצוה להתקיים וכדחזינו דבאמת לא נהגה המצוה דורות רבים. ואמנם האר"י בא ולימד טעמו של דבר, דביהמ"ק הוא הטעם למציאות הזאת.

⁶⁹ וליישוב דברי האר"י באופן אחד אפשר לדין דטעמו משום דאין אור החכמה מאיר על המלכות, א"כ אפשר דבזמן הגמ' משום שעדיין נשאר אור החכמה, אחר שקיעת החמה שבחורבן ביהמ"ק, אכתי לא פסק לגמרי. וה"נ משנת שש מאות באלף השישי שחזר אור החכמה להאיר, כדאי' בזה"ק פרשת וירא (קף. ונשית מלא שני וכו') יכולה התכלת לחזור. וכן מוטו בשם ספר 'מחנה דן' לר' שמשון אוסטרופלער ז"ע בקרב חסידי ראדזין (שי' בית אהרן ישראל סיון תמוז ס"ה וכן הביא ב'לילא' עמ' 48).

⁷⁰ יש"ש (יצמות פ"ק סי' ג) ארצות"ח (א"ח ט. ה) והחזו"א (סי' ג אות כה) כתבו שאין דין מין כנף בחוטים הבאים במקום תכלת. ואי איכא מאן דס"ל דב' החוטים הללו יש להם כל דיני לבן, ע"כ ס"ל שאין דין מין כנף בצבע, כדמוכח מלשון הגמ' "לא יהא אלא לבן". וכמו שפסק הרמ"א שלא נהגו כן. וע"ע שו"ת ישועות מלכו סי' א שכ' שלא שייך בהטלת ספק תכלת שום איסור. וכן ידוע מכמה וכמה גדו"י שלא חששו לספק זה אפי' בצביעת ראדזין (מהרש"ם, וכן מעידים על הגר"י מפוניבז' ועי' לעיל הערה 60 בשם החזו"א, ועוד) וכבר הסכים לזה מרן הגר"ש בתשובה בע"פ (להגרמ"מ קרפ שליט"א).

ואמנם להנהיגים במנין החוטים כהתוס', אולי היה מקום להחמיר - אילו היה הדבר חומרא בעלמא - כיון שמפסידים לדעת הרמב"ם והראב"ד את ענין מין כנף דלדידהו הם מטילים תכלת אף בחוטי הלבן. ואגב דאירינן בה בהאי סוגיא ד"לא יהא אלא לבן", מהתם מוכח נמי, דליכא למיחש משום "בל תוסיף" כשמטיל חוטים הצבועים בצבע אחר שאינו תכלת, אף אי מכוין לשם מצוה.

⁷¹ המקורות שבסעיף זה נלקחו מהספר לולאות תכלת, (עמ' 107 ובעמ' 233-5 ובעמ' 263-8) שתרגם דבריהם בהרחבה ושם צויין למקורותיהם בספרים. וכן מתרגמו מלטינית של ד"ר מאיר שש אשר פורסם לראשונה ב"ים" - קובץ לענייני ימאות של החבל הימי לישראל, נובמ' 62. (יש לציין שתרגום זה אינו מדבר לענין חידוש התכלת ושם מתרגם כל מקום שכתבנו כונחיליא, (=תכלת')

בענין זיהוי חילזון התכלת

כלל על הגוונים שצובעים ממנו, רק כתב בכלליות שהיו ב' מיני צבעים בדם הפורפור"א האחד אדום והשני מל"ן וע"י לעיל אות יז ד"ה לפיכך ובהערה שם. ופליניוס כתב על ב' מיני חלזונות שמפיקים מהם ב' מיני צבע, מה'בוקינוס' (חצוצרה, והוא הנקרא אדומת הפה) המצוי על הסלעים, עשו צבע פורפור"ר (שתרגומו ארגמן), והמין השני הוא הנקרא פלאגי"א שהתחלק לכמה מינים, שהאחד הוא מוֹרְקָס האבן המצוי בין הסלעים בתוך המים, וממנו עשו את צבע הפונחיליא (ויש שתירגמוהו בפירוש שהוא תכלת- כ"כ בוכרט לפני 400 שנה בהרבה ראיות מספרי פליניוס, וכ"כ עוד מתרגמים), אשר היה צבע יקר ועמיד בהרבה מהבוקינוס" וואף סממני הצביעה שלו שונים. ובמקום אחר כתב שאחד מגוויי הפורפור"א פלאגי"א (הפורפור"א הימי, הכולל גם את הטרונקולוס) קוצים הנקרא שם מוֹרְקָס האבן, וגם את ה"חד קוצים"), הוא כפרח מסוים (היליטורופא), שכתב על פרח זה במקום אחר שצבעו כמראה הרקיע, (קאערוליוס). ובמקו"א כתב על צבעו שהוא דומה לים סוער (אולי נקט דוגמא זו משום שהיו מסכנים נפשם בים בעבור צידתו, ודרכו במליצות על רדיפת המותרות וסיכון החיים עבורם). אשר כע"ז כתב על אבן ההיקינט"א. (נועי לקמן שהיקינט"א הוא גוון התכלת, וע"ע שם סוף הערה 73). כמו"כ כתב שהיו מצויים בו כמה דרגות של בהירות. ומתעורבות ב' הצבעים הללו (דהיינו אדום וכחול) הכינו גם את הצבע הדומה לאבן 'אמתיסט' (סגול), אלא שלא היתה איכותו כהתכלת עצמו. (ולכא"ו גם זה סמך לכך שהפונחיליא הוא כחול, כי הסגול הוא עירוב האדום והכחול. ואפשר שמה"מוֹרְקָס טרונקולוס" היו רגילים בזמנם לעשות רק כחול, והסגול נעשה רק ע"י תערובת חלזונות אחרים. ואולי משום שהיה דהה מאד בקל, לא רצו לעשות סגול מהטרונקולוס). ובלא"ה הא מן המקרא למדנו שתכלת וארגמן היו ב' גוונים שימושיים גם לאוה"ע, ובודאי י"ל דעליהו קיימי. וגם כיום אנו רואים שהצורה הטבעית הפשוטה היא להפקת אותם מיני צבע מחלזונות הפורפור"א (דהיינו כחול ואדום). ותימה הוא לְהַפֵּךְ הסברא ולומר שהם דיברו במין צבע ממיני השחורים (שהתכלת כלול בהם כמ"ש לעיל) היוצא מן הפורפור"א שאנו לא ידענו זכרו, ולנו נתגלו מיני צבעים המקבילים לגוונים המוזכרים בתורה (דהיינו תכלת המופק מאותו חילזון בצורה פשוטה וגם הוא ממיני השחור, וארגמן דהיינו אדום), אך חכמי אומות העולם הקדומים לא ידעוהו. וביותר, אחר שביררנו לעיל דהתכלת היתה חשובה ומפורסמת מאוד אף בין אוה"ע ומקום צידתה ואומנות צביעתה היה באותו איזור שהם מתארים, וכל ענינם שם לספר בצבעי החלזונות, זהו דבר שאי אפשר שהצבע העיקרי הזה חסר מכל הספרים המדברים בזה. גם ויטריביוס, הזכיר שצבע דמו משתנה ממקום למקום, שיש מקום שצָבֵעו lividum והיינו כחול⁷². וא"כ ודאי צבעו בו כחול. (כי כשהדם הוא כחול, אינו

⁷² כ"כ המתרגמים. וחיפשתי מילה זו ומצאתי שנקרא כן עקרב מסוים, שצבעו תכלת.

חותם של זהב

צובע אלא בגוון זה. אגב, גם היום ניכר שינוי בין החלזונות בחזק החומר הכחול שבהם). ובפירוש מצאנו את צביעת התכלת מהפורפור"א בחוק הקיסר הרומאי: "אין רשות לשום אדם פרטי לפרק, את הפורפור"א הפורה, הן בתוך המשי הן בתוך הצמר, הנקרא בלאט"ה (ארגמן), אוקסיבלאט"ה (ארגמן צח), וגם יקינטיני"א, ברם אם מישו בכל זאת ימכור את הגיזה של המורקס הנ"ל, שידע לו שממונו וראשו יועמדו לדין מייד". (Codex Justinianus 4: 40: 1) - החוק הוא מסוף תקופת האמוראים). והיאקינטיני"א הוא גוון התכלת, כפי שהוא בתרגום השבעים לגבי התכלת. וגם יוסף בן מתתיהו ופילון מכנים את התכלת יאקינטוס. וכן הביא הערוך מתרגום עקילס (ערך איירינון וערך טיינון)⁷³. גם כל האחרונים שהבאנו לעיל, דלכאו' מקורותיהם בספרי אוה"ע והיו בקיאים בלשונות לע"ז, הבינו מדבריהם דאיירי בחילזון שצובעים בו תכלת, ומי יבוא להכחיש הבנתם הפשוטה בלי שום סתירה וקושיה. (וכולוהו ס"ל דתכלת הוא בלו"א, כמ"ש במקום אחר בשה"ג ובמוסף הערוך (שאף הוא מפרש 'פרפיר'א' - בגד תכלת). ורק החו"י הוסיף שדמו הוא בצבע פורפ"ר, וע"י הערה 18 מש"כ דשם רק על צבע הדם עצמו דיבר ולא על צבע התכלת בצמר כלל ומ"מ גם הוא הבין בדבריהם שמהפורפור"א היה צבעו את התכלת).

ואף בתגליות ארכיאולוגיות, מצאו אריג עתיק מאוד צבוע בכחול שנבדק במעבדה שהוא מן הפורפור"א, (אף שהחומר הצובע שבחילזון הוא ממש כמו בקלא אילן, יש בחילזון גם שרידים מעטים של פרום שאין בקלא אילן).

אך בלא כל האריכות הזאת, הרי בעינינו רואים שאין צריך סממנים מיוחדים להפקת צבע כחול מהדם הסגול, אלא בהנחתו בשמש לבדו אחר תהליך המסתו. (ואפי' באור היום בתוך הבית, יעשה כחול אחר כמה שעות (בכמות קטנה) וכ"ש בזמנם לפי המתואר בכתביהם שהיה תהליך הצביעה אורך כמה ימים. ובלא"ה נמי יש דרך לעשותו כחול ע"י הרתחת היורה על האש בתהליך המסת הדם, או לאחריה ע"י

⁷³ בקונט' אחד רוצה להטיל פקפוק על סמכותם של תרגומים אלו, אך אינו מן הענין כלל, דאין אנו צריכים כאן דבר שהוא בר סמכא, דהללו לא באו להראותנו כי הפורפור הוא התכלת והם מסל"ת. וחיו בזמן שראו עדיין תכלת וא"א לומר שכולם סילפו דבריהם ובמקרה כווננו הלשונות למ"ש סופרי האומות על הצבע המופק מן החילזון. או שנפלה טעות הסופרים בכל המקומות, לכווננו ללשון זו. גם כיום הפרח יקינטון יש בו בגווני כחול ובגווני כחול/סגול (במוסף הערוך ערך יקינטון כתב שהוא פרח בגוון תכלת. וראה גם מילון עברי ערך יקנתון שכ' שהוא כחול וכן במקומות רבים. וקראתי בכמה מקורות שהפרחים שבצבעים האחרים הם מהמינים המתורבתים של היקינטון המזרחי ותחילתם במאה 16 שרק אז הוחל בגידולו ע"י אדם ונקראו יקנתון ע"ש מוצאם ואפשר שמשום כך מצוי מאד הגוון הסגול. ואמנם יתכן שלא היו מחלקים את הסגול/כחול מהכחול כרקייע ולכולם היו מכנים יקינטון. גם אין שום הכרח להניח כי שם יקינטון הוא ע"ש הפרח ולא להפך שהוא שם הגוון ועל שם הגוון נקרא הפרח. גם הוא שם אבן טובה ואפשר שהיא בגוון הזה (ע"י ערוך ערך יקינטון). ובמחזור ויטרי (רפ"ז מביא מדרש שהמשיל י' הדברות באבנים טובות וכינהו יקינטייא ולכאו' הוא ע"ש שהלוחות היו של סנפירינון. (ילק"ש כי תשא ט"ז) שהוא הספיר (כמ"ש חוש' סוכה נ"ג: ד"ה אס בראל, וכן א"י צמדרש תהלים פ"ז וצמד מקומות רבים) שעליו נאמר שהוא דומה לתכלת.

בענין זיהוי חילזון התכלת

אדים) ואחר שידעו כל הסממנים המביאים אותו לידי המסתו⁷⁴, שהרי רק על ידי זה אפשר לצבוע בו (גם את הצבע הסגול), קשה לומר שלא ידעו גם מאפשרות זו של צביעת הכחול. נובפרט דנראה שצביעתם היתה בחוץ, ולא היו נצרכים לשום דבר מיוחד. (עי' אות כט סעי' ב).

ואף בימינו כל גילוי זה בא לעולם בדרך מקרה ולא בניסיונות להוציא דווקא את הכחול. (אלא שלא גילוהו עד לאחר זמן, כיון שלא היו משתמשים בו לצביעה כלל, אלא לניסויים במעבדות סגורות ובתנאים מסוימים. גם התכשירים של ימינו פועלים מהר ולא שהו בניסיונותיהם זמן רב כ"כ כמו בצביעה שבזמנם. ועד ימינו צובעי הארגמן בצביעה הטבעית, מקפידים שלא יחדרו קרני השמש ליורת הצבע כדי שלא יכחיל). ומה שנקרא החילזון פורפור"א וכן כינו לצבע הארגמן, אולי הוא משום שזה היה הצבע המצוי שצבעו בו. (משום שהתכלת הופקה גם מן האינדיגו, ובלא"ה נמי אולי שימוש הארגמן היה יותר עיקרי בו, כדאי' בבמד"ר (פרש' יז) "שארגמן חשוב שבכולן") אך באמת הלשון פארפע"ר היתה כינוי אף לגוון התכלת (עי' מוסף הערוך ערך פרפירא ובתרגום ללי"א שבערוך ערך תכלת וכמו שהבאנו בהערה לעיל מתרגום השבעים שמתרגם כליל תכלת = הולופורפורוס).

ואשר הקשו משברי החרסים הבודדים שנשארו בבתי הצבע, שכתמיהם סגולים, אינה קושיה כלל. ואדרבה זוהי הוכחה נוספת לזהותו כחילזון התכלת. דאל"כ אמאי לא נמצאו שרידי צביעת התכלת. ואי התכלת הוא הפורפור"א א"ש, דבזה לא נשארים שרידים כחולים על החרסים, אלא סגולים. נכי הכלים משמשים בכל התהליך מתחילתו שאז הוא סגול, (וכן הוא בעוסקי מלאכת התכלת בזמנינו שברוב כליהם הכתמים סגולים). וגם לגבי יורת הצביעה עצמה, הצבע שבירה אחר ההמסה הוא צהוב שקוף ואינו משאיר כתמים. והכתמים בד"כ הם

⁷⁴ ומה שכ' בקונ' אחד לומר שהם לא צבעו ע"י חיזור (פירוש – המסת החומר) ולכן לא הפך להם לכחול, הוא דבר שאי אפשר במציאות. ('התכלת' עמ' 301 דברי פרופ' אלסנר. והיינו משום שבלא חיזור אינו אלא כתם חיצוני בלבד ולא נספג בצמר ואינו עולה יפה כלל. [אא"כ יצבעו ישירות מתוך החילזון על הצמר שבה א"צ אפי' סממנים וגם ככה"ג בד"כ יכחיל ע"י חימום הדם, או הצמר אח"כ. אך להדיא מבואר שצבעו ביורה של דם חילזון ולא מתוך החילזון עצמו]. ואף הממצאים העתיקים של הצמר הצבוע בדם חילזון, הם רק ע"י חיזור וגם צורת כתמי החרסים בחפירות מאוששת זאת). ופליניוס כ' שהיו מערבים דם החילזון במים ואם הוא בלי חיזור אין מועיל כלום עירובו במים מאחר שאינו נמס בהם. וכמו"כ כתב שהכניסו בו כמות גדולה של מי רגלים ובישלוהו, וחימומוהו עשרה ימים, ואי צבעו ללא חיזור א"צ לכלום אלא לנקותו מן הבשר ולמרוח. ואין החיזור הזה תגלית חדשה של ממצאי צביעת החלזון בימינו, שהם עצמם השתמשו בידע עתיק שישנו בעולם ליצירת חיזור באינדיגו. וכמו"כ אם לא צבעו בחיזור, לא יחלש הגוון של מראה שני (שאינו אלא משום התמעטות אחוז הצבע במים, ועי' לעיל אות ט סעי' ד). ומה שהקשה שאם צבעו ע"י חיזור א"כ כשירתיחוהו תמיד הוא הופך לכחול והיאך עשו ממנו סגול, אינה קושיה כלל ויתכן לעשותו יותר עמיד ואכמ"ל בהסבר לזה. ועוד דלא מצאנו בחז"ל שעשו בו סגול וארגמן אינו סגול אלא אדום (והסגול של הקהה קוצים הוא נוטה לכחול ולא דומה לאדום כלל), כדמתרגם אונקלוס (נראשית מט, יא) כבס בין לבושו "יהא ארגון טב לבושוהי" וע"ע בפסיקתא רבתי (פסקא כ' פרשת מן חורב) ובבראשית רבתי (פרשת ויחי עמוד 239) "כשיבא משיח יהא לבוש ארגמן טוב מראה וידמה ליון". וארגמן היו עושים מהחלזונות האחרים. ואמנם פליניוס הזכיר צבע האמתיסט (והוא סגול), אך הוא כתב שזה היה נעשה ע"י עירוב ב' מיני חלזונות.

חותם של זהב

מלפני ההמסה שעדיין היה סגול, או שהם מהשכבה העליונה ביורה שהדם בא במגע עם החמצן ואינו מומס].

כה. השמטת מקור הארגמן מדברי חז"ל

שאלה : מפני מה לא נזכר בחז"ל שחילזון התכלת הוא חילזון הארגמן. תשובה : אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר, דביחזקאל (כז, ז) משמע דתכלת וארגמן מקור אחד להם, דתרווייהו מאיי אלישה. (ומונה והולך שש ממצרים, אלונים מבשן וכו'. ומ"מ ודאי כוונת הנביא למשובחים שבכולם, דהא כל המינים הללו מצויים בעוד מקומות ואין ר"ל שנמצא התכלת רק באיי אלישה). אך בדברי חז"ל אין התייחסות למקור הארגמן כלל. אכן, המשמעות בתרגום השבעים ובפילון האלכסנדרוני ויוסף בן מתתיהו, ובכתבי חכמי אוה"ע שאף הוא מחילזון. נויש משמעות כע"ז במדרש שהובא בתוס' השלם עה"ת (בראשית מט, יג).

ונראה דחז"ל לא ראו לדבר על מקור הארגמן, כי אין בזה נ"מ לדינא דמהתוספתא משמע שאף לבגדי כהונה הוא כשר בכל מיני צבעונין, (דלגבי תכלת כתבו דבעינן מן החילזון ואילו בארגמן לא כתבו מיד, וכ"מ ברמב"ם (כלי המקדש ח' י"ג) ועי"ש במל"מ, ובאמת הרמב"ם כתב שארגמן הוא ל"ך ולא הזכיר החילזון, ולתרווייהו לא מצינו מקור בחז"ל). או דנימא איפכא, שא"א להוציאו אלא מן החילזון ואין לו תחליף מהצומח כמו לתכלת. אך מהתעלמות חז"ל לק"מ, שהרי לא הוזכר כלל שארגמן מהחילזון, כמשי"כ ההיסטוריונים היהודים וחכמי הגויים. והרוצה לומר שאין הארגמן מהחילזון רשאי, וסמך גדול יש לו מכמה ראשונים. ומ"מ אין בזה שום קושיה על זיהוי הפורפור"א כחילזון התכלת. ובלא"ה אין כאן קושיה כלל, כי צבע ה"מוֹרְקָס טרונקולוס" ("קחה קוצים") הוא לתכלת לבדו ולא לארגמן. ואפשר שזהו הלשון "ובדמו צובעים תכלת" בברייתא דמנחות, שבא להבחין בין החלזון שרגילים לצבוע בו התכלת, לבין ה"חד קוצים" ו"אדומת הפה", שצבעם ארגמן. (אף שאין סברא דאתא למימר דדווקא חד מינייהו יהיה כשר, כי הצבען הכחול שבכולם הוא אינדיג'ו, אלא שבטרונקולוס יש הרבה אינדיג'ו, ובהם יותר פָּרוּם)

עין התכלת

כו. לשון הרמב"ם בפיהמ"ש

שאלה : לשון הרמב"ם בפיהמ"ש (מנחות ד, ה), "ואינו נמצא בידינו היום לפי שאין אנו יודעים לצבועו שאין כל מין תכלת בצמר נקרא תכלת אלא תכלת ידועה שאי אפשר לעשותה היום ועל כן אנו עושים בלבן לבדו" (לפי התרגום שצ"ס וילנא). משמע שהחילזון ידוע, אלא שאין ידוע הגוון המדויק.

תשובה : הדבר ברור דפירוש דברי הרמב"ם הוא כמ"ש בספרו בהלכות ציצית (ב,ב) "והתכלת האמורה בציצית צריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אע"פ שהוא

בענין זיהוי חילזון התכלת

כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטיס או בשחור או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית.⁷⁵

ובפ"ב, (ה"ט) כ' "שהלבן מצוי לכל והתכלת אינו מצויה בכל מקום ולא בכל זמן מפני הצבע שאמרנו". משמע שסיבת העדר מצוות תכלת הוא משום שאין הצבע הזה מצוי ולא משום שאין יודעים הגוון המדויק. ועוד שהרי הרמב"ם אומר מה הגוון שבו יש לעשותו דהיינו כעין הרקיע בטהרתו, ובמקו"א כתב (כלי המקדש ח, יג) שהוא כעצם השמים. ואין בדבריו אפי' רמז לכך שאין אנו יודעים מהו אותו גוון.

וא"כ כוונתו בפיהמ"ש, כמו בהל' ציצית שלא כל כחול הוא תכלת אלא דווקא הבא מן החילזון שאין אנו יודעים לעשות צבע זה, (כיון שאין לנו את החילזון). (ובפיהמ"ש אין לדקדק בו כ"כ בלשון, שהוא תרגום⁷⁵)
וכן משמע בלשונו, דהא אם כוונתו משום אי ידיעת הגוון, לא היה לו לומר שהוא תכלת ידועה שאי אפשר לעשותו היום, אלא שאין אנו יודעים לעשותו (כיון דלא ידעין מה הוא אותו תכלת).

וכ"כ ר"א בן הרמב"ם בהמספיק לעובדי ה', (הל' זילית, מהדור יוסט דנה עמ' 273), שמניעת המצוה בדורינו היא משום אי הכרת החילזון. (ולא משום שאין יודעים את הגוון המדויק). ורחוק מאוד לומר שנחלק על אביו בזה, דהרמב"ם ס"ל שאין אנו יודעים הגוון המדויק והוא ס"ל דיודעים אותו, ומצד שני נצטרך לומר דבדורו של הרמב"ם הכירו את החילזון, ובדורו של בנו נשתכח.

כז. הגוון הנצרך

שאלה: היאך נדע את הגוון המדויק.

תשובה: שאלה זו יש בה שני ענינים, א. ענין הגוון עצמו, דהיינו אם הוא כחול או ירוק או סגול וכדו'. ב. חוזק הגוון, דהיינו מידת עמקותו. ובאמת נראה פשוט דכל ששם 'תכלת' עליו, הרי הוא נכלל במה שאמרה תורה "פתיל תכלת" אלא שיש לנו לדון למה יקרא תכלת.
והנה לגבי הגוון עצמו שהוא כחול, רבו מספור הראיות לזה⁷⁶ והוסכם הדבר

⁷⁵ הגר"מ טקוצ'נסקי ב"עיה"ק והמקדש" (ה"ה פ"ק ט) מביא עדות הגר"א הרצוג שחקר את התרגום המדויק ברמב"ם ופירושו כאמור, שלא כל חומר כחול נקרא תכלת אלא חומר ידוע הבא מן החילזון. ובלא"ה אפשר, דכוונת הרמב"ם שאין יודעים איך לעשות ממנו את הצבע במציאות, כיון שלא נתחכמו בדורו כ"כ בחכמת הכימיה וגם לא היה בידם האפשרויות לעריכת ניסויים בקלות כהיום. ואף ש**בפועל אפשר לעשות וגם עשו זאת בדורינו אף בסממנים טבעיים**, מ"מ עשיית ניסיונות בזה (כדי ללמוד דרך צביעתו) אינה אפשרית כ"כ. כי החומרים הטבעיים חלשים וכל תהליך הוא ארוך מאד.

⁷⁶ ראש לכל הוא המשמעות הפשוטה של כל המקומות (סוטה יז, מנחות מג:; חולין פג). שאמרו בו דומה לים ודומה לרקיע (ובהמשך שם ספיר), שהצד השווה שבכולם הוא הכחול לבדו. ובתיקוני זוהר (תקנא שצטן דף ק"ב ע"ג) ואית בר נש דגוון דיליה תכלת דאיהו דומה לרקיע וכו' ותלת גווינין אינון בעינא חוור אוכס תכלת. (קאי על גוון העיניים, א"כ מוכח שאינו סגול). ואף אי נימא לדחות בדברי הגמ' שאין הכוונה שהוא ממש כרקיע אלא דומה לו (ועדיין אפשר שהוא סגול או ירוק), הנה מהראשונים רבו הראיות לענין הזה שהוא גוון בל"י ונקטו דכעין הרקיע הוא הגדרתו המדויקת של הגוון (אמנם חוזק הגוון יכול

חותם של זהב

להשתנות וכמ"ש לקמן). מקצתם הם הרמב"ם הל' ציצית (ב,ב). שכ' שהוא כעין הרקיע וכן משמע שם שהוא בגוון של האיסטיס (שיוצא ממנו אינדיג'ו). והוא כתב לשון פתוך שבכוחל וכן בהל' כלי המקדש (ת, יג) ותכלת האמורה בכל מקום היא הצמר הצבוע **כעצם שמים** שהוא פתוך מן הכוחל. **ור"א בנו** (שמות כה, ד) כ' שהוא הפתוך בלבן והיינו לאפוקי הנוטה לשחור ממש. וכן **בפיהמ"ש** חולין פ"ו "ואבן התכלת שקורין אותו בלשון ערב לאזור"י ובלע"ז לפי"ס לאוזל"י. ובחינוך ג"כ כתב כרמב"ם (מלה שפי) "והתכלת אשר עינו כעין הרקיע". **ורב סעדיה גאון** (תפסיר, שמות כה, ד) כתב שהוא "אסמאנגון" והיינו כחול (תרגומו גוון שמים). **ובעיטור** (הל' ללית) מביא מר' **נחשון גאון** שהוא הגוון הנקרא בערבית למאסמ"א שפירושו גוון שמים. וכל"כ **המאירי** (יומא כג ד"ה גנדי כהנה. וצ"ח מ: ד"ה דין אחרים ושד) דתכלת הוא בצבע רקיע. **וברמב"ן** פרשת שלח. "כי ברחוקם יראו כולם כגוון ההוא ולפיכך נקרא תכלת". וכן דעת **רבינו יונה** בפירושו לברכות (ד: מדפי הריף), שדוחה דעת המפרשים לגבי "בין תכלת לכרתי" דכרתי הוא חציר, "דמה ענין תכלת אצל כרת, אלא ודאי הנכון כמו שפירש הרב נתן בעל הערוך דכרתי הוא מין צבע שקורין הינדי ודומה לתכלת" (וצ"ל שהוא מין כחול שונה מעט מהרגילות בדם החילזון, דאל"כ היאך מבחינים ביניהם). וכן כתב **הריטב"א** שם (ברכות ט:). וכע"ז בתוס' בחולין (מ: ד"ה אלא) וכל"כ **רבינו ירוחם** (תולדות נעז' ח"ה דף קגג טור ג). ומ"מ המקור לומר שהכרתי הוא הינדי הוא לפי ידיעתם שהתכלת הוא הינדי. **וברד"ק** (שורשים ערך חגל) "הוא העין שקורין לו בלע"ז בל"ב". ובשו"ת **מהר"ם מרוטנבורג** (חד ס"י תלל) "וכל ג' מראות הללו כולן בכלל ירוק הן. בלויא משיכיר בין תכלת לכרתי וכרתי נקרא ירוק בפ' לולב ירוק ככרתי ותכלת דומה לים ולרקיע הוא בלויא וגעלב כשעוה וכו'. וכל"כ **הרא"ש** (חולין פ"ג ס"י יט) "כדי שיכיר בין תכלת לכרתי ונראה שהוא צבע שקורין בלוא"ה כעין הרקיע". וכן **בהגה' אשרי** שם. **ואמנם** בתוס' (סוכה לא: ד"ה הירוק) רפיא בידיהו, משום דבבבלי משמע שהוא בל"י ומהירושלמי משמע שהוא גר"ן. דאי' שם (ברכות ה, ה) שהתכלת דומה לים והים דומה לעשבים ועשבים דומין לרקיע. אך בחולין (מ: ד"ה אלא) כתבו **תוס'** שהתכלת הוא אינדיג'ו שבלע"ז (והוא הכחול ע"ש אינדיג'ו) וכן הוא דעת **רבינו תם** שם. וא"כ צ"ל דדחו הראיה מן הירושלמי משום דהתם לא אמרו אלא דים דומה לעשבים, או משום דבהמשך שם מדמה עשבים לרקיע, וא"כ אין להוכיח מדימיון תכלת לעשבים שהוא גר"ן, **ואדרבה** משמע דתכלת לא דמי כל"כ לעשבים אלא לים. (אמנם במדרש (ההל"ס ג) "ג תכלת דומה לעשבים ועשבים לאילנות ואילנות לרקיע), והגר"א מחק עשבים מגירסת הירושלמי. וע"ע **מרדכי** (מדה רמז תשל) **ובאגור** (מדה אלף שסג) **וברבינו בחיי** (שמות כד, ו) **ורבי יוסף בכור שור** **והחזקוני** (שמות כד, ו) **ובלקט ישר** (אריה יג, ג, ד"ה חכמים) דכולם נקטו שהוא בל"י. **וברלב"ג** (במדבר סו, לח) "וחוט התכלת ... מורה על הגרמים השמימיים שמראיהם אצל החוש כמראה התכלת". **ובריאקאנטי** פרשת נח "והתבונן במראות הקשת כי הלבן בימין והאודם בשמאל והתכלת באמצע". (נראה דכוונתו "לובן", על מראות הבהירים, דהא אין לבן בקשת). וכל"כ ר"א אזולאי (נעל' חסד לאברהם' בספרו "אור החמה" על האזכר תרומה קלג) בשם **מהר"ן** וז"ל: "...כי אז אשתני גוונת מתכלת לכרתי והענין כי היה גוון אזול"ל בלע"ז (כחול), והת"ת או הבינה הם ירוקים אמאריליוס בלע"ז (צהוב) ונעשית היא אז על ידם ורד"י בלע"ז (ירוק), ככרתי כלולה מזה ומזה". **ובפרדס רמונים** (שער י פ"ג) "שכאשר בתכלת יתערב הירוק כחלמן ביצה או כמוריקא יתהוה ממנו הירוק כעשב".

גם רש"י (פרשת שלח ושד) שכ' שהוא ירוק פירשו בו המפרשים (משכיל לוד לר"ד פדו ושד) שכוונתו לבלוי"א, (ומש"כ (ברכות ט:)) שהוא דומה לכרתי אינו ראיה שכוונתו לגר"ן, שהרי הרבה מן הראשונים הנ"ל שפירשוהו שהוא בל"א פירשו כרתי כדעת רש"י שהוא פורי"ש (- חציר) ובגמ' משמע דדמיון להדדי וכדחזינו דכינויי שניהם בשם אחד (ירוק). וכידוע שאף הירוק גר"ן מורכב מהכחול והצהוב, ומ"מ בודאי הוא הגוון הקרוב ביותר אל הכחול. ובברכות (מ: כתב רש"י "תכלת - ירוק הוא, ומי שפניו ירוקים חולה הוא" וי'קקת החולים הוא הנקרא בלשונינו צהוב, [שהוא הירוק בסתמא כמ"ש הראשונים (תוד"ה הירוק מה יע: והרש"א הריעצ"ל והרש"ש שם וצ"ח שנועות ג, ד"ה ומלאת)] וכי נאמר דתכלת (דמי לים) הוא צהוב. אלא ודאי דכל הירוקים חשיבי כחד ודמיון להדדי). אלא שבדבריהם כינו לירוק ותכלת וצהוב כולם בלשון ירוק. כמבואר בתוס' בסוכה שהבאתי לעיל ובתולדות"ר בחולין ובתשובת מהר"ם הנ"ל וכדאי' במקומות רבים מאוד, (עי' רמ"א בהגה' י"ד קפח, א, ש"ך י"ד ל"ד ס"ח ו, מרדכי מה תשל' וצאנור מה אלף שסג, וכן שד' דוכתי טו"א) ולא נמצא בלשונו"ק שם מיוחד, לגוון בל"א כלל וגם רש"י אינו מזכירו אלא על החומר שכוחלים בו העינים, ואף תכלת רש"י מפרשו שאינו שם הגוון אלא שם לצמר צבוע בדם חילזון. ובכל מקום שהוזכר בגמ' כוחל"א כתב רש"י כחול או פכחול (פרש"י קידושין יג, סוכה לא: ד"ה ד. ונמדה יע' שחור כחול), הרי שבא לדמותו לאותו חומר שכוחלים בו העינים ולא ס"ל שזהו שם הגוון. ואף בגמ' בחולין (מ: שמזכיר כמה מיני גוונים בריאה, כתבו שם ירוקה ואדומה ואילו לגבי כחול ושחור, כתבו כוחל"א וכדאיתא ומשמע שאין זה שם הצבע אלא שם לחומר שמדמים אליו את גוון הריאה. ושם כתב רש"י "צבע כחול כמראה לז"ר לא ירוק ולא שחור" וצ"ל שם צבע כחול דהיינו החומר שכוחלים בו את העיניים ולא צבע כחול, כמ"ש רש"י ביחזקאל (כג, מ) "מין צבע ושמו כחול

בענין זיהוי חילזון התכלת

וצובעות בו עיניהם" וכן אי' ברש"י בנדה (י"ג ד"ה דיהה מכן) שחור ככחול, הרי דכחול הוא שם של חומר הצבע ולא של הגוון. ומ"ש רש"י בחולין שם לשון "צבע כחול" פירושו כמו שנקראת המילה 'צבע' בכל מקום בלשון תורה דקאי על חומר שצובעין בו ולא על גוון, [שהגוון נקרא עין כמו "ועינו כעין הבדולח" (צמח צדק, י"א), או מִן־הָאֵשׁ כמו "מִן־הָאֵשׁ אֲבֵן סַפִּיר" (יחזקאל ט, כ"ו)] ורש"י עצמו באותו דיבור בהמשך דבריו כתב כמראה לז"ר ולא צבע לז"ר. וכן משמע בגמ' שם מלשון כְּכֹחֵל וּכְמַ"ש לעיל. ומ"מ חזינן ברש"י שם דגוון הצבע הזה, (דהיינו כחול תכלת, כמ"ש שם "כמראה לז"ר") הוא בין השחור לירוק ולכן מכנהו במקום אחר ירוק ורק שם שבאו לחלק בינו לירוק ואדום ושחור הוזקק ליתן לו דימיון בפ"ע ור"ל דאינו ירוק בתכלית ולא שחור בתכלית. וכשם שכתב שם על כחול שאינו שחור ואילו בנדה (י"ג ד"ה דיהה מכן) כתב "שחור ככחול" (וע"ע לעיל הערה 47 על לשון כחול שברמב"ם, שהרמב"ם מכנה לגוון התכלת בשם שחור). וכע"ז אי' בפסיקתא (כ) גבי תולעת שני שהוא לא אדום ולא ירוק. והכוונה בזה שהוא בין האדום לירוק וה'נ הכוונה שהוא בין ירוק לשחור.

והאמת יורה דרכו ואסתיי מילתא ומצאתי דרש"י עצמו מפרש דבריו בספר האורה (ח"א קג פסק טריפות, ופפדס הגדול סי' כז) שמדבר באותה סוגיא ממש, "ריאה שהוא אדומה כדם או ירוקה אם דומה לכחול שהוא שחור ולא שחור ממש כשירה" הרי דמכנה ליה לאותו כחול גם בשם ירוק וגם בשם שחור ולהדיא כמו שנתבאר דמש"כ בחולין שהוא לא ירוק ולא שחור ר"ל דאינו ירוק ממש ואינו שחור ממש, אלא בין הירוק לשחור, ומ"מ עדיין נקרא שמו ירוק. (וכע"ז במאירי (חולין מ): "ריאה שהיה מראה שלה ממוצע בין הירוק והשחור והוא שחרות חלוש הצבע דומה לכחול כשרה היה שחור כעין הדיו טרפה". וכבר נתקשה בתב"ש (ל"ה ס"ק ז) בפ' דברי רש"י אלו, וכ' דכוונתו שאינו ירוק גע"ל, וע"ש דנקט בפ' דבריו דר"ל שהכחול הזה מעורב מן הירוק ומן השחור. וכ"כ כל הפוסקים לשון "ירוקה" על הריאה דדמיא לכחול שהוא כמראה לז"ר). ואף בפירש"י עה"ת (סוף גלגל) תוכ"ד לדבריו דהתכלת ירוק, מדמהו לעין הרקיע המשחיר לעת ערב, שודאי לא דמי לגר"ן. (ואפשר דמ"ש רש"י (סוטה י) "דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע" כוונתו שאינו דומה לרקיע סתם שהוא באמצע היום אלא הוא כהה יותר, ויותר דומה לים שחלולותו חזק יותר מרקיע, והוא דומה לרקיע המשחיר לעת ערב שהרי שם דימהו לרקיע ובסוטה כתב דלא בעינן לדמותו לרקיע לפי שאינו דומה לרקיע כ"כ)

וכעין לשון רש"י יש במרדכי (פ"ק דנרכות רמז יט) "תכלת הוא צבע ירוק דומיא קצת לכרשין" ובמקו"א כתב להדיא דתכלת הוא בל"י (מס' שנישט ה' נדה תשל"ה) הרי דאף שכתב דתכלת ירוק ס"ל שהוא בל"י. ואף ראב"ע (שמות כה ד) כתב "ואנו נסמך על רז"ל שאמרו שהוא ירוק" ולא מצינו שחז"ל אמרו שהוא גר"ן ודלא ככל הנך ראשונים דלעיל, אלא דכוונתו למה שאמרו דומה לים, והרי שנקט הלשון ירוק על התכלת אף דס"ל שהוא גוון בל"א, ולהדיא כ"כ ב"פירוש הקצר" שהוא דומה למראה הרקיע. וע"ש דמבאר ענין תכלית המראות קרוב לדברי רמב"ן בפרשת שלח ובאופן אחר מביאורו של יפת. וכיון דאשכחן רבנים מאוד בראשונים שהזכירו שהוא בל"י וכמראה הרקיע, אין לנו להרבות המחלוקות ולומר דלדעת רש"י הוא ירוק ופליג על כל הנך דלעיל. וביותר דתימה גדול הוא לומר דכל רבותינו שבאשכנז תלמידי תלמידי שהזכירו בפירוש שהוא בל"י, פליגי על רש"י ולא ראו להזכיר דעתו אפילו ברמז, ואף דיש מינייהו שדנו בענין הזה ומ"מ לא ראו להביא דעת רש"י בענין הלא דבר הוא. גדולה מזו בתוס' (חולין מ: ד"ה אלא) משמע דס"ל דאף דעת רש"י שאפי' כרתי עצמו הוא צבע כחול, (וצ"ע ממקומות אחרים בדברי רש"י), ומ"מ חזינן דס"ל דדעת רש"י דתכלת הוא הכחול. והסכמת כל האחרונים שפ' התכלת בלע"ז בל"י ואכמ"ל בדברי האחרונים לאין מספר, ופוק חזי דכל תשב"ר למדים כן. ואי ס"ד שהבנת דברי רש"י שהוא גר"ן א"א שיתעלמו מדבריו לגמרי.

גם רחוק הוא לומר דהוא דווקא גוון המעורב בירוק גר"ן כלשהו שלא נתפרש שיעור תערובתו בשום דוכתי, בזמן שאין לזה שום ראיה מדבריו וכדלעיל. גם אין סברא להגדיר שיש גוון מסוים כ"כ המעורב מב' מראות שלא מצינו כע"ז בשום מקום שנאמר בו דין בגוון. וגם תימה הוא א"כ איך לא ראו חז"ל להגדירו בדקדוק. ואף בספקותיהם של הראשונים על ענין גוון התכלת (שהובאו דבריהם לעיל ד"ה ואמנם) לא עלה על דעתם צד כזה שיהיה הגוון בתערובות, אלא או גר"ן או בל"א.

עוד יש להוכיח מרבינו יונה (נרכות ד: דפ"ה ה"ק) דפליג על רש"י בפירוש כרתי דאינו גוון גר"ן ומקשה עליו דמה ענין תכלת אצל כרתי ולכן נקט דגם כרתי הוא כחול, ואי איתא דרש"י פליג בגוון התכלת לא היה לו להקשות על גוון הכרתי אלא בגוון התכלת, דהא אי ס"ל לרש"י דתכלת הוא גר"ן או מעורב בגר"ן אין תחילה לקושיתו כלל. וחזינן לדעתיה דהא דהתכלת הוא בל"י היה אצלו מילתא דפשיטא ולא אסיק אדעתיה דאיכא מאן דפליג עלה כלל. (אף דתוס' בסוכה העלו צד כזה מ"מ לא סלקא במסק' וכמ"ש לעיל).

[וצ"ע דבגיטין (ל"ב) פרש"י סרבלא דכרתי- צבע תכלת דומה לכרתי, ומה הכריחו לפרש שהוא תכלת והא להדיא

חותם של זהב

בפשיטות בכל הדורות, וגם אפשר לזהותו ע"פ הידוע בגוון הקלא אילן שהוא כחול נקי.⁷⁷

במנתי' בברכות דכרתי אינו תכלת ממש, ובתרגום אסתר מתרגם כרפס ותכלת כרתנין ותיכלא הרי דכרתי הוא גוון בפ"ע, ואמאי לא אמר צבע כרתי ממש. ושמא כיון דלא אשכחן בש"ס שהיו צובעים בגדיהם בזה ס"ל דמסתמא לא איירי אלא בדומה לכרתי ולא בגוון כרתי ממש, או דלא ר"ל אלא מהו דימיון הגוון הזה ממאי דאשכחן בש"ס. וצ"ע. ומכמה מקומות בזה"ק מוכח בבירור שאין התכלת גר"ן, דבז"ח (תיקונים כ"ד ז פד) "חמש גוונים ... ואינון גוון חורר, גוון סומק, גוון ירוק, גוון תכלת, גוון אוכס" וּבְתִיקוֹן (ק"ט) "דאש אית ליה תלת גוונים חורר וירוק ואוכס" וּרְבִיעָא תכלת ואינון דבקין בגחלת דאיהו סומקא הא חמשה" הרי להדיא דמחלק להו בתרי גוונים. [וכלל בזה כל הגוונים היסודיים, כידוע. ואין לומר שכוונתו שהירוק הוא גע"ל והתכלת הוא גר"ן, כי בלשון חז"ל בכל מקום נקרא גם הגר"ן ירוק (וכן בלשון הזהר ראה תיקו"ז קמ"ד: "כעלין ירוקין דאינון בגפנין") וא"כ לא היה משתמש בלשון ירוק כדי לחלקם בלשון זו לתרי גוונים ולציין דווקא גוון שאינו גר"ן (ובל"י לא נקרא ירוק בלשון חז"ל) וכע"ז ברעיא מהימנא (ש"ל קט"ה) "חורר מימינא תכלת משמאלא, עמודא דאמצעיתא יחוד בין תרווייהו ירוק". הרי מבואר דתכלת וירוק תרי גוונים ניהו. ובתורמה (ק"ט) תכלת דא איהו כרסייא.... וכד נגה לו אתהדר לגוון ירוק כגון כרתי, מההיא שעתא ... זמנא דק"ש דהא אשתני גוון תכלא מכמה דהוה.

עוד יש להוכיח דאין התכלת מגווני גר"ן, מעצם דברי התיקו"ז דלעיל וכע"ז ברעיא מהימנא (פר"ט ג) דאש יש בה גוון תכלת והכל יודעים כי פעמים שיש גוון כחול באש, אך גוון גר"ן לעולם לא יהא בה. וא"כ ודאי מה שכינה רש"י לתכלת 'ירוק' אין כוונתו לגר"ן אלא לבלוי"א. גם יש להוכיח מתרגום התכלת בכל התרגומים הקדמונים, (יוסף בן מתתיהו ופילון, וכן עקילס שהובא בערוך [פך שייטן ועד אייטון] ותרגום השבעים). שחיו בזמן שנהגה תכלת בישראל וראו אותה וכולם כאחד תרגמוהו יקינטוס, אשר פירושו יתכן להיות כחול או סגול, אך בשום פנים לא ירוק ולא מעורב בירוק. (עי' הערה 73). וכמו"כ כתבו שהיה צבעו דומה לאויר, (השוה למש"כ רמב"ן כי ברחוקם יראו כולם כגוון ההוא, דהאויר הרחוק נראה כגוון התכלת) ובמק"א כתב יוסף בן מתתיהו שהוא מציין לכפת השמים. (פילון. חיי משה ספר ג' סיפור ד', יוסף בן מתתיהו. תולדות מלחמת היסודים ספר ה, פרק ה, ד, וקדמוניות היסודים ספר ג' נתיאור מטייל של כה"ג). וזה מפקיע את הסגול. ואמנם חז"ל גם כתבו 'דומה לרקיע', אך בדברי חז"ל אפשר לדחוק ולתלות סוד ורמזים ודמיון רחוק, אך גבי הסופרים שבאו לתאר תיאור פשוט א"א לומר כן. וכן מסורת כל הדורות שהתכלת כחול. ואף בזמן הראדזינער, לא שמענו מי שנחלק עליו בזה. ופוק חזי דמחמת דבר זה דחה ה"תפא"ר (ריש שנת, קפת היסודים, גמ"ד קדש) דברי גזעניוס בזיהו החילזון כיון שר"ל מחמת ד' שהתכלת הוא סגול וכ' התפא"ר שהוא נגד קבלתניו שהתכלת הוא בל"א. וכן הגר"א הרצוג סבר לדחות מחמת זה את זיהוי הפורפור"א (אילו לא היה אפשר לעשות ממנו כחול).

וחלילה לומר, דכיון שהראשונים לא ידעוהו כתבו דימויות שוא ותוהו. דודאי לא הוה אמרי מידי אם לא שהיה בידם דבר הברור. וכ"ש בדברי הראשונים כהרמב"ם דכתבו פסקיהם אף בהלכתא למשיחא ודאי לא היו מוציאים הוראה שיש בה תקלה, אי לא דביריא ליה מילתא במסורת ידועה. (חו"צ לפנים ולא הוצרכתי לכך אלמלא שמעתי מי שאומר כן).

והמפרש בדברי הרמב"ם דפתוך שבכחול הוא פתוך באדום, (עי' מהרי" קורקוס ה' כלי המקדש ח' יג) ודאי לא בא לחלוק אלא לפרש, והא הרמב"ם עצמו כתב שהוא כעצם השמים וכרקיע הנראה לעין. ואולי ר"ל שע"י תערובת מעט אדום בכחול, נעשה מראהו חזק יותר, אך עדיין הוא כגוון שמים. [וא"ש טפי ע"פ מש"כ לעיל דפירוש כחול אינו על הגוון אלא הוא שם חומר שכוחלין בו העינים, (עי' לעיל ד"ה גם רש"י וכן בהערה 47) ואתא למימר שאינו בהיר כ"כ כמראה הרקיע, אלא שהאדום נותן בו יותר חוזק וכמ"ש לקמן (אות כז ד"ה יש להוכיח) מרש"י והריטב"א, שהתכלת חזק יותר מרקיע]. ובאמת בכחול של הפורפור"א יש בו גם תערובת אדום מועט מאוד שאינו ניכר בגוון, אך יתכן שמוסיף בחוזקו. ומ"מ ר"א בן הרמב"ם כבר פירש (האספיק לשיד' ה', שנות כה, ד), דהפתוך היינו פתוך בלבן. ולדבריו 'הפתוך' אתא לאפוקי מהנוטה לשחור.

עוד יש להוסיף דאחר דנתברר לנו שהפורפור"א הוא חילזון התכלת, א"כ דוחק לומר שצבע שהוא מוציא באופן הרגיל, לא יהיה צבע כשר ורק גוון היוצא לעתים רחוקות (גר"ן, ואפשר דרק ע"י הסממנין נעשה), או כשעשאו באפילה (סגול), יהיה הגוון הכשר בו. (ולא נזכר בדברי חז"ל בשום מקום).

⁷⁷ דפרש"י בכל מקום "צבע הוא שדומה לתכלת" (כ"כ גם בב"ק (ג): דלא איירי בענין זיוף התכלת כלל) ומקורו מהא דמשמע בגמ' דאין מכיר בו אלא הקב"ה לבדו ואנו יודעים שהקלא אילן הוא צבע האינדיג'ו (לעיל הערה 13 הובאו דברי הראשונים בזה). וראיתי מי שרצה לדחוק לשונות חז"ל בכל מקום ולומר דבקלא אילן ערבו גם אדום ור"ל בכוונת הספרי (ש"ל קטו) "הרי אני נותן צבעונים וקלא אילן והם

בענין זיהוי חילזון התכלת

אך לגבי מידת עמקותו הרי הדבר תלוי בכמות ריכוזו של החומר (ומשתנה לפי כמות המים והצמר ומשך זמן השרייתם). וכבר כתב רדב"ז (שו"ת ח"ה סי' מ"ח) שאין החוזק המדויק מעכב, ועי"ש דמוכח כן מהסוגי במנחות⁷⁸. ולא מצאנו מי שחלק עליו בזה. ומילתא דמסתברא הוא שלא נשתנה שם הגוון משום שינוי עמקותו, ובודאי עדיין כולם קרויים תכלת.

וכדברי רדב"ז עולה מדברי תוס' (מנחות מ"ג: ד"ה משום) דמפרשי הא דטעמה פסלה, דהיינו שצבע את אותו הצמר ב' פעמים, וס"ל דאפילו צבע מאה פעמים לשמה זעג"ז כשר, ואף דודאי הצבע נעשה עמוק יותר בכל צביעה וצביעה שמוסיפים עליו. (ואם נפרש דכוונתם שמשמש ביורה ק' פעמים, נמי יש להוכיח כן. דהא באופן כזה משתנית הצביעה מאוד ונעשה דהוי ביותר, ובכ"ז מכשיר בין את הצביעה הראשונה ובין את הצביעה האחרונה, אף שהם שונים מאוד בחוזק הגוון). ואף לפירש"י יש להוכיח מהא דאיכא למ"ד דמראה שני כשר⁷⁹ (מנחות מ"ג: [ואף מאן דפליג שם לא פליג אלא במראה שני, אך מראה ראשון באותו גוון, כשר]. ורחוק הדבר מאוד, שנבוא לחדש מדעתנו חומרא חדשה דאתיא לידי קולא לבטל המצוה, ונאמר שהחוזק המדויק מעכב. ולא ראו חז"ל לכתוב כן בשום

דומים לתכלת" שהוא צובע בצבעונין מעורבים בקלא אילן. אך דעת לנבון נקל דאי לשון קלא אילן כולל בו אדום לא היה צ"ל בספרי צבעונין כלל, שהרי הוא כלול בלשון קלא אילן, וא"כ ממקום שבאת מהספרי גופיה מוכח דע"כ לשון קלא אילן המוזכר בכל דוכתי הוא הכחול לבדו. ומש"כ בספרי צבעונין וקלא אילן, או או קתני. וכן משמע הלשון הריני נותן וכו' ולא הריני צובע, ופשיטא דלא אתא ללמד כאן אופני תעשיית הצבע, רק מדבר על ההטלה בטלית, שיתן אותם במקום תכלת. וא"כ הוא מדבר על חוטים צבעוניים וחוט קלא אילן. וכל"מ קצת מדמסיים ביה בלשון רבים 'והם' דומים לתכלת, הרי שמדבר על כמה אופני זיוף ולא על תרכובת אחת של צבע, שהכין מתערובתם. גם לשון צבעונין בכ"מ בדברי חז"ל, קאי רק על הצמר הצבוע, בחוט או בבגד. ולא על חומר הצבע עצמו, שהוא נקרא בלשון חז"ל בכל מקום צבע ובלשון רבים צבעים ולא צבעוניים. ומ"מ בכולי הש"ס דלא הוזכר אלא קלא אילן לבדו א"א לומר יגיד עליו רעו ונלמד מהספרי שכוונתם ע"י עירוב צבעונים אחרים, דבשום מקום לא אשכחן כן בכע"ז שלא הוזכר כלל בש"ס. ועוד יש לדקדק מהא דמנחות (מ"ג: דאסר להטיל קלא אילן במקום חוטי לבן, שמא יחליפום בתכלת. ושם לא איירי כשבא לזייף התכלת, וא"כ לדבריהם לא היה לאסור אלא כשמשתנה צבעו ע"י התערובת ולא בסתם קלא אילן שהוא האינדיג'ו כמ"ש הראשונים. וכן יש להוכיח מהרמב"ם שכתב "באיסטיס או בשאר משחירין" ונראים דבריו דקאי על לשון הספרי קלא אילן וצבעונין, וחזינן לדעתיה דדברי הספרי או או קתני. ובלא"ה יש להוכיח מעצם דבריו, מדפסל אף כשצבעו באיסטיס לבדו, משום שאינו מחילזון ולא משום שאינו כעין התכלת. (ובאיסטיס אין תערובת אדום כלל ולא הזכיר שום עירוב צבע אחר שמוסיפים בו).

ומה שלא הוזכר צבעונים בכ"מ שדיברו בש"ס על קלא אילן, היינו משום דלא איירי על עצם הדין דבעינן דם חילזון, אלא על הרמאים שמרמים ע"י הקלא אילן. והרמאים לא השתמשו אלא בקלא אילן שהוא דומה לתכלת גם בטבעו ולא רק בצבעו. ואילו שאר צבעונין רק צבעם דומה, אך ע"י בדיקה אפשר לגלות בקל שאינם מן החילזון ולכן לא מצי כ"כ לרמות בהם. אך הרמב"ם מדבר בעצם הדין דבעינן מן החילזון ולכן הזכיר גם שאר צבעונים.

⁷⁸ דאמרינן שם (מנחות מ"ג: "היכא דבדקנא בדרב יצחק בריה דרב יהודה לא איפרד חזותיה כשרה איפרד חזותיה בדקינן לה בדרב אדא בחמירא ארכסא אישתני למעליותא כשרה לגריעותא פסולה" הרי דאף שנשתנה צבעו בכמה פנים למעליותא ולגריעותא אכתי בכשרותו קאי.

⁷⁹ ומראה שני היינו צבע שכבר נשתמשו בו והוא צבע חלש יותר, דקרינן ליה 'מראה' שני דהיינו שהחילוק ביניהם הוא במראהו של הצבע. וכן אי' בפירוש הגר"א לישיעה (א, יח). עה"פ אם יהיו חטאיכם כשנים, שכ' שם (לגבי תולעת שני) שמראה שני הוא חלש יותר.

חותם של זהב

מקום. נוכיון שחוזק הגוון משתנה לפי יחס הצמר נגד הצבע ואף הוא משתנה מחילזון לחילזון פשוט שא"א לצמצם, א"כ ודאי היה שכיח גם בזמנם שיהיו כמה דרגות בחוזק הצבע, וכמ"ש פליניוס. ולא מצינו שהלכו אצל חכם להראות עין הצמר אי כשר לתכלת]. ומ"מ בין לגבי הגוון ובין לגבי עמקותו, בכל מקום שיש דין גוון מדויק נתנו חז"ל את ההגדרות בו, כאדום של מראות הדמים (ספ"ק דה"ה), ולובן מראות נגעים (רי"ג ג"ס). וא"כ גם בזה היו כותבים הגדרה מדויקת, שמלבד שהוא נוגע לקיום מ"ע דציצית עוד יתכן שיהיה בו חשש שעטנו דאורייתא. ואף הראשונים שבאו להגדיר את עין הצבע לא אמרו ולא כלום אילו היה דין בהגדרה מדויקת דהא יס ורקיע גווניהם משתנים ממקום למקום ומשעה לשעה, ואף מראה הנקרא בלוי"י יש בו גוונים הרבה. והמהרי"ל כתב דבכל אפשר לעשות תכלת, ולא העלה חשש שלא נדע את הגוון המדויק. ובשאר מקומות בכל התורה כולה אין דין של גוון מדויק, בכל מקום שצריך צבע מסוים. כגון באדמימות הפרה ולשון של זהרית וכן במשכן לא מצינו שנאמר גדר עמקות האדום שבארגמן ותולעת שני ועורות אלים מאדמים. ובנדה שנאמר בו דקדוקים במראה האדום שבו, אינו אלא לגלות איזה מין דם הוא, דהתורה לא אמרה דאדום מטמא, דנימא דכל שהוא אדום בכלל. ובנגעים נמי לא נאמר דקדוק הגוון אלא בלבן (ומילפותא דקראי), אך לא לגבי הירוק והאדום והשחור שבו. וכן בתפילין אף ד"א דלכתחילה יהיו שחורות כעורב ע"י בביאור"ל (ג' ד"ה הלשון) דכל מראה הקרוי שחור כשר ואפי' מראה בלוי"י.⁸⁰

⁸⁰ גם אין לומר דהכחול העמוק קרוי שחור והבהיר קרוי ירוק ותרי גווני נינהו ולכך לא הוצרכו לפרש. דהא רש"י אף שנקט לגבי התכלת את דוגמת הרקיע המשחיר מ"מ קורא לו ירוק, וכן הבאנו לעיל מדבריו בספר האורה (ח"א ק' ספ"ק ע"פ) בענין ריאה דדמיא לכוהלא "ריאה שהוא אדומה כדם או ירוקה אם דומה לכחול שהוא שחור ולא שחור ממש כשירה" הרי דמכנה ליה לאותו כחול גם בשם ירוק וגם בשם שחור וגם הרמב"ם דנקט הדוגמא כעצם השמים קוראהו שחור, וחזינו דהשמות שחור וירוק אינם בדקדוק (וע"ע לעיל הערה 76 ד"ה גם רש"י במ"ש שם לגבי הכחול דבמק"א כ' רש"י שאינו שחור ובמק"א כתב שהוא שחור) וכל גווני הכחול (בל"י) בין עמוק ובין דיהה הימנו קרויים בדברי הראשונים בשם תכלת.

וראיתי מי שכתב שאין לנו התושבע"פ בענין זה ור"ל דשמא יש דין שאינו ידוע לנו בצורת מלאכת הצביעה, או דבעינן גוון מסוים מאוד דלא ידעינן ליה. ותימה הוא מהיכ"ת לחשוש לדבר כזה שלא נזכר בתלמוד בבלי וירושלמי, והא רבינא ורב אשי סוף הוראה ואין מחדשים דבר אחריהם שלא נרמז בש"ס ובברייתות. [נכחזין דאף כשגדולי העולם חידשו הלכה ע"פ קבלת גאונים כגון ס' ריבוא לרה"ר צוחו בה קמאי היאך חידשו דבר שלא נזכר בש"ס] וא"כ איך נבוא לחשוש שמא יש דין חדש שלא נזכר בש"ס. ואף אם היתה טענה זו נכונה כלפי דבר כדוגמת מצוות התלויות בארץ שלא נידונו הלכותיהם לגמרי בש"ס, (וגם בזה רק לחומרא ולא להקל מקיום מ"ע) מ"מ ודאי לא שייכא במצוה זו שדובר בה הרבה בש"ס שנחדש לנו פטור מן המצוה, דשמא יש הלכה שלא הוזכרה כלל בשום מקום שיש דין מסוים בצורת הצביעה או שיש דין בגוון מדויק שלא נתברר לנו. (אמנם אילו לא ידענו מהו הגוון כלל היה בזה טענה, אך כאן הגוון כבר נודע בראיות ברורות כדלעיל, ובאנו להוסיף שיש דין מסוים בחוזק הצבע, שהוא תלוי בכמות הצבע ולא במהותו).

וכן מוכח מהראשונים שתיארו הצבע בדימויים ובלשונות לע"ז וגדולה מזו לשון הרמב"ם שכתב שהוא כעצם השמים ושהוא פתוך שבכוחל ופירשו ר"א בנו, שהוא פתוך בלובן ולא הגדיר כלל, כמה יהיה מן הכחול וכמה מהלבן. (עי' הל' טומאת צרעת ו, ד, כמה דקדק בדבריו להעמיד הגוון בברירות אף דאין נוהג בזה"ז) ואף לא אחד מהם העלה שום ספק בענין חוזק הצבע. והמהרי"ל שכתב דבכל אפשר לעשות תכלת, ולא העלה חשש שלא נדע את הגוון המדויק, וא"א לעשות תכלת.

בענין זיהוי חילזון התכלת

ועוד יש להוכיח כדברי רדב"ז, - שאין דרגת כהותו של הכחול מוכרח שיהא כעין הרקיע בדקדוק, - מהצד השה שיש בין ים לרקיע. דבגמ' הוזכר דהתכלת דומה לים וים לרקיע, וברמב"ם הוזכר רק רקיע, (וכן יש מן המדרשים שהובא בהם כהרמב"ם שתכלת דומה לרקיע) ועל כרחך דס"ל לרמב"ם שאין זה סותר מש"כ בגמ' שהוא דומה לים, והיינו משום דגוון שניהם כחול, ומשתנים רק בדרגת הכהות שבהם. כמ"ש רש"י (פסוק דף ח.) "דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע". וכע"ז כתב הריטב"א (חולין פט.) "שאין תכלת דומה לרקיע ממש אלא שעל ידי שהתכלת דומה לים קצת והים דומה לרקיע קצת נראה שהתכלת דומה לרקיע". (וכעין מש"כ החכ"צ (פ"י י"ז) דדומה אינו ממש כמותו, אלא דומה לו. ולא פליגי על כל הראשונים דס"ל שתכלת הוא בלוי"א, שהם מדברים על דרגת כהותו ולא על עצם הגוון, שזהו החילוק שבין גוון הים לגוון הרקיע, שבד"כ השינוי ביניהם הוא רק בדרגת הכהות. ורש"י עצמו הרי כתב דתכלת הוא כרקיע המשחיר לעת ערב (שהוא בלוי"י) וכן דעת הריטב"א (נדרים ט.) שהוא בלוי"י).

ונקט הרמב"ם רקיע ולא ים, דבים איכא למיטעי, שפעמים הוא ירוק-גרי"ן. ואף דגם ברקיע יש שינוי בגווניו, ע"ז כתב כרקיע בטוהרו של יום, ואף שמידת כהותו משתנה ממקום למקום, מ"מ הגוון עצמו אינו משתנה. ומ"מ אין זה ענין לזיהוי החילזון, אלא לברר היאך לעשות בו. (ואין בהעלאת צדדים אחרים בענין הזה כדי לפטור מקיום המצוה, כיון שאפשר לעשותו דיהא או עמוק הימנו⁸¹ ובכמה גוונים (כטורקיז וסגול). והמסתפק יש לו לברר ענין זה ככל נושא בתורה, מדברי חז"ל והראשונים ואף אם דעתו שנחלקו בו ראשונים יש להכריעו בכללי ההלכה). והרוצה לומר כי מראה הרקיע בטוהרו הוא דהה יותר מהכחול הממוצע, יכול לעשות צבע בהיר יותר. (אי נימא שהרקיע דהה שבכחול. אך הא ודאי כל שהוא כעין הרקיע בטוהרו באיזה מקום ובכל זמן שהוא, סגי בהכי. שהרי הרמב"ם אינו מגדיר מקום וזמן מסוים דווקא, ורקיע הנקי מאבק ועשן כיום צח בימות הגשמים נמי בכלל זה (כלשון רמב"ם קידוש י"ב, ג'). ומ"מ ודאי אי"צ שיהיה בהיר כ"כ כרקיע שבמקומינו שהוא מלוכלך ביותר באבק ועשן. אך באמת נראה דאין בזה טענה כלל, כיון שמה שכתבו כמראה הרקיע הוא להסביר שהגוון הוא כחול טהור (ולא ירוק או אדום). ואין בידינו דוגמא אחרת להסביר מהו צבע כחול, אלא רקיע וים (וכמ"ש לעיל דכיון דגבי ים אפשר לטעות בו ג"כ למראה גרי"ן, לכך נקטו לשון כעין הרקיע), ולא באו להעיד על מידת החוזק שלו.

⁸¹ והבל הוא לומר דכיון שהוא נעשה ע"י שינוי יחס צבע - צמר א"ז חשוב שהוא בהיר, שהרי כל דבר בהיר הוא משום שאין כולו צבע ומה לי אי תערובת הבהירות היא מהדם עצמו, או שהיא מן הצמר. ובכל דיני התורה אנו מתיחסים ע"פ המראה הנראה לעינים. ומ"מ בכל אופן שבעולם צבעו הטבעי של הצמר, ישפיע על הגוון הסופי שלו אחר הצביעה.

חותם של זהב

אופן הצביעה והסממנים

כח. "האי תכילתא היכי צבעיתו לה"

שאלה: מרן הגר"ש אלישיב שליט"א בתשובתו מביא מה"ישועות מלכו" דיש מחלוקת הראשונים אם הסממנים שמעריבים הם בתוך היורה או רק בצמר ואיך נכריע בזה"ז. ועוד יש לברר, מנלן אלו הם הסממנים הנצרכים לתכלת. תשובה: גם טענה זו לא שייכא אלא כלפי הדיונון שעליו דיבר ה"ישועות מלכו" ולא כלפי הפורפור"א וכמו שיבואר.

דאמרין במנחות (מב:) "א"ל אביי לר' שמואל ברבי יהודה הא תכילתא היכי צבעיתו לה א"ל מייתנין דם חלזון וסמנין ורמינן להו ביורה ומרתחינן ליה ופרש"י "כדרך הצובעים ששורין אותו בצריף" (כג"י תוס' והגה' צ"ק שם) והק' שם בתוס' דבר תימה הוא היאך מערב שום דבר בהדי תכלת ושמא עם הסממנין נקרא תכלת ובקונטרס פ"י לשרות בהן כדרך הצובעין ששורין אותו בצריף. ויש להסתפק, אי כוונתו דלדעת רש"י הסממנים הם דווקא דבר שאינו נותן בו צבע (ואז נימא דהצריף הנ"ל הוא חומר עזר לצביעה, אך אינו משנה הגוון⁸²), או דס"ל דדעת רש"י נמי כוותיה, דלא איכפת ליה שהסממנים יתנו בו צבע, (ואז נימא דהצריף הוא חומר צובע)⁸³. ומ"מ לדעת תוס' לא איכפת לן בהכי. ולתרווייהו לא נאמר שום דין איזה סממנים רשאים ליתן בו. (אמנם גם לתוס' דלא איכפ"ל אילו הסממנים משנים הצבע, מ"מ ודאי צריך שישאר גוון תכלת ולא ישתנה). וברמב"ם (ב, ב) "ונותנין את הדם ליורה ונותנין עמו סממנין כמו הקמוניא וכיו"ב כדרך שהצבעין עושין" ולא כ' איזה סממנים, ומשמע דבכל שיעשו הצבָעים שרי, משום דענינם רק להתפס הצבע ולא איכפ"ל צורת עשייתו. והנה בחילזון זה א"ש לכו"ע בין לרש"י, בין לתוס' ובין להרמב"ם. כיון דאין הסממנים נותנים בו את הצבע כלל, אלא מסייעים להמסת הדם ואינם נשארים בצמר כלל. (ודלא כשאר מיני הצובעין שנשאר שריד גם מהסממנים) וממילא ודאי בזה לא איכפ"ל במיני הסממנים וצורת הצביעה.

ובישועות מלכו כתב דתוס' פירשו ברש"י דהסממנים ניתנים רק בבגד ולא בתוך היורה. והוא דבר תימה לומר כן דהא מפורש בגמרא מייתנין דם חלזון

⁸² אשר כע"ז כתב רש"י (כחצות ט:): "מחפורת של צריף אל"ם בלע"ז צובעין בהן בגדים ומש"י ויש לדון אי כוונתו שצובעים על ידיהם או שהם גופייהו משמשים לצבע. וברבינו בחיי (ס"ה ש, לה) "ושורין אותו צמר תחלה בסיד ואחר כך מכבסין אותו עד שיהיה נקי ומטילין ביורה רותחת הדם ההוא והצמר עם סמנין כמו אהל וצריף כדרך שעושין הצבעין כדי שיקלוט הצמר את העין". הרי שתפקידו של הצריף הזה הוא שיקלוט העין ודרך הטלתו היא לתוך היורה. (ובודאי אין מחלוקת הראשונים מה היא דרך הצובעים, וע"כ דלא כמו שפירש הישועות מלכו בדברי תוס' בדעת רש"י דהצריף ניתן רק בצמר ולא ביורה עם הצבע).

⁸³ ונראה להוכיח דדעת רש"י שגוון התכלת בצמר הוא רק מהחילזון ולא מהסממנים (וכהבנת הישועות מלכו בדעתו), ממש"כ רש"י (חילין פט) "ומראית דמו דומה לים". ולכא' מקורו ממה שמצאנו כלפי התכלת עצמה שמראיתה דומה לים. וא"כ חזינן דס"ל דגוון דמו של החילזון הוא כמו גוון התכלת עצמה ואין הסממנים משנים בה את הגוון.

בענין זיהוי חילזון התכלת

וסמנין ורמינן **להו** ביורה, הרי להדיא דאף את הסממנים יהבינן ביורה. ואף לפי הבנתו בפירוש דברי התוס' אי"צ לומר כן, דאף אי נותנים הסממנים לתוך היורה (וכמש"כ בהערה 82 מדברי רבינו בחי), מ"מ אפשר שתוס' הבינו מדבריו שהסממנים **הללו** אינם לצורך נתינת צבע אלא רק כדי שיקלוט העין. ונראה דמה שהביאו לבאר כך הוא הגירסא שהיתה לפניו ברש"י "דרך הצובעים לשרות בגדים בצריף", ומשמע ליה דהשריה היא רק בבגד ולא בצבע עצמו. אך באמת גירסת תוס' ברש"י אינה כן, אלא "כדרך הצבעין לשרות אותו בצריף" והיינו עם הצבע. (וכהגות צ"ק שם). ומ"מ גם הישועות מלכו ביאר טעמו של דבר שצריכים שלא יהיו הסממנים ביורה, משום מה שכתב שם תוס', שלא יהיה הצבע מורכב מעוד דבר חוץ מדם חלזון. וא"כ בצביעת הפורפור"א אי"ש לכו"ע וכמ"ש לעיל, כיון דאין הסממנים נותנים בו את הצבע כלל אלא מסייעים בהתפסתו בצמר. וכל דבריו לא איירי אלא גבי הדיונון, שבו הגוון משתנה ע"י הסממנים.

כט. **העמדת היורה בחמה**

שאלה: בגמ' (מנחות מז:): לא הוזכר במלאכת עשייתו, שצריכים להניחו בשמש. **תשובה: א.** גם בלא העמדתו בחוץ, בכמות קטנה מספיק לו אור היום שבתוך החדר כדי להעשות כחול, אלא שהוא לוקח יותר זמן, (וכבר הוזכר בספרי היוונים שהיה תהליך הצביעה נמשך כמה ימים). ולאחרונה נתברר שיש דרך לעשותו ע"י הרתחת היורה על האש בתהליך המסת הדם. ובד"כ גם ע"י שטיפת הצמר ברותחין אח"כ (ואפי' ע"י אדים בעלמא) הופך לכחול. וא"כ היו צריכים לעשות תחבולות כדי לצבוע סגול ולא בשביל צביעת התכלת. ואפשר שזה מה שחידש רב שמואל בר יהודה שם במלאכת הצביעה, דבעי להרתיחו עם הסממנים. ואולי נתקשה בזה אביי, כיון שהוא שונה ממלאכת צביעת הקלא אילן שא"צ רתיחה, (כיון שאין בו אדום שצריכים להוציאו). ב. לפמש"כ סטראבו"ן על הריח הרע שהיה בצור ממלאכת הצביעה, נראה שהצביעה בזמנם היתה בחוץ, לפיכך תמיד היתה להם קרינת השמש אף בלא שכיוונו לכך. (גם שמעתי שמבתי הצביעה שנמצאו נראה שהיתה מלאכתם תחת כיפת השמים).

ג. בגמ' משמע דלא באו ללמד כל מלאכת הצביעה לַצְבָּעִים. דהא לא הוזכר איזה סממנים מערבים בו, והיינו משום דאינו מעכב כמ"ש לעיל, והעיקר בזה להגיע לגוון הסופי בכל דרך שתהיה ולכך גם לא הוצרכו לכתוב פרט זה. [ולא באו אלא משום איזה פרט מסוים, אולי לענין הטעימה או לזה שעושים אותו בסממנים (או כמ"ש לעיל דבעינן להרתיחו ולא סגי בחימום כמו בקלא אילן). ואפשר דשאלתו היתה על דינים המיוחדים שצריכים להקפיד במלאכת צביעתו וכדאמרין שם ש"מ תלת וכו']

הערות מכמה סוגיות

חותם של זהב

ל. הצד חילזון

שאלה: יש מקשים דבברייטא בשבת (פס). הצד חילזון והפוצעו חייב שתיים ובגמ' אמרי' דהיינו משום צידה ולא משום חבלה. והפורפור"א שהוא עומד במקומו ולא עביד לרבווי, הו"ל כצבי חגר שאין מחייבים על צידתו (פס פ). תשובה: אמרינן בביצה (כד) היכי דמי מחוסר צידה אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל כל שאומר הבא מצודה ונצודנו. וא"כ הפורפור"א הזה, כיון שהוא נמצא במעמקים, מקום שאין יד אדם משגת אותו ואף הוא נסתר שאין מבחינים בו בקל ואינו ניצוד רק ע"י פיתיון שמניחים לו ברשתות, הוא בכלל "הבא מצודה ונצודנו" דחשיב צידה. ולא דמי לצבי שבור או לאוויזים ותרנגולים שברשותו, דהתם גם בלא צידתו היה עומד ברשותו. אבל הכא בלא צידה אינו עומד לשימושו של האדם. (כיום יש צדים אותו אפי' בצלילה, אך בד"כ נצרכים לשם כך לאמצעי צלילה מיוחדים שלא היו בזמנם, וגם בזה אפשר"ל דלא חשיב מטי ליה בחד שיחיא, מחמת הסתרתו, שהוא נראה כסלעי הים ואינו ניכר).

והרי להדיא אי' בפ"י הראב"ד לספר יצירה, שהחילזון הוא עומד במקום אחד, וע"כ צריכים אנו לפרש דעת המחייבים על צידתו כנ"ל. וגדולה מזו כתב רש"י (תניינא יא) לגבי חומט של ח' שרצים, "אומר אני שהוא מין שרץ שקורין לימצ"א הגדל בקליפה ההולכת ומעגלת תמיד כל כמה שגדל וכו' ". והיינו חילזון של יבשה, דהא חילזון של ים הוא שרץ המים, וח' שרצים הם מהשורץ על הארץ. וא"כ אפי' חילזון של יבשה שאינו מסתתר כלל יש בו צידה, דהא אמרינן במשנה (פס פ) "שמנה שרצים האמורים בתורה הצדן והחובל בהן חייב" ואף שהוא ניצוד ועומד. (וכן נקט הגר"ש אלישיב לעיקר להלכה כדברי רש"י הוצא באורחות שנת פ"ד, הערה כח).⁸⁴ וצריך לחלק בזה בינו לבין צבי חגר, דצידה לא הוי אלא במקום ששוללים את חירותו של הבע"ח,⁸⁵ ואילו צבי חגר או חולה שכבר נשללה חירותו ממנו ע"י חוליו, תו אין מוסיף בו צידה. אך במקום כזה שהוא חי בצורתו הטבעית, אזי הבאתו לתנאי שבי, חשיבא צידה. וא"ש טובא דלפ"ז אפשר לבאר מחלוקתם של הבבלי והירושלמי [שהביא בתוס' (פס פ) דבירושלמי אי' שהצד חילזון פטור] בבריה כזו שהיא קצת

⁸⁴ ובאג"ט (פור יא) "וגדולה מזה שהצד דגים מתוך הנהר אפשר דחייב". וא"כ כ"ש בזה, שיכול להלך וגם הוא נסתר ע"י צורתו הדומה לסלעי הים ובצבעו הדומה לים. אמנם התור"ד (תניינא יא) פליג על רש"י ולדידיה יש לחלקו מחלזונות של יבשה כדלעיל.

⁸⁵ ובבב"ל (סי שט) כתב, דבב"י משמע דס"ל לר"ח דבצידת צבי החולה מחמת אובצנא, אף דאין יכול לזוז ממקומו, חשיבא צידה. והקשה, כיון דאין יכול לברוח מ"ש מצבי חגר. ואין לומר דמשום שעתיד להיות בריא לאחר זמן, דמ"ש מחגבים בשעת הטל דאמרינן דהצדן פטור (פס פ). ולהאמור שמעתי ליישב (בשם הגרמ"מ קרפ שליט"א) דבע"ח שהוא בצורתו הטבעית שייך בו צידה, אף אם השתא אין יכול לברוח. ורק במקום שחל בו שינוי מצורתו הטבעית חשיב שהוא כבר ניצוד ועומד. ולכן מחמת אובצנא שהוא עייפות בעלמא, חשיב צורת חייו הטבעית יותר מחגבים בשעת הטל או צבי חולה. ויל"ע דלא א"ש עם דברי אלעזר בן מהבאי, דחגבים בשעת השרב, אם מקלחות פטור והיינו משום דצידתם פשוטה ואף דהחגבים חיים בצורתם הטבעית. אך י"ל דר"ח לטעמיה דפ"י שם דענין מקלחות, דמוקים ע"י הקילוח וא"כ שוב אפשר"ל דחשיבי ניצודים כיון דאינם בכחם לפי טבעם.

בענין זיהוי חילזון התכלת

ניצודת ועומדת אם תפיסתה חשיבא צידה. **ואדרבה** יש לדקדק מהא, שהוא קצת ניצוד ועומד, דלא מסתבר שנחלקו במציאות. וא"כ יש בזה סימן נוסף המתקיים בחילזון זה. (שטבע חילזון זה, שעומד בד"כ בלא תנועה).⁸⁶

לא. והפוענו

שאלה : לדעת רבי יהודה (שנת טו.) הפוצע את החילזון חייב משום מפרק, ומפרק שיעורו גרוגרת ואילו בחילזון הזה אין בדמו גרוגרת.
תשובה : קושיה זו אינה אלא לדעת הרמב"ם דחובל שיעורו גרוגרת. אך כבר כתב הכס"מ שם (שנת טו ז'), דגם לדידה אין שיעור זה אלא בדם שראוי ללפת בו הפת, דבזה שיעורו כאוכלין (וכדאמרי' בגמ' בחובל וצריך לכלבו). אך לא נאמר שיעור זה אלא באוכלים ולא במיני הצובעין.
ועו"ל ע"פ מה שהביאו הרבה מהאחרונים דברי מהר"ם בנעט (מנן אבות ד"ה השחט) ליישב מה שמקשים על דברי הרמב"ם, מהא דבמילה ליכא גרוגרת ואפ"ה איצטריך קרא להתירה בשבת. וע"ז כתב מהר"ם בנעט, דמשום חשיבות המצוה שיעורו פחות. וה"נ נימא דדם חילזון חשיב, וכדאמרינן לגבי הוצאה דשיעורא דארגמן בכלשהו (שנת טו ז'). (ושם רצה לומר דחילזון איירי דווקא בדליכא גרוגרת, ומיישב בזה קושיה אחרת שהוקשה לו בסוגי' עיי"ש סוה"ד).
ועי' לעיל הערה 12 בענין סוגית הגמ' דפסי"ר דלא ניחא ליה בפציעת החילזון.

לב. מן המותר בפ"ך

שאלה : איך הותר תכלת במשכן, והא לא הוכשרו למלאכ"ש אלא עור בהמה טהורה בלבד (שנת כח). והפורפור"א הוא שרץ המים טמא.
תשובה : דבר זה אינו קשה על זיהוי הפורפור"א דווקא, דהא להדיא כתבו הראשונים שהחילזון הוא תולעת. (רש"י סנהדרין לא, ראב"ה שנת קלד, ר"ש וראב"ד ח"כ מנורע פרש"א א, יד, וכ"מ דדברי הרשב"א (שנת טו.) בשם הרא"ה והרמב"ן ח"ל "ורצו זל בשם רבו רצו הגדול זל פירש דשאי חלזון שאינו בטל איברים אלא גוף אטום כחלזות שחשפות"). ומדברי כולם נלמד דאין לו סנפיר וקשקשת ואינו כשר. וכן משמעות הפשוטה בגמ' בבכורות, דחלזון הוא כצורת נחש. (בכורות לז: וע"ש ויקרא כא, ב), וה"ה דיש להקשות כן לגבי ארגמן, (בין אם הוא מפורפור"א ובין לדעת הרמב"ם (פיה"מ כל"ס ט, א), שהוא הצמר הצבוע ב"לד"). שזה מין תולעת ידועה בהודו הנקראת Lakshedia lacca. וכן תולעת שני שהיא ודאי תולעת והיא ידועה, וכתב הרמב"ם (סג) שהיא הקרמז וכ"כ ר"ש וראב"ד (ח"כ

⁸⁶ ויש מקשים דכיון דדרך צידתו ברשת כמבואר בגמ', א"כ אין חייב אלא אי בשעת פריסתו ילכוד כמבואר בתוס' (שנת ח'), ואין מצוי בפורפור"א שיהיה כן. אך אין זו קושיה של כלום דהתם לא איירי במקום שמוציא את הרשת אלא כשנשאר לכוד בתוך הרשת, אך כשצורת הצידה היא ע"י הוצאת הרשת מן הים בהא ודאי הוצאתו זו היא צידתו, ועד שאין מוציא הרשת מן המים אכתי אין צידתו גמורה. ובלא"ה נמי הוי אפשר לאוקמי הא דצד חילזון חייב, כשצד בידו. ועוד יש לחלק דתוס' כתבו דקושייתם שם משום דאינו יודע אם יצוד, אך במקום שצידתו ודאית וכמו שמצוי בצידת הפורפור"א (כשמיחו במקום שמצויים חלזונות) בהא ודאי יתחייב אפ"י על פריסת המצודה.

חותם של זהב

שס) ועוד. (ואמנם רבינו בחיי כי שצובעים בגרגרים, שהתולעת בתוכם ולא בגוף התולעת, אך היום ידוע, כי הגרגרים הנ"ל הם הכנימות האמהות, שגם הם שרצים האסורים. וכ"כ מהר"י אברבנאל (שמות כ"א-כ"ב) שהתולעת שני מתולעים ממש).

וכתבו האחרונים דדין זה אינו אלא בעור שהוא עיקר הדבר, אך צבע חזותא בעלמא הוא וחזותא לאו מילתא היא. (עי' מ"ב תנינא ל"ח ג' וחת"ס יו"ד ח"ב רע"ז, ובשע"ת לג, ה). וכ"מ בלשון הברייתא "לא הוכשרו וכו' אלא עור בהמה טהורה", דדווקא לגבי עור קפיד. [וכן דקדקו התוס' והרשב"א שם, והקשו על ש"ע דאייירי ביה חתם בגמ' (שנת כח), אך רש"י תירץ דהא נמי חשיב עור, דו"ק ברש"י ד"ה אלא לנכרכות (שס כה)].

עוד יליע בעיקר הדבר, אי דם חילזון דמיפקד פקיד לא דמי למי רגלים של חמור דמותרין והא נמי אפשר שאינו מגופו ממש והוי כפירשא בעלמא. ואפי' דם שרצים ממש איצטריך קרא לריבוי, ויש לדון אי דין דם הצבע של החילזון הוא ממש כדם גם לגבי דין זה. (סכנא ז' כתב באפן האל הל' כלי המקדש ח"ג, 87)

לג. "ים כנרת דאתי מתמן תכלת" (זוה"ק)

שאלה: בזוה"ק אי' דחילזון עולה מים כנרת (וכ"ה בדברי האריז"ל), ואילו הפורפורה אינו ניצוד אלא בנחלת זבולון בים הגדול ובעוד מקומות בים התיכון. ואף דלא ראינו אינה ראינה (דהא אף חילזון אחר לא נתגלה שם), אך אריסטו כתב על הפורפורה שאינו מצוי אלא במים מלוחים, והכנרת מימיה מתוקים. ולא מסתבר שהיה החילזון מצוי בכנרת שלא כדרך טבעו בכל העולם.

תשובה: כבר נתקשה הרמ"ק בדברי הזוה"ק הללו אחר דנקט לדבר ברור דהחילזון בים הגדול הוא שרוי. ובדברי חז"ל בכ"מ משמע כן. דהא אמרי' דחילזון מצוי מסולמות של צור ועד חיפה (שנת כו) ובספרי (ברכה שד) אי' שהוא בימה של חיפה (י"ג יפ) ועוד משמע שם שהוא מצוי בין עכו לכזיב. ועוד אמרו (מגילה ו) שקיבל זבולון החילזון בנחלתו כדי שיהיה לו מעלה שאין לנפתלי, דכולן צריכין לו ע"י חילזון, ואילו הכנרת הרי היא בחלקו של נפתלי ולא עוד אלא דאף שאר שבטים יכולים לצודו שם דהא "מחכין בימה של טבריה" (צ"ק פ"א). ועוד דהא הזוה"ק עצמו כי דהחילזון בנחלת זבולון ואילו כנרת היא מנחלת נפתלי (כדאי' ציטוט וכן הוא בגמ' צ"ק פ"א). **ופירש הרמ"ק** דברי הזוה"ק דאין כוונתו לים כנרת הגשמי אלא לספירת המלכות הנקראת ים כנרת.⁸⁷

⁸⁷ הא ודאי אין להקשות, היאך הותר לעשות מצוה מדבר טמא, דהא ודאי דחוטאי משי כשרים לציצית בבגדי משי, כדאיתא במנחות (ל"ג:).

⁸⁸ והסכים בזה החיד"א ודחה להרמ"ק החלוק על הרמ"ק. ז"ל: (נחל קדושים תחומה) "וכל זה נעלם מעיני הרב הגדול הרמ"ז שדחה דברי הרמ"ק שהחילזון בים הגדול וכתב דהיה בים כנרת ולא זכר ספרי ופסיקתא והר"מ ואכמ"ל". (ובדאי אין כוונת החיד"א לחלוק על דברי האר"י שהביא הרמ"ז שם, אלא דס"ל שהאר"י מדבר ע"פ אותם מושגים שמדבר בהם הזוה"ק). ואמנם הרב יעב"ץ (מספחת ספרי פ"ד) רצה מכח קושי' זו להגיה הגירסאות בכל לשונות הללו שבזוהר, אך אין נראים דבריו להגיה בכמה מקומות, וגם בדברי האר"י איתא להא.

בענין זיהוי חילזון התכלת

לד. **האם יש לו גידים ועצמות**

א"י בירושלמי (פ"ק דשבת ה"ב) חזקיה אמר ההורג כינה בשבת כהורג גמל שמואל מקטע ידה וריגלה וכו' אר"ש בן חלפתא ולא מחלזון שמענו וחלזון יש לו גידים ועצמות ולא כן תני כל דבר שאין לו גידים ועצמות אינו חי יותר משהו חדשים דמר רבי יוסי וכו'.

ונחלקו המפרשים בביאור הירושלמי דהקרבן העדה והפני משה פי' דר"ל דלחילזון אין גידים ועצמות אך יש שפירשו דר"ל דלחילזון יש גידים ועצמות והירושלמי מוכיח דבר זה דיש לו גידים ועצמות מדחזינן שהוא חי יותר מו' חודש וכל דבר שאין לו גידים ועצמות אינו חי יותר מו' חדשים. ולפי"ז יש לנו לברר אם הפרפור"א הזה יש לו גידים ועצמות.

והנה אף דבאמת אף אי לית ליה גידו"ע לק"מ, דמצינן לפרש כהקרבן העדה והפני משה שם. ברם אפי' אי נימא דהירושלמי ר"ל דיש לו גידו"ע, הא מהירושלמי הזה גופיה מוכח שאין לחילזון גידים ועצמות הניכרים וידועים לכל. דהא כל ראייתו שיש לחילזון גידים ועצמות, אינו משום דחזינן כן במציאות אלא משום שהוא חי יותר מו' חודש. ואנן נמי נימא הכי דהנה הפרפור"א חי ז' שנים ויש בו את אותו הכרח דקיי"ל **"כל דבר שאין לו גידים ועצמות אינו חי יותר מו' חדשים"**.

אך באמת כדברי הרמ"ק משמע אף בתוך דברי הזוה"ק עצמו, גם לולא כל ההוכחות מן הש"ס. דדברי הזוהר (דברים ג' יח) קיימי עה"פ "לזבולן אמר שמח זבולן בצאתך ויששכר באהלך" וקאמר דזבולון נפיק לאגחא קרבא וע"ז אמר "בחולקיה דזבולון ימא, וכןסת ישראל אקרי ים כנרת, והכי אתחזי, בגין דהא תכלת נפיק מתמן וכו'". הרי דאייירי באותו ים דכתיב שמח זבולון בצאתך וקאמר דנפיק ביה לאגחא קרבא, דהיינו ודאי הים הגדול, שהרי הכנרת כולו בא"י ואין מקום לצאת ממנו לחו"ל. ועוד דהוכחת הזוהר דנקרא אותו ים בשם ים כנרת הוא מדבר זה עצמו שהתכלת עולה משם (וכע"ז בזהר שלח קעה:), ואי"צ לומר כן גבי ים כנרת שבטבריה שהתורה כבר קראתו ים כנרת. גם לא משמע דענינו להוכיח גבולות הנחלות, דנחלת זבולון מגעת לכנרת. ועוד דא"כ נצטרך לומר דהוכחתו מהא דחזינן שהחילזון בחלקו ולא יתכן שיהיה החילזון רק בים כנרת לבדו. וא"כ נצטרך לומר שהחילזון לא נמצא בים הגדול כלל. וזה לא יתכן, דהא בנביאים משמע דהיה מצוי בא"י אלישה (איטליה) ובצור (יחזקאל כ"ז, ז' דה"ז כ' ו') והיה לישראל תכלת ביציאת מצרים כדאי' בקרא (שמות לה, כג). ועוד דבתחילה קאמר דבחולקיה ימא, ולאחמ"כ אמר דקרי ליה ים כנרת, ומשמע דמדבר באותו ים דאייירי ביה בתחילה והיינו אותו ים שידוע שהוא בחלקו של זבולון שהוא הים הגדול דמפורש בקראי.

ובמק"א א"י זוה"ק (פסלה מה): "והא ימא חד הוה בעדביה אלא מאי לחוף ימים, ודאי אוקמוה חברייא כנרת עלאה, וירכתו על צידון כמה דאית אמר יוצאי ירך יעקב, זבולון שוקא דימינא דגופא הוה, וים כנרת הוה בעדביה ומהכא אשתכח חלזון לתכלתא", הרי דמפרש קרא ד"וירכתו על צידון" **ברזא עילאה** על ים כנרת. והיינו ודאי **כפי הרמ"ק** דקרי ליה לים הגדול שבחלק זבולון כנרת, שהרי כנרת שלנו אין לו שום שייכות עם צידון. ואינו בחלק זבולון כמו שהקשה המקשה בתוך דברי הזוהר שם. והתרצן לא נחלק עליו אלא פירשו ברזא עילאה ולא שינה סדרי נחלות השבטים. וכמו שנתפרש בזהר בדברים (לג, יח) דקרי ליה כנרת משום דכנסת ישראל איקרי כנרת.

ועוד הק' בזהר (פסלותי קג). דכיון דזבולון ירית כנרת "אי הכי יהודה מה חולקא אית ביה אלא יהודה נטל מלכותא כלא ואתאחיד ביה בכל סטרי" והיה קשה לו מאי דחשבינן ליה לזבולון בכנרת דהיינו המלכות, דהא קי"ל דיהודה הוא במלכות. והיינו ודאי כדברי הרמ"ק דאין כוונתו אלא ללכנרת של מעלה (אמנם להרמ"ז ס"ל דכנרת של מטה היא נמי בחלקו של זבולון וצ"ע).

חותם של זהב

וא"כ לפי"ז הדבר ברור דחשיב שיש לפורפור"א הזה גידים ועצמות וכל מה שנפרש בזה לא יהיה אלא ביאור מפני מה חשיב כן. ואפש"ל דענין גידו"ע הוא כמבואר בסוכה (פס:) דענין עצמות וגידים הוא להגנה וסיכוך, וא"כ קונכיתו שמשמשת לו להגנה וסיכוך חשיבא ליה כגידו"ע. ומ"מ יש להוכיח מהפירוש הזה בירושלמי ב' דברים. א. דלחילזון אין גידים ועצמות הניכרים. ב. דכל שהוא חי יותר מו' חודש יש לו גידים ועצמות. וא"כ ודאי הפורפור"א מתאים לסימן הזה כיון שהוא חי יותר מו' חודש.

מנין החוטים לה.

זאת למודעי כי לא הגעתי להוראה כלל. וכל הנראה כהכרעת הלכה בסעיף זה ובסעיף שלאחריו אינו אלא מראה מקום בעלמא.

ראיתי מי שערער שא"א לקיים המצוה כיון שנחלקו הראשונים במנין החוטים (דלהרמב"ם התכלת הוא חצי חוט ולראב"ד חוט א' ולתוס' ב' חוטים). ודבר תימה הוא וכי משו"ה ייבטל מן המצוה לגמרי, הא למה הדבר דומה למי שאינו מניח תפילין משום דאיפליגו בה רש"י ור"ת (קודם שנפסקה בזה הלכה). ואמר' (שירזקן ו: ושד) "הרוצה לעשות כדברי בית שמאי עושה כדברי בית הלל עושה מקולי בית שמאי ומקולי בית הלל רשע מחומרי בית שמאי ומחומרי בית הלל עליו הכתוב אומר הכסיל בחושך הולך אלא אי כבית שמאי כקוליהון וכחומריהון אי כבית הלל כקוליהון וכחומריהון" והכא גרע טפי דהא במעשה זה עצמו אינו עושה אף כחד מיניהו. ישתקע הדבר ולא יאמר, כי הרבה גופי תורה בטלין בו.

והנה יש להקדים דבכל גווני שיעשה לא גרע מעשיית לבן לבדו (כדנהוג עלמא) או תכלת לבדו, דהא כשם שאין התכלת מעכב את הלבן ה"נ אין הלבן מעכב את התכלת. ואף כשעושה המצוה לחצאין מוכחא סוגית הגמ' דלא גרע בזה ולא יהא אלא כמאן דלא עביד אלא לבן לחודיה או תכלת לחודיה.⁸⁹ וכל הנידון בזה הוא רק איך יעשה כדי לקיים גם מצוות תכלת וגם מצוות לבן.⁹⁰

⁸⁹ דאף כשאין מקיים מצוות לבן בשלימות בחוטים הבאים במקום תכלת, מ"מ לגבי הדין הזה דאמר' "אין לו תכלת מטיל לבן" יצא, כדא' בגמ' דאף אם לא מתקיים לבן כדינו (דהיינו אפי' אי אקדומי לבן מעכב בדיעבד) מ"מ יצא "ח לרבנן דלבן אינו מעכב את התכלת, ופי' בתוס' דהיינו משום דבמצוות גדילים מהני אף בלבן שלא כדינו דקרינא ביה גדילים ד', וא"כ ה"ה אי עביד את התכלת שלא כדינו ידי גדילים יצא. וברמב"ם נמי משמע דמודה לרש"י ותוס' דאי עביד ארבעה של תכלת, ידי מצוות ציצית יצא, כמ"ש בפ' והלובש טלית שיש בה לבן או תכלת או שניהם כאחד הרי קיים מצות עשה אחת (ושם לא הזכיר גרדומין) ובסה"מ (שירז יא) נמי מבואר דהיה אפשר למנות התכלת כמצוה בפ"ע משום דאין זו צריכה לזו. ויש לדון לדעת הרמב"ם אי היה כולו תכלת דשמא קיים בזה אף מצוות לבן ולא גרע מקלא אילן (עי' הערה 93), אמנם להרמב"ם מפסיד בזה דין מין כנף וכ"כ בשו"ע (פס:) דהמדקדקים נוהגים כן, אמנם ברמ"א שם כ' דאין המנהג בדבר זה כרמב"ם.

⁹⁰ משום חשש "בל תוסיף" ו"בל תגרע" ליכא, דמלבד מה שהחובה עלינו להכריע ההלכה וכדלעיל, עוד יש בזה כמה טעמים דלא שייכי הכא.

בענין זיהוי חילזון התכלת

והנה העושה כרמב"ם ודאי לא הפסיד בקיום מצוות לבן כלום, אך הפסיד לדעת הראב"ד והתוס' במצוות תכלת. והעושה חוט א' כראב"ד יש שר"ל דגם הרמב"ם מודה דמקיים בזה אפי' מצות לבן ואינו מפסיד כלל במצוה⁹¹. אך לדעת תוס' מפסיד במנין התכלת ולכאוי לא קיים מצות תכלת כלל.⁹² (אף

חדא דהכרעת המ"ב ע"פ הגר"א (נ"י יא, ס"ק ס) דהיכא דלא אפשר, אין לחוש לבל תוסיף בחוטי הציצית כלל, וא"כ ה"נ ודאי אין לו להמנע מקיום המצוה לגמרי משום זה. אך בלא"ה נמי הכא ודאי אין לחוש לזה דהא מבואר בראשונים ריש התכלת וכו' בגמ' (שם מ"א): דמצי למעבד כולו תכלת או כולו לבן, והיינו משום דהא השתא שיש לו רק לבן הרי מחויב בו משום מצוות גדילים. וה"נ אי איכא חוט דתכלת יתיר, הא מ"מ השתא דלא הטיל לבן אחר בעי ליה לחוט זה כדי לקיים מצוות ח' חוטים.

ומשום חששא ד"בל תגרע" מבואר ברשב"א וריטב"א (ר"ה טו, ועי' מנחת תורה אות א') דמניעת קיום עשה נמי הרי היא בבל תגרע. וא"כ הוא סיבה גדולה וחזקה להטלת התכלת, דמלבד החיוב במ"ע דאורייתא, עוד יש לדון בזה שהיכול לקיים מצוות תכלת ואינו מקיימה לכ"ע עובר בזה משום "בל תגרע", ובתכלת חמיר טפי שמקיים בזה מצוות ציצית לחצאין וכמ"ש הבית הלוי (ש"ת ח"א, מנ) שזבה לכ"ע אם הולך בלבן בלא תכלת עבר משום בל תגרע. (וכ"כ בשפת אמת ר"ה כה): וכ"ש כשמבטל מצוה תמיד כשבדו לקיימה שיש לו לחוש לבל תגרע. משא"כ המטיל תכלת והוא אנוס ע"י קוצר השגתו ומיעוט דעתו ואין בידו לעשות יותר, דמי להא דבדלית ליה אתרוג נוטל שאר מינים (א"ח תרל"א, יג), וד"ק בט"ז שם (ס"ק י) דאינו עובר דכיון דלית ליה כל הד' מינים לית ביה משום לא תגרע. וכדמוכח בגמ' (מנחות לז) דשנקרעו חוטי הציצית בשבת ואין יכול לתקנם אין בזה אלא איסור טלטול, (ושרי ליה בכרמלית משום כבוד הבריות ולא חיישינן ל"בל תגרע" דאורייתא) וידועים דברי ר"י במדרכי (מנחות תתקנז) שהתיר לילך בטלית שנקרעו חוטיה בשבת, משום דאין ביטול עשה באונס, ולא חיישינן לבל תגרע, ואע"ג דמסיק ב"ה (כח) דבעידינה עבר אף כשאין מכוין לשם מצוה, (ועי' ציאה"ל ס"ה לז, ד"ה יח דה"ה ל"ג תגרע). ועי' שפת אמת (ר"ה ש) שביאר טעמא. ונראה שאלו הן דברי רבי יהושע (צח"ס פ) "לא נאמר בל תגרע אלא כשהוא בעצמו", והיינו דכיון שגורע מחמת אונסו משום ספיקו, אין בזה "בל תגרע".

ומ"מ כשמנתה שלא יהיה לשם מצוה אם אינו כתיקונו, ודאי אין כאן בית מיוחד כלל. (כמ"ש צצה"ל שם).

⁹¹ דאמר' (ערוך י"ז): "המוצא תכלת בשוק לשונות פסולות חוטין כשרין מאי שנא לשונות דאמר אדעתא דגלימא צבעינהו חוטין נמי נימא אדעתא דגלימא טוינהו בשזורים שזורים נמי נימא אדעתא דשיפתא דגלימא עייפינהו במופסקין דכולי האי ודאי לא טרחי אינש". והנה הכס"מ (ל"ה ז), מביא תשו' הרמב"ם "וחכמי לונלי שאלו מרבינו שאלה זו והשיב להם יש לטוות חוט אחד מקצתו תכלת ומקצתו לבן". ובמג"א (ש"ו, ב) למד בדברי הרמב"ם הללו דאין לעשות לכתחילה חוט א' תכלת ולקשרו עם חוט דלבן. וצורת העשייה הזאת היא טורח גדול הרבה יותר משזירת חוטים, והמוצא חוט כזה בשוק אמאי יש לו לחוש, וכה"ג אמרינן בחולין (ל"ה) רב נתן בר אבבי איתבד ליה קיבורא דתכלתא וכו' ומצריכינן סימנין משום חשש קלא אילן והתם איירי בפקעת שלמה של חוטים ואי היה דרכם לעשות רק באופן שכתב הרמב"ם הרי ודאי אין לחוש שלא עשאוהו לשם ציצית כמו דלא חיישינן בשזורין (והא לא חיישינן שזיפם לציצית דא"כ גם שזורים לא יהיו). ואי נימא דלהרמב"ם גם ככה"ג כשר, ניחא, דלכך היה דרכם לעשות באופן הזה כיון שמלאכת עשייתו יותר פשוטה. ומה שכ' הרמב"ם צורת העשייה היינו מה שמחויב מן הדין דפתיל א' אמר רחמנא ולא שנים ולא מצאנו דרשת חז"ל כזו בשום מקום, ובדאי לא דרש הרמב"ם דרשות מדנפשיה, אלא דר"ל דאין לנו מקור בתורה ליותר מפתיל אחד, אך מ"מ אפשר דאי רוצה לעשות כל החוט תכלת עושה. ובביאור הגר"א (א"ח יג) כתב מקור הרמב"ם "וטעמם ממ"ש בספרי ועשו להם ציצית שומע אני יעשה אותן אחד בפ"ע ת"ל גדיל מכמה גדיל אין פחות משלשה דברי ב"ה ובש"א כו' ומפרש הראב"ד חוט שלם והרמב"ם מפרש חוט א' ממש". ולפי"ז אין מקור לומר לדעת הרמב"ם שאינו מקיים מצוות לבן בחוט הז', דלא מצינו שנאמר עליו דבעינן דווקא לבן. ורק בג' חוטים שלמים ילפינן מגדיל דבעינן בהו לבן. ובפרט דלכאוי ג' הרמב"ם והראב"ד בספרי "ב"ש אומרים ג' של צמר ורביעית של תכלת", ואף שאפשר ליישב הספרי בדוחק גם לדעת הרמב"ם דרביעית היינו חלק מן הרביעית, אך מ"מ ודאי אין בזה מקור לומר דבעינן בחצי השני שיהיה דווקא בדלבן.

⁹² דלכאוי אף דמסקנת התוס' (מנחות לז, תורה התכלת) דפתיל משמע אחד מ"מ מאי דילפינן מגדילים דהוא ד' חוטים (ומסב' מוקמינן דחציו בתכלת) הוא גילוי גם על מצוות פתיל תכלת שהוא ב' חוטים. אך שמא אפשר לדחוק ולומר דבאמת ב' מצוות הם כדחזינן דגבי מצות גדילים אמרי' דאין לו תכלת מטיל לבן,

חותם של זהב

דמ"מ בודאי לא גרע מהעושה כולו של לבן, כמשנ"ת בהערה 89). והעושה כתוס' יש לדון אי מפסיד בזה לדעת הרמב"ם והראב"ד במצוות לבן, דאף דהעושה כולה תכלת לכאוי מפסיד בזה מצוות לבן לדעת תוס' כדמוכחא סוגי⁹³, יש לדון אי הרמב"ם והראב"ד נמי מודו לדבר זה. ומ"מ כיון דבכל צד יש חומרא וקולא (שיכול להפסיד או בתכלת או בלבן), הרי בכה"ג דאין ההלכה מוכרעת כתבו הרמב"ן (חולין נג:) והרשב"א (נדר) דע"ז קאי הכלל ד"הרוצה לעשות כדברי ב"ש עושה וכדברי ב"ה עושה", ולפי"ז כיון דכל מנהג תליא באילנא רברבא ויש לו על מי לסמוך, הרוצה לעשות כן עושה, וכ"ש ההולכים אחר הוראת חכם בקביעות תמיד, דרשאין לילך בזה אחר הוראתו, כמ"ש בתשו' הרשב"א (א' רמ:) ⁹⁴ (אמנם לגבי העושה שלא כפי מנהג מקומו,

(ואף יוצא בזה אפי' אי לא מתקיימא לא מצות תכלת ולא מצוות לבן, כדלעיל הערה 89) ומצות פתיל תכלת ודאי א"א לקיים ע"י לבן, א"כ ודאי אינם באותם גדרים ממש. וא"כ אפשר דמצד מצות פתיל נתקיימה המצוה אפי' בחוט א' ורק מצד מצוות גדילים בעי לכתחילה ב' תכלת, אך במצוה זו אמרי' דבדיעבד נפק בכל גווני. ולפי"ז אפשר ליישב דעת תוס' עם פשטות הכתוב ועם לשון חז"ל בכל מקום חוט תכלת (סתומת דברי חז"ל בש"ס (סוטה ח. חולין פט. תענית כג. - ושם קאי על כל האילנות ע"ש חוט התכלת) ומדרשים (מדרש אגדה נמדבר טו) חוט תכלת. ופעמים דנקטי לשון חוט א' של תכלת, (ויצ"ע נמדבר טו, ג. ונזכר שלא קשה: וע"ע וחתקן רסה. מדרש משלי יא.) ועוד דתימה גדול הוא דלא פירשו בש"ס בשום מקום לאפוקי מפשטיה דקרא שהוא חוט א', ואף כשמדברים במספר חוטי לבן לא הוזכר כלל נידון על חוטי התכלת). וכן מפורש בדברי רש"י עצמו בפרשת קרח (טו, א') "חוט אחד של תכלת פוטר אותה" ואיהו הא ס"ל כתוס' דמצוות הציצית בב' תכלת וב' לבן. והיינו דבשביל לקיים מצוות פתיל תכלת צריך חוט א' ורק מצד מצוות גדילים צריך ב', אך לגבי מצוה זו אינו לעיכובא דנפיק בזה גם ע"י לבן. וקצת סמך לזה בדברי הסמ"ג (שען טו) "שתים של לבן ושתים של תכלת או שלשה של לבן ואחת של תכלת" (וע"י טוה"ש לילית ט' ג' אמנם צ"י כתב דמראה דלא צ"י לנזות לפלוגתא). ברם בתוס' כתבו דלב"ש לישנא דקרא לאו דווקא וא"כ משמע דקאי נמי אקרא דפתיל (מנחות מא: ד"ה צ"ש "השתא סברי צ"ש... דפתיל לאו דוקא") וצ"ע.

⁹³ ולא דמי לקלא אילן דאמרין ביה לא יהא אלא לבן, דלכאוי תוס' ס"ל דתכלת כמצותו חשיב מין אחר. דהא רש"י ותוס' נקטו דהלבן אינו מעכב את התכלת היינו בעושה כולו תכלת, וחזינן דמצוות לבן אינו מקיים בזה. (והלום ראיתי מי שהביא לדברי הרשב"א (ש"ת ג' ר"פ) דמפרש דלבן אינו מעכב את התכלת פ' שמקיים אף מצוות לבן ע"י תכלת. וצ"ע בדבר). אך הרמב"ם נקט דתירוצ' הגמ' דגרדומין הוי אף לרבנן דאינם מעכבין זא"ז, וא"כ אין ראיה דבקיום תכלת לבדו אינו מקיים לבן. ומש"כ בכס"מ דלא נקט בעושה תכלת לבדו משום דודאי לא יצא בזה, היינו כשעושה חוט א' בלבד של תכלת, וכדמוכחא לישניה שם (לילית א' ד). (ואדרבה מהא דלא בעי לאוקמי בעושה כולו תכלת, היה אפשר לדקדק דס"ל דבכה"ג פשיטא דפטר, דהא קיים בזה גם מצוות לבן). אך מ"מ ודאי דלהרמב"ם נמי מצוה לעשות חוטי הלבן בלבן ממש, ואפי' בטלית שכולה תכלת מצריך לעשות בה חוטי לבן (ג' טו) ומשמע דאיהו נמי מודה שאין מקיימין מצוות לבן ע"י תכלת כדינה, אלא דלא ברירא לי מילתא אי מעכב בדין לבן או דהוא דין דרבנן, (ע"י מנחות מא: תורה אין פועל). ומ"מ אי דעת הראב"ד בפירוש לבן אינו מעכב את התכלת כתוס', א"כ יתכן דכשעושה ב' חוטים תכלת מפסיד מצוות לבן בחוט הנוסף ויוצא בזה רק כדן לבן אינו מעכב את התכלת. ועוד הפסד יש בו, מצד מין כנף, דמשמע שהראב"ד מודה בזה להרמב"ם דצריך להיות לבן ומדבריו שם משמע שהוא דאורייתא, (אמנם לגבי ענין זה כבר פסק רמ"א (א"ח ע"ה) דלא כוותיהו וכן משמע בשו"ע שם שהוא חומרא ולא מן הדין).

⁹⁴ ומן ההכרח להביא כאן לדברי הגר"א (יהל אור פנים רכח)... בת יחידה תכלת שבציצית והוא חוט הרביעיית כדעת הראב"ד וכמש"ש שכ"ה עיקר וכ"ה בספרי שלנו". ובאמרי נועם (נרכות ט: תורה אלא. והוא ליקוט מדרש הגר"א ע"י תלמידיו), במש"כ תוס' דיש ב' חוטי לבן, "והפוסקים חולקים ע"ז וס"ל שלא היו עושים אלא חוט א' של תכלת". ויש להוסיף כי בספרי שהביאו התוס' היה הנוסח כשיטתם בין בפרשת שלח ובין בפרשת כי תצא ולכאוי זה היה המקור שעליו נסמכו התוס' ושאר רבותינו שבאשכנז כמילתא דפשיטא בלא שום חולק ומערער שמנין חוטי התכלת ד', ולא טרחו לדון בדבר כלל בראיות מן הש"ס, (ומש"כ תוס' ריש התכלת על דברי הספרי "שחולק על הש"ס שלנו" היינו דברי ב"ה שבספרי דעליהו קאי ור"ל דהבבלי פוסק כב"ש, וכמ"ש בבכורות (לפ' ד"ה כמה) וכדברי ר' פפא במנחות (מא:) וע"י

בענין זיהוי חילזון התכלת

יל"ע בזה בגדרי ב' ב"ד בעיר אחת, לענין לא תתגודדו). ומ"מ כיון דבכל דרך שיעשה אינו מפסיד כלום יותר מהעושה לבן לבדו, בודאי אין כאן בית מיחוש לביטול המצוה לגמרי משום אותו ספק.

לו. הכריכות

אף כי לענין דיעבד ככל שיטה שיעשה יצא לדעת כולם, מ"מ לענין מצוה לכתחילה, נחלקו הראשונים כיצד יעשה.

והנה בגמ' איתא שתחילת הכריכות בלבן וסופם לבן אך לא נתברר לגבי הכריכות שבאמצע אי כורכן בתכלת או בלבן, וכמה מכל מין.

עוד הוזכר בגמ' דשיעור חוליה ג' כריכות, וא"י שם דהפוחת לא יפחות מז' ולא יוסיף על י"ג, ונקטי רוב הראשונים⁹⁵ דהיינו בחוליות דלא יפחות מז' חוליות ולא יוסיף על י"ג חוליות.

עוד נהגו ע"פ הזוהר לעשות ה' קשרים בציצית. (גם בגמ' רצה רבא להוכיח דקושר על כל חוליה וחוליה ויש לדון אי נדחו דבריו בזה). וכתבו בתוס' דאין דלית לן תכלת לא קפדינן בהא, אך מאן דאית ליה תכלת דעת תוס' (בתי ראשון) והרא"ש דכורך בתכלת ולבן לסירוגין וכשעושה ז' קושר אחר כל ב' חוליות אחת של לבן ואחת תכלת. ובעושה י"ג, סדרם ע"פ הגר"א⁹⁶ (יב"ל אור פנים כז, ב) דס"ל נמי כפירוש תוס' והרא"ש הנ"ל, דהמשובח מכולם המוסיף עד י"ג, קושר קשר אחד ואחריו חוליות (היינו ג' כריכות לחוליה) דלבן ודתכלת לסירוגין, ומסדרן באופן שיהיו ג' קשרים וד' חוליות ביניהם וקשר אחד עם חוליה אחת. (ואפשר דדווקא קשר אחרון הוא שיהיה עם חוליה אחת לבדה). ודעת הרמב"ם דהעושה י"ג חוליות אינו כורך אלא כריכה אחת של לבן בראשונה ואחריה ב' כריכות דתכלת וקושר. ואח"כ קושר י"א חוליות של תכלת לבדו ע"י שמרחיק מעט בין כל ג' לג', ובחוליה אחרונה עושה ב'

תוד"ה בש"א (ס) "טעמא דב"ש וכו' כדדרשינן וכו') והיינו משום שהיה הדבר פשוט ע"פ הספרי, ואף הגר"א עצמו בביאורו משמע דעדיין לא הגיה דברי הספרי ולא היתה לו גירסא שהיא כראב"ד כדמוכח מדאיתיי מקור לשיטת הראב"ד מהספרי שהביאו תוס' ולא מהספרי הנ"ל. ואמנם בהג' הגר"א לספרי מגיה הספרי דפרשת כי תצא כהספרי דפרשת שלח שלפנינו (ובשלח מחליף ב"ה בב"ש) והיינו כהראב"ד. (וכמ"ש ביהל אור שהעיקר כספרי שלנו).

⁹⁵ ודעת הראב"ד דדברי הגמ' היינו במנין הכריכות שבכל חוליה וחוליה. ואף באופן הכריכות שיטה אחרת לו יעו"ש (ל"א, ז') דבריו באורך.

⁹⁶ סדר החוליות הזה דהיינו ד', ד', ד', ואחד, אינו מוכרח מעצם שיטת תוס', ובחינוך סדרו באופן אחד דהיינו ג', ג', ג', וד' אך הגר"א סדרו כמ"כ, וכתבנו למעלה דברי הגר"א מכמה טעמים א. כיון דהגר"א כתב דבריו בציצית של תכלת והחינוך לא איירי להדיא בתכלת, וכבר כתבו בתוס' דבלבן אינו אלא מנהגא ולא מדינא. אמנם באמת נראה שדעתו לסדרם כך בלבן משום דס"ל שכן הוא סדרו בתכלת. ב. כיון דטעמו של הגר"א הוא ע"פ הקבלה וסדרו בדווקא. ואילו החינוך כתב את הסדר היותר מתוקן במראה העינים ואין הכרח לומר דס"ל דיש לסדרם דווקא בכה"ג. אמנם אפשר דטעמו משום מעלין בקודש ואז הוי סדרו בדווקא. ועוד יש טעם ע"פ הקבלה להעדיף סדרו דהחינוך כיון דבזוה"ק (פמ"ח כח): משמע דיש בין קשר לקשר כמלא גודל, אך מ"מ החינוך לא הזכיר טעם זה, וכח דקדוקינו בזוה"ק אין בו ממש נוכח דברי רבינו הגר"א. ג. דהגר"א הוא אחרון.

חותם של זהב

כריכות תכלת וכריכה אחרונה דלבן.
וברש"י יותר משמע דס"ל שבחולי ראשונה ואחרונה כורך בלבן לבדו ושאר הכריכות האמצעיות בתכלת.
ולמעשה יש שנהגו כדעת המכריע האחרון רבינו הגר"א ז"ל⁹⁷, לעשות ה' קשרים וביניהם ד' ד' חוליות דתכלת ודלבן לסירוגין, ובין קשר לקשר האחרון כורך חוליה אחת בלבן לבדו.
ויש שנהגו כרמב"ם בפרט מן העושים במנין החוטים כרמב"ם. אמנם אף להנהגים ברוב הלכותיהם כהרמב"ם יל"ע בכה"ג דמ"מ יש להם לעשות ה' קשרים. דהא אף בשל לבן לא נתקבלו דברי הרמב"ם וכבר נשתקע ברוב תפוצות ישראל לעשות ה' קשרים ע"פ השו"ע שמקורו מן הראשונים ומן הזהור. אף דהרמב"ם לא הזכיר אלא חוליות, כיון שלא נזכר בש"ס ענין ה' קשרים. ולהרמב"ם דין אחד להם לכריכות דציצית של תכלת ולציצית בזמן דליכא תכלת. ומ"מ הא לא נהגו כדבריו אף רוב ההולכים בדעתו.
והחינוך נמי נקט לכאוי כרמב"ם דחוט הכורך הוא של תכלת (מל"ה שפי סוד"ה שורש הנה"ה), אך מ"מ ראה לעשות ה' קשרים, וז"ל (שם ד"ה כ"ד שש"ן): וקושרן בחמשה מקומות קשר כפול, ובין קשר וקשר עושה שלש חוליות ובאמצעות הקשר האחרון עושה ארבע חוליות, שנמצאו בין כולן י"ג חוליות.
ויש מן הנהגים כתוס' והרא"ש שמסדרין אותם כסדר זה שהזכיר החינוך, והוא סדר נאה ופשוט יותר לחלקם באופן היותר שוה. אך כבר הובאו דברי הגר"א דלא נקט כן וטעמו עמו לבאים בסודו.

⁹⁷ ויש שרצו לומר דפלוגתא דכריכות תליא בפלוגתא דמנין החוטים, דלהרמב"ם דהוא חצי חוט שכל ענינו לכריכה לפיכך כורך בכולו, ולתוס' שהם שוים לפיכך שוים אף בכריכות. אמנם מ"מ יתכן לעשות חוט א' שלם, דהיינו ב' מתוך ח' ולעשות הכריכות כתוס' דהא מצינו להראב"ד דס"ל שהוא חוט א' ומ"מ לגבי הכריכות ס"ל שהם שוים. וכן דעת הגר"א ביהל אור שנקט דהעיקר כהראב"ד שהוא חוט א', וס"ל שם נמי גבי כריכות כתוס' שהם שוים בתכלת ובלבן. גם נראים הדברים בדעת רש"י דלא א"ש ע"פ הסב' הנ"ל.

יש להדגיש כי אין מטרת התמונות לשמש כהוכחה לזיהוי, אלא להראות דא"ש עם דברי הגמ'.
 "גופו דומה לים" (עי' אות יג)

הפורפור"א (טרונקולוס) ארגמון קהה קוצים) בגווניו השונים כשהם בחיותם במים, או מעט אחר צידתם. (אף הירוקים חשיב דומים למראה הים וכדאי" בירושלמי ים דומה לעשבים).

וברייתו דומה לדג (עי' אות יד)

חילוץ התכלת- הפורפור"א (מלבין אחר יציאתו מהמים), -מיוחד מאוד בדימויו לדג לעומת שאר מיני חלזונות. -

וטעמין ליה באודרא (עי' אות ט' סעי' ב)

היוֹרָה אחר ההמסה (צהובה), והצמר הצבוע. (כשהוא נחשף לאויר הופך לכחול)

"ודמו שחור כדיו" (עי' אות יח)

תמיסת הצבע בְּיוֹרָה מעורבת במים בלבד.

גרירי דם העומד לצביעה.

אריג עתיק מאוד (שנמצא בחפירות) צבוע מדם הפורפור"א. (גם הסגול וגם הכחול הם מהפורפור"א)